

Wolfgang Abendroth

Utopi och verklighet

Den europeiska arbetarrörelsen sociala historia

Översättning: Olof Hoffsten

Tema-serien 1968

Innehåll

Förord	1
Från den europeiska arbetarrörelsens början till nederlaget under revolutionen år 1848	2
Internationella arbetarassociationen	12
De nationella arbetarpartiernas och fackföreningarnas utbredning på den europeiska kontinenten	19
Perioden mellan Andra internationalens bildande och första världskrigets slut	24
Den europeiska arbetarrörelsen mellan ryska revolutionen och fascismens seger i Mellaneuropa	34
Arbetarrörelsen under det fascistiska herraväldets tid	51
Den europeiska arbetarrörelsen efter andra världskriget	64
Litteratur	79

Förord

Alltsedan den engelska revolutionen på i 600-talet och alltsedan de amerikanska och franska revolutionerna har den borgerliga frihetsrörelsen utan avbrott förändrat världen. Dess principer har blivit den naturliga grundvalen för alla samhällsgruppers politiska organisation och tänkande - också i länder där dessa principer till en början bekämpades, inte bara av regeringarna, utan också av de med feodalism och absolutism förbundna samhällsskiktens ideologer, såsom överklig utopi och brottslig galenskap. Arbetarrörelsen har överfört de principerna från det politiska planet till samhällsstrukturen, i anslutning till näringslivets förändring genom den industriella revolutionen vidareutvecklat dem och förvandlat dem från den vita rasens privilegier till anspråk som människor av alla raser kan göra gällande, också den majoritet som den industriella kapitalismens koloniala expansion till en början hade gjort till blott och bart ett utsugningsobjekt. Arbetarrörelsen bemöttes först — liksom en gång den borgerliga frihetsrörelsen — av de härskande klasser den måste trotsa, och av deras ideologer, som en sammanslutning av fantaster och förbrytare.

Arbetarrörelsen har genomgått faser, i vilka dess stundom aktuella realitet och dess ursprungliga krav har avlägsnat sig långt från varandra. Och den har ännu ej fullbordat sin bana. I Förenta staterna och i de västeuropeiska länderna har den för sin samhällsklass tillkämpat sig ett materiellt välstånd, som ännu för ett halvt sekel sedan skulle ha betraktats som en farlig dröm av den härskande klassens ideologer, en dröm vars förverkligande innebure slutet på all civilisation genom de lägre samhällsklassernas förening av 'lättja och njutningslystnad'.

Arbetarrörelsen har i Östeuropa upphävt samhällets klasstruktur men upplevt en despotisk fas, så som en gång efter 1789 den borgerliga revolutionen i Frankrike visserligen berövade feodalismen dess grundval men tycktes sluta med Napoleons kejsardöme. I några kapitalistiska länder med arbetarklassens största materiella välstånd — i USA och i Tyska förbundsrepubliken — tycks arbetarrörelsen för närvarande ha stelnat, i fackföreningarnas frivilliga begränsning till med systemet konform aktivitet och i andlig anpassning till de som förut politiskt härskande gruppernas ideologier. Hälsade inte precis på samma sätt den tyska borgerligheten, efter rikets grundande 1871, ätten Hohenzollerns stat med jubel för det ekonomiska uppsvingets skull, förgudade man inte Bismarck, glömde man inte kampen för parlamentarism och demokrati? Var och är inte detta blott och bart genomgångsstadier i en historisk utveckling, som likväl bevarar sin mening och inriktning? Vore det då inte en oförlåtlig provinsialism att betrakta den nuvarande situationen i Tyska förbundsrepubliken såsom det enda resultatet av och slutet på världshistorien?

Endast om vi tar den historiska totalprocess som arbetarrörelsens utveckling har undergått i övervägande, kan vi finna det rätta svaret. Och varje försök att komma till klarhet beträffande vår nutida världs situation är beroende av det svaret. Arbetarrörelsen var från början en produkt av Europa. Därför är det viktigt att i första hand begränsa det övervägandet till Europa, om man därvid blott håller i sikte, att just nu de utomeuropeiska revolutionerna söker förverkliga tankar som har sitt ursprung i den europeiska arbetarrörelsen.

Denna bok vill tjäna ett sådant övervägande. Därav bestäms och begränsas dess form och innehåll. Förf. har medvetet avstått från den vetenskapliga apparaten, då detta skall vara en läsbar analys, inte någon historisk lärobok. Det hindrar inte att boken grundar sig på en bearbetning av litteraturen i ämnet. Den vill dock inte ge sig sken av att vara något som en kortfattad framställning aldrig kan vara, alltså den historiska totalbeskrivning av denna utveckling som, trots många grundliga förarbeten, framför allt Julius Braunthals *Geschichte der Internationale*, alltså saknas.

Wolfgang Abendroth
Marburg, januari 1965

Från den europeiska arbetarrörelsens början till nederlaget under revolutionen år 1848

Manufaktursystemet var under perioden från 1500-talets mitt till 1700-talets sista tredjedel den kapitalistiska produktionsordningens karakteristiska begynnelseform. I dess första stadium förmedlades i en verkstad ett stort antal olika hantverkares och icke yrkeskunniga arbetares verksamhet under ledning av en kapitalist. Senare ledde utvecklingen till Kooperation mellan hantverkare inom samma fack, vilkas tidigare arbetsområden hädanefter upplöstes, isolerades och gjordes självständiga i en mängd arbetsmoment, för att genom begränsning till ett fåtal handgrepp av den i den totala produktionen deltagande arbetaren förbilliga tillverkningen. Manufakturens båda former gjorde hantverksgesällens yrkesmässiga möjligheter och förhoppningar illusoriska. Visserligen var också hantverksgesällen under den period som föregick manufaktursystemet objektivt sett en beroende arbetare, som sålde sin arbetskraft till mästaren. Men han hade ännu en faktisk möjlighet att efter några år bli självständig. I den mån skråstadgan dithills hade lagt hinder i vägen för en sådan självständighet gällde det — förutom tryggheten av vissa arbets- och levnadsvillkor — såsom gesällskapens uttalade mål att undanröja de hindren. Även om de i undantagsfall lyckades få igenom längre gående krav, utvecklades dock inte härur någon kontinuerlig rörelse.

Manufakturens framträngande förändrade läget också på platser, där de beroende producenternas arbete inte koncentrerades till en verkstad, utan bedrevs som hemarbete. För den stora massan av manufakturarbetare förlorade arbetsprocessen sin överskådliga, meningsfyllda enhetlighet, som den alltjämt haft för den självständiga hantverksmästarens gesäller. Den samhälleliga arbetsfördelningsprocessen antog former, som gjorde individen underordnad den såsom fullständigt isolerad innehavare av en funktion, som saknade varje inblick i meningen med den totala tillverkningsprocessen och som var underkastad stränga föreskrifter och regler. Den industriella revolutionen under 1700-talets sista tredjedel måste driva den tendensen till dess yttersta konsekvenser. Ty maskinen — utgångspunkten för och centrum i denna allt vidare områden omfattande revolution — ersatte arbetaren, som brukade ett enda verktyg, med en mekanism som på en gång arbetade med ett flertal likartade verktyg. När den mänskliga organismens verktyg hade blivit till en mekanisms verktyg fick maskinen också en från den mänskliga kraftens begränsningar frigjord, produktionsprocessen förändrande form. Medan i manufakturen den samhälleliga arbetsprocessens organisation såsom en kombination av delarbeten var rent subjektiv, ägde den nu uppstående storindustrin i maskinsystemet en objektiv produktionsorganism, som arbetaren ställdes inför såsom ett faktiskt produktionsvillkor. För en stor del av arbetarna var nu inte vare sig speciella kroppskrafter eller efter lång skolning förvärvade färdigheter nödvändiga. Därigenom kunde kvinno- och barnarbetet ökas till det yttersta, med alla de förhärjande följder för befolkningens psykiska och fysiska hälsotillstånd som utmärkte de första årtiondena av den kapitalistiska utvecklingen i Europa under förra seklet och som på 1900-talet upprepas under industrialiseringen av förutvarande kolonier och andra 'utvecklingsländer' med kapitalistiska äganderättsförhållanden.

Produktionsprocessens utveckling drev under den tidiga industrialiseringsfasen fram ett permanent bruk av maskinen. Det var i kapitalisternas intresse helt följdriktigt att de ville uppnå en maximal profit. Under sådana omständigheter ledde maskinens seger oundvikligt till arbetsdagens förlängning och till intensifiering av själva arbetet. Under den föregående perioden kunde systemet ännu accepteras som sådant, trots de förefintliga sociala intressekonflikterna. Det gällde i första hand arbetare ur bondemiljö, som genom den systematiskt bedrivna praxis med 'bondelega' av de stora jordägarna hade berövats sina existensmöjligheter som lantbrukare och som nu genom manufakturen fick en ny chans att leva. Tvister rörande arbetslön och arbetstid hade förekommit

också inom manufakturen, och genom de konflikterna hade den sociala intressekonflikten mellan arbetarna och arbetsgivarna blivit uppenbara för de förra. Nu konkurrerade emellertid maskinparken som arbetsredskap med arbetarna själva. Maskinen trängde undan arbetaren och åstadkom i den ibland av maskinen erövrade industrigrenen en industriell arbetskraftsreserv, som kanske efter någon tid kunde finna arbete på nytt inom andra industrigrenar, men på sämre villkor. Med kännedom om detta sammanhang skrev David Ricardo: 'Samma orsak som kan öka landets (det vill säga jordägarnas och kapitalisternas) intäkter kan samtidigt medföra befolkningsöverskott och försämra arbetarens läge.'

Det var därför inte alls förvånande att arbetarnas första reaktion syftade till att förstöra maskinerna. Redan under 1600-talet hade det i Europa förekommit arbetarrevolter mot de första maskinerna, vilka användes för vävning av band och snörmakerier. Till att börja med var det på kontinenten förbjudet att använda dem; kurfurstendömet Sachsen, exempelvis, tillät det först år 1765. De första ullklipplings-maskinerna förstördes av engelska arbetare 1758. För att undertrycka massrevolten utfärdade brittiska parlamentet 1769 en lag, som hotade förstörelse av fabriker och maskiner med dödsstraff. Å andra sidan ingav arbetarna ständigt på nytt petitioner till parlamentet, i vilka de krävde förbud mot användningen av maskiner, tills de under 1800-talets båda första decennier ånyo tillgrip våld, i ideligen upprepade massaktioner. Från år 1811 fick rörelsen en sådan omfattning, att restaurationsregeringen åter tog sin tillflykt till en terrorlag som belade maskinförstörelse med dödsstraff. Inte ens Lord Byrons modiga tal mot detta lagförslag, i överhuset i februari 1812, kunde förhindra dess antagande. Terrorn bröt slutligen arbetarnas objektivt sett illusoriska, om än begripliga motstånd. Än en gång, efter avrättningen av arton arbetarledare från York i januari 1813, flammade motståndet upp, utan vittgående följder. Långsamt lärde sig Englands arbetare, som Marx skrev, 'att skilja mellan maskineriet och dess kapitalistiska användning samt att flytta över sina angrepp från själva det materiella produktionsmedlet till dess sociala exploateringsform'. Senare former av denna proteströrelse har dock förekommit i England ännu under 1800-talets andra hälft, och i alla andra länder uppstod på motsvarande industrialiseringsstadium liknande fenomen, så till exempel under det franska sidenvävarupproret i Lyon 1831 och under de schlesiska vävaroroligheterna 1844.

Arbetarnas låga bildningsnivå under denna första industrialiseringsfas, deras moraliska förnedring till följd av tvånget att för att upprätthålla livet till ständigt lägre priser sälja inte bara sin egen arbetskraft, utan också sina hustrurs och barns, att skicka barnen till fabriken i stället för till skolan och därmed permanenta den egna bristen på utbildning, allt detta gör den häftiga reaktionen under industrialiseringens första fas fullt begriplig. Lagstiftning och rationalistisk, naturrättslig ideologi hade alltsedan medeltidens slut berövat arbetarna rätten att genom solidariskt uppträdande påverka sina arbets- och levnadsvillkor. År 1731 hade i tysk-romerska riket riksskråordningen gjort förbuden mot sammanslutningar i förbund av hantverksgesäller till allmän lag, något som då var självfallet i nästan alla europeiska länder. Inte heller de borgerliga revolutionerna ändrade något härvidlag. Såväl företrädarna för den rationalistiska naturrätten som för den fysiokratiska och klassiskt liberala ekonomin ansåg frihet och jämlikhet i samhället bäst bevarade där-14 igenom att man garanterade många småproducenter deras egendom, deras samverkan och deras privata konkurrens och förbjöd sammanslutning av 'särintressen', vilkas makt — som man trodde — blott skulle utgöra ett hinder för de andras frihet. Så länge arbetarna uppfattade sig själva enbart såsom en del av de plebejiska lagren i sin nation förblev också de bundna vid dessa ideologier. Så kom det sig att de klokaste bland arbetarna snart insåg, att deras brist på medborgerliga rättigheter blott kunde undanröjas därigenom att de krävde samma rätt för alla medborgare till verkligt bestämmande i fråga om den politiska maktens utövande, för att inte staten skulle missbrukas i fåtalets intresse. De krävde därför för egen räkning alla de rättigheter som motsvarade det naturrättsliga tänkandet. Men de förstod ännu inte att resa några krav som skilde sig från de radikala

borgerliga demokraternas tänkande. Så var det, vid tiden för den franska revolutionen, utanför Frankrike jämte revolutionära intellektuella framför allt de som tillhörde den nymornade arbetarklassen, vilka gick i bräsch för den franska revolutionens mål: tanken på internationell solidaritet i kampen för demokrati och mänskliga rättigheter, på de europeiska staternas koalitionspolitik ställd i motsats till den franska revolutionen, fann sin sociala grogrund i England, bland hantverksgesällerna och arbetarna. De organiserade sig i *Corresponding Societies*, sedan Thomas Paine med *The Rights of Man* (del 1 1791, del 2 1792) hade klargjort de demokratisk-naturrättsliga tankegångarna för dem. Londonskomakaren Thomas Hardy hade, 1792, grundat det första av dessa sällskap. Inom två år organiserade sig tiotusentals engelska arbetare i sådana sammanslutningar, med vilkas mål också delar av intelligentian och den industriella borgerligheten sympatiserade, framför allt sedan krigspolitiken gentemot Frankrike hade spärrat den kontinentala marknaden för England.

I oktober 1795 förekom i London demonstrationer mot Georg III och premiärminister Pitt. Man krävde slut på kriget med Frankrike. Denna aktivitet fortsatte ända till myteri inom örlogsflottan, 1797. Genom upphävandet av Habeas-corpus-akten 1794, förbud mot diskussionsklubbar 1799 och Combination Acts av 1799 och 1800, som upphävde rätten att bilda fackföreningar, bröt man kort tid efteråt udden av denna verksamhet. Också den 'jakobinska' aktiviteten i Tyskland under denna tid var, som vävarupploppen i Schlesien mellan 1792 och 1794 visar, organiserad av proletära befolkningsskikt.

Franska revolutionen hade, framför allt genom den demokratiska rösträtten i författningen av år 1793 och genom jakobinernas proletärt revolutionära diktatur, möjliggjort den europeiska historiens omsvängning i riktning mot genomdrivande av mänskliga rättigheter och demokrati. Men den medförde till en början inte att arbetarna blev socialt och politiskt självständiga gentemot den småborgerliga demokratin. Det industriella uppsvinget, den nya maskinella produktionens inträngande i manufakturerna började först under revolutionskrigen och första kejsardömet, i skydd av kontinentalsystemet. Hantverksgesällerna och manufakturarbetarna framstod visserligen som de aktivaste grupperna i revolutionsstriderna mellan den 14 juli 1789 och Robespierres fall den 9 thermidor 1794, men de kunde inte ens under det herravälde som *Comité de Salut Public* (Välfärdsutskottet) utövade åstadkomma upphävandet av det (girondistiska) dekret av 14 juni 1791, som förbjöd alla arbetar- och gesällföreningar såsom ett 'attentat mot friheten' och mot den rent individualistiskt uppfattade *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, (förklaringen av människans och medborgarens rättigheter). Den 9 thermidor och bourgeoisins ersättande av de revolutionära intellektuellas och småborgarnas valde gjorde slut på deras politiska verksamhet, hungerrevolterna i Paris i oktober 1795 förbrukade deras sista energi. Babeufs propaganda och hemliga organisation, *la conjuration des Égaux*, försökte än en gång, 1796, utnyttja direktoriets erfarenheter att demokratin hade misslyckats till följd av motsättningen mellan proklamerad politisk och bristande social jämlikhet, och härigenom förverkliga ett agrarsocialistiskt samhälle utan arvsrätt, genom en revolutionär diktatur. Processen mot de sammansvurna och Babeufs avrättning krossade dock denna rörelse. Bounarrottis år 1828 publicerade redogörelse för sammansvärjningen blev emellertid en av de mest betydelsefulla teoretiska grundvalarna för de revolutionära demokraternas och arbetarklassens hemliga organisationer under julimonarkins tid. Dess verkan inskränkte sig inte längre enbart till Frankrike.

Så hade franska revolutionens epok trots allt skapat viktiga förutsättningar för den europeiska arbetarrörelsens framtida utveckling: medvetandet om nödvändigheten av politisk demokrati och internationell solidaritet i kampen för mänskliga rättigheter. Ur erfarenheterna av den sociala konflikten med borgerlighetens intressen hade de första övervägandena rörande samhällets förändring framsprungit, och de fick inflytande på tankegångarna inom små arbetarkretsar i England och

Frankrike. Den kapitalistiska äganderätten till produktionsmedlen framstod för dessa kretsar inte längre såsom något självfallet eller såsom det ekonomiska livets okränkbara grund.

Direktoriets, konsulatets och första kejsardömet's årtionden förklarade visserligen de proletära folklagrens egen aktivitet i Frankrike och i övriga länder på kontinenten, de som var utmattade av revolutionstidens motsättningar och strider. Men såväl under den tid då bourgeoisin hade makten som faktiskt också under den napoleonska militärmonarkin utbreddes sig den nya ekonomin snabbt i Frankrike, och även i västra Tyskland. Under denna tid framträdde till en början ännu inte konsekvenserna — förstärkningen av bourgeoisins ekonomiska makt och industriarbetarnas ställning inom de proletära folklagren. Men trots restaurationens seger måste detta läge leda till politiska konsekvenser, så snart man började släppa efter en smula på tyglarna. Bourbonernas anakronistiska uppträdande i Frankrike, de som helt enkelt ignorerade de nya samhällsklassernas faktiska betydelse, trots att ett återupprättande av den sociala strukturen från tiden före revolutionen var otänkbart, tvingade borgerligheten till liberal opposition — och den oppositionen behövde arbetarna såsom stridande hjälptrupper. I dess skugga kunde arbetarnas sociala medvetenhet vidareutvecklas.

Denna situation var än mera iögonenfallande i England, med dess stora industriella förspång, än på kontinenten. Konkurrensen mellan den genom segern över Frankrike stärkta konservativa reaktionen och den industriella bourgeoisin, som krävde delaktighet i den politiska makten, hade här, på grund av den borgerliga medelklassens ojämförligt starkare ställning och större självmedvetande, betydligt gynnsammare villkor. Därför började i England striden för en rösträttsreform snart på nytt. Den fördes både av industribourgeoisin, som ville vinna inflytande över de politiska avgörandena och anpassa kungarikets tull- och utrikespolitik till sina behov, och av arbetarklassen. Arbetarna förknippade oundvikligt denna nya fas av sin kamp med de första socialpolitiska kraven, sådana de hade rests under massdemonstrationen i Manchester 1819. Motsättningarna inom de politiskt och ekonomiskt härskande skikten möjliggjorde 1824 upphävandet av förbudet mot sammanslutningar; de redan tidigare tillkomna fackföreningskadrerna kunde nu framträda öppet. Under denna tids ekonomiska högkonjunktur, som först efter spekulationsåret 1825 efterföljdes av en svår kris, framstod beviljandet av församlingsfrihet knappast som något farligt för de härskande klasserna. Efter en strejkvåg återkallades visserligen 1825 en del av medgivandena; men själva församlingsfriheten kunde man hädanefter inte längre beröva de engelska arbetarna. Och under krisen hade det för första gången visat sig att arbetarna, så snart de förfogade över fungerande fackföreningsorganisationer, framgångsrikt kunde försvara åtminstone några av de under den tidigare konjunkturperioden uppnådda förbättringarna av sin levnadsstandard. Robert Owens och William Kings teorier skänkte rörelsen stabilitet; socialt kunde den stödja sig på de under den nya industrialiseringsepoken erforderliga yrkesutbildade och därför bättre betalda arbetarna. I skydd av motsättningarna mellan bourgeoisin och jordägarna rörande rösträttsreformen kunde den kooperativa rörelsen och fackföreningsrörelsen utvecklas gemensamt. De beredde vägen för en situation, i vilken för första gången den legala organisationen i fackföreningskadrer och kooperativa kadrer förenades med kampen för politisk demokratisering, och med målet att nå en korporativt-socialistisk omvandling av samhällsekonomin. Owens en gång filantropiskt-fabriksreformerande teser anpassade sig till detta nya läge och blev rörelsens teoretiska hjälpmedel, när John Doherty 1829 organiserade *Grand Union of Spinners* och när 1830 *National Association for the Protection of Labour* uppstod. Arbetarna lurades visserligen senare, genom reformbiller 1832 — överklassens nya kompromiss — på varje andel i de politiska rättigheterna. Det var nu självfallet att deras förhoppningar till en början helt koncentrerades på den korporativt fackliga verksamheten, särskilt som de på detta område ännu inte hade lidit något otvetydigt nederlag. I *Report of the County of Lanark* (1820) hade Robert Owen lagt fram sitt system med en arbetsbör, som skulle möjliggöra utbyte av varor till ett värde av de i

produktionssammanslutningarna presterade arbetstimmarna. Owen ville ställa denna nya ekonomiska organisation jämte den existerande kapitalistiska ekonomiska ordningen och så småningom ersätta den senare med den förra. År 1833 uppstod planen på en *General Labour Union*, som genom arbetarnas samgående i produktionskorporationer skulle beröva de kapitalistiska företagens arbetskraften och leda till ett socialistiskt samhälle. *Grand National Consolidated Trades Union* grundades 1834. Owen, som alls inte tänkte i klasskampens termer, hoppades att kunna vinna också företagen för sin plan på ett korporativt ekonomiskt system, eftersom han, som Saint-Simon, trodde på de produktivt industriella klassernas gemensamma intressen gentemot innehavet av stora jordegendomar och den statliga apparaten. Hans *New Moral World* skulle uppstå i den skönaste harmoni klasserna emellan. Men i själva verket ledde fackföreningsrörelsens uppsving till ständigt nya strider för bättre arbets- och levnadsvillkor för arbetarna, och till energiska motåtgärder från företagens håll, vilka slutligen medförde att det stora fackförbundet med dess produktionskorporativa ideer vittrade sönder.

Då företagen vägrade att ta fackföreningsmedlemmar i sin tjänst, såg sig fackföreningarna tvingade att av sina medlemmar kräva tystnad rörande organisationstillhörigheten. Därmed fick statsmakten en förevändning att inskrida mot fackföreningarna såsom hemliga organisationer. *Grand National Union* var inte vuxen den situationen och splittrades snabbt. Endast små fackföreningsorganisationer av yrkesutbildade arbetare blev kvar; de stora massorna av ej yrkesutbildade och sämre betalda arbetare skingrades. Owens inflytande på den brittiska arbetarrörelsen var förbi, även om hans anhängare ännu framträdde någon gång senare, inte minst vid grundandet av *Rochdale Pioneers' Society* 1844, som utgör upptakten till den moderna konsumentkooperativa rörelsen.

Så småningom började arbetarna inse att inskränkningen till ekonomiska aktioner — även om dessa kunde medföra enstaka socialpolitiska medgivanden från parlamentets sida, såsom fabrikslagen av år 1833 — inte kunde leda till bestående framgångar. Så ryckte meningsutbytena rörande den demokratiska rösträtten åter i förgrunden. De ledande inom *London Working Men's Association*, som utarbetade programmet för den engelska arbetarrörelsens nästa fas, de sex kraven i *People's Charter* (1838), hade i stor utsträckning förvärvat sina erfarenheter under den föregående fasen, så till exempel William Lovett, James Watson och Henry till Heltherington. Deras mål var: allmän, hemlig och lika rösträtt för alla män; lika valkretsindelning; arvoden åt parlamentsledamöterna; förkortning av parlamentsperioderna kort sagt Englands omvandling till en demokrati. Därjämte uppstod *London Democratic Association*, som O'Brien, översättaren till engelska av Buonarrottis *Conjuration de l'Égalité dite de Babeuf*, tillhörde och som införde franska revolutionens och de kontinentala, revolutionära konspirations-gruppernas tankar i arbetarrörelsen. Birminghampetitionen — likaledes formulerad av yrkesutbildade arbetare — företrädde i allt väsentligt samma mål. Handelskrisen och massarbetslösheten under åren 1839 till 1843 gav chartiströrelsen stor resonans i hela landet. Men man lyckades aldrig ena chartistledarna helt, sedan underhuset hade förkastat en massinsamling av namnunderskrifter till *People's Charter*, den första nationella petitionen. Striden mellan de båda fientliga grupperna i ledningen, *Moral Force Party*, som utgick ifrån långsiktig agitation och förbund med den engelska industribourgeoisins liberala grupper, och *Physical Force Party*, som i masstrejker såg det avgörande kampmedlet, förhindrade varje gemensam aktion. Storstrejksrörelsen 1842 var fullständigt oorganiserad och kom helt oväntat för båda grupperna. Ändå påvisade den för dåtidens England förvånansvärda händelsen med den nya petitionen av år 1842, med 3,3 miljoner namnunderskrifter, rörelsens storlek, som till slut dock förmådde parlamentet att göra den socialpolitiska eftergift gruvlagen innebar. Upphävandet av spannmålstullarna 1846 var i första hand en seger för den industriella bourgeoisin över jordägarna, men det grundade sig inte minst på överklassens fruktan för en ny uppblomstring av den chartistiska arbetarrörelsen. Sedan lång tid

tillbaka var lagen om tio timmars arbetsdag fackföreningarnas och chartisternas ekonomiska mål, och lagen av år 1847, som äntligen begränsade arbetsdagen till tio timmar, var ett resultat av den chartistiska massaktivitetens sista våg, som visserligen strax efter skingrandet av de stora massdemonstrationerna i april 1848 och efter den kontinentala revolutionens nederlag samma år ebbade ut. Mycket slående har Karl Marx i första bandet av *Das Kapital* karakteriserat införandet av den i lag föreskrivna normalarbetsdagen, genom lagen av år 1847, såsom 'produkten av ett långvarigt, mer eller mindre hemligt inbördeskrig mellan kapitalistklassen och arbetarklassen', i det att 'de engelska fabriksarbetarna överhuvudtaget har varit den moderna arbetarklassens förkämpar'. För honom var den lagen den första stora segern för arbetarnas ekonomi över borgarnas, emedan 'arbetarna hade tvingat fram en allmän lag, som hindrar dem själva från att genom frivilligt kontrakt sälja sig och sitt släkte till död och slaveri'.

Den engelska arbetarrörelsens båda framstötter mellan de båda revolutionerna 1830 och 1848 angav också för arbetarna på kontinenten schemat för deras klasskamper. De engelska arbetarna hade genom sina framgångar lagt fram konkreta bevis för möjligheten att åvägabringa socialpolitiska ingrepp genom proletariats aktioner, att genom direkt kamp på fackföreningsplanet tilltvinga sig lönepolitiska förmåner och att höja arbetarklassens levnadsstandard och bildningsnivå, mot de utan klasskamp 'naturliga' tendenserna till massornas nedsjunkande i elände.

Härutinnan åstadkom chartiströrelsens sönderfall ingen ändring, ty det var ett följdfeomen till den europeiska revolutionens nederlag år 1848. Insikten om nödvändigheten av de revolutionära demokraternas och arbetarklassens internationella solidaritet hade varit medbestämmande för chartismens sista fas. *Fraternal Democrats*, sällskapet vars sekreterare var George Julian Harney, hade ständigt på nytt återupprättat kontakterna med de i England boende grupperna av utländska revolutionära emigranter, men också med revolutionära kretsar i utlandet. Efter invalet av den förste chartistiske parlamentsledamoten i underhuset, i juni 1847, förberedde de en internationell kongress, som i oktober 1848 skulle sammankallas i Bryssel men som inte blev av på grund av revolutionen. När också en tredje av chartisterna igångsatt masspetition i juli 1848 — vid en tidpunkt då inte bara arbetarklassen, utan överhuvudtaget demokraterna på kontinenten redan hade besegrats — förkastades av parlamentet, inleddes den långsamt skeende upplösningen av chartiströrelsen. De engelska arbetarna förlorade för flera år framåt en självständig politisk rörelse.

Den kontinentala revolutionen 1848 var en följd av den ekonomiska krisen 1847. Efter ett kort förspel, i det så kallade Sonderbundkriget i Schweiz i november 1847, inledde i januari 1848 upproren i Italien en ny utveckling av arbetarrörelsens historia, som genom störtandet av borgarkungens välde i Frankrike den 24 februari 1848 kunde blomma ut helt. Under den tidigare revolutionen, 1830, hade arbetare/ och småborgare i tre dagar kämpat tillsammans på gatorna i Paris och efter sin seger sett bank- och finansoligarkin och dess kung Ludvig Filip överta makten. Ett eget politiskt medvetande, som skulle ha möjliggjort självständiga program och handlingar, ägde den franska arbetarklassen den gången inte. Deras första stora strejker, sidenvävarnas i Lyon 1831 och 1834, hade utan svårighet slagits ner. Visserligen var redan före julirevolutionen 1830 revolutionärdemokratiska hemliga sällskap verksamma, *carbonari* och andra efter deras föredöme organiserade skaror, bland studenterna och delvis också i proletära kretsar, framför allt bland hantverksgeällerna. Men först under julimonarkin började de medvetet ställa folkets intressen mot bourgeoisins, såsom Louis Blanc formulerade saken i *Historie des dix ans*. I snabb följd uppstod *Société des amis du peuple*, *Société des familles* under Louis-Auguste Blanqui, och *Société des Saisons*. Gemensamt mål för alla dessa hemliga sammanslutningar var att genom en strängt organiserad grupp av sammansvurna med våld erövra den politiska makten och att befria den genom försäljning av sin arbetskraft levande arbetarklassen. De segrande sammansvurnas revolutionära diktatur skulle garantera folkets uppfostran till demokrati och till gemenskap i ett

utopiskt-kommunistiskt ekonomiskt samhälle. I den sociala sammansättningen av medlemmar i dessa hemliga sällskap trädde det proletära elementet mer och mer i förgrunden. Internationella tankegångar förband denna rörelse med tyska revolutionära emigranter och hantverksgesäller, som efter fransk förebild år 1834 hade sammanslutit sig i *Bund der Geächteten* (De fredlösas förbund), senare i *Bund der Gerechten* (De rätträdigas förbund).

Frankrikes industriella uppsving, som satte in i skydd av julimonarkins tullpolitik, påvisade krasst motsättningarna mellan finansbourgeoisie, industriell bourgeoisie och proletariat. Ty Frankrike hade dittills varit ett till största delen jordbrukande land. Det lagliga politiska livet, från vilket arbetarna dessutom genom gällande lagbestämmelser var uteslutna, inskränkte sig till ett spel mellan den regerande finansaristokratin och den industriella och bildade borgerlighetens officiella opposition. Bönderna, stolta över den jordägarroll som de hade den stora revolutionen att tacka för, utgjorde den numerärt helt dominerande klassen i landet. Flertalet arbetare var ännu verksamma i små företag, de saknade kampandan hos arbetarstyrkorna i storföretag. Sådan Frankrikes politiska och sociala situation var låg det nära till hands att arbetarna i sitt uppträdande och sina kampmetoder anslöt sig till den förebild Babeufs sammansvärjning utgjorde, att de hoppades på ett framgångsrikt kupp försök och väntade sig allt av en revolutionärt demokratisk diktators politik. Ständiga kuppförberedelser och slutligen upprorsförsöket den 12 maj 1839 ådagalade deras revolutionära energi, som gjorde sig påmind ännu i Parisproletariatets kamp under februarirevolutionen 1848 och under Kommunen 1871. Deras ledare Blanqui, som till sin 24 död (1881) hade tillbringat trettiosex år av sitt liv innanför fängelsemurarna, åtnjöt en utomordentlig auktoritet. Hans begravning blev en av de franska arbetarnas största manifestationer: tvåhundra tusen människor följde hans kista.

I den katastrof statskupp försöket år 1839 utvecklades till var också det tyska *Bund der Gerechten* inblandat. En rad av dess mest aktiva medlemmar, Karl Schapper, Heinrich Bauer och Joseph Moll, lyckades fly till England och grundade där 1840 den tyska arbetarbildningsföreningen, som snart tog upp också demokratiska och proletära emigranter av annan nationalitet och som fick stor betydelse för den internationella arbetarrörelsens vidareutveckling såsom kommunistiska arbetarbildningsföreningen. Den levde kvar till år 1917.

Men jämte denna kommunistiska konspirationsrörelse, som ville befrämja proletariatets självständiga aktivitet och klasskampen, gjorde sig också andra inflytanden gällande på de franska arbetarna, utan vilka man inte kan förstå deras uppträdande under andra republikens första fas. De sociala förändringarna under det blivande kapitalistiska industrisamhällets period hade kallat talrika teoretiker till strid, vilka uppträdde mot de förhärskande tendenserna inom den liberala ekonomin. Charles Fourier satte, av motvilja mot det industriella kapitalistiska storföretaget, i sin socialfilosofi sitt hopp till en federation av mindre, halvt självständiga fackföreningsenheter, 'falanger'; med tanken på en självständig arbetarrörelse och dess klasskamp hade hans ideer föga att skaffa. Mera realistiskt var greve Saint-Simons system, han som helt och fullt insåg det automatiska skeendet i utvecklingen mot industriell storproduktion. Han företrädde tanken på samhällets gemensamma planhushållning under medverkan av industrikapitalister och arbetare, mot de enligt hans mening parasiterande icke-producenterna. Bådas tankegångar har via lärjungar övat inflytande på en del av arbetarklassen och sedan slutligen på Louis Blanc, vars *droit au travail* och *organisation du travail*, rätten till arbete och organisationen av arbetet, blev till de avgörande parollerna för arbetarnas första större, självständiga uppträdande i Paris mellan februari och juni 1848. Däremot fick i denna utvecklingsfas Pierre Joseph Proudhons teori om *organisation du crédit* och hans lära mutualismen först efter de avgörande händelserna i juni 1848 inflytande på den franska arbetarklassens uppfattning av sig själv.

De arbetare som — såsom de till en början trodde — februari 1848 hade segrat, hade framtvingat

Blancs och Alberts upptagande i regeringen och bildandet av Luxembourgkommissionen, hade genom den ekonomiska krisen 1847 antingen redan blivit arbetslösa eller hotats av arbetslöshet. För dem utgjorde därför det viktigaste problemet trygghet av rätten till arbete genom myndigheternas försorg. Det skulle emellertid ske på ett sätt som omöjliggjorde såväl uppreparandet av liknande ekonomiska katastrofer som en förnyad fullständig underkastelse under industrikapitalisterna. Louis Blancs *ateliers sociaux* — en anteciperad av Ferdinand Lassalles produktionsföreningar med statskredit — tillmötesgick skenbart detta behov. De skulle, genom en av hela folket ägd nationalbanks kreditpolitik, under fredlig anslutning av alla samhällsklasser långsamt övervinna den kapitalistiska näringslivs- och samhällsordningen. Ty verkade inte Louis Blancs förhoppningar berättigade, att i en fredlig kompromiss med de i den provisoriska regeringen företrädde småborgerliga demokraterna och industrikapitalisterna utan klasskamp nå fram till ett verkligt demokratiskt samhälle? Och var inte Blanqui, som kritiserade denna endräkt, en av sin fängelsevistelse förbittrad fridstörare? Arbetarna fick av sina egna bittra erfarenheter efter februarirevolutionen långsamt lära sig, att Blanqui hade förstått deras verkliga intressen klarare än de själva hade gjort. Nationalverkstäderna som nu uppstod var i grund och botten endast en organisation av nödhjälpsarbeten; de tog hand om 26 de arbetslösa som inte hade värvats av mobilgardet. Efter valen till den konstituerande nationalförsamlingen försökte arbetarna, som nu hade fått en nyktrare syn, genom demonstrationerna den 15 maj rädda sin revolutions mål och tvinga parlamentet och regeringen att stödja den polska revolutionen. Men för de småborgerliga demokraterna och borgerliga republikanerna var intet mera fjärran än en de europeiska demokraternas gemensamma kamp mot Preussen och Ryssland. Därför ledde demonstrationen till det utopiska experimentet att erövra makten och slutade med att de gamla konspirationsgruppernas ledare fängslades. Blanqui var därmed försatt ur spel. Dekretet av den 21 juni 1848, som uteslöt de ogifta arbetarna från nationalverkstäderna, gav tecken till ett spontant upplopp bland arbetarna i Paris. Den fem dagar långa striden blev avgörande för den europeiska, inte bara för den franska revolutionen: den liberala borgerligheten i alla Europas länder slöt fred med den feodala reaktionen och godkände general Cavaignacs massaker på mer än tretusen fångna arbetare. Karl Marx skildrade år 1850, i *Die Klassenkämpfe in Frankreich*, utvecklingen av detta den franska arbetarrörelsens första uppsving. I *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte* (1852) analyserade han följderna av dess nederlag, den skenbart segrande liberala borgerlighetens avstående från den politiska makten till förmån för epigonen Napoleon och hans 'decembrister'.

Dessa analyser var arbeten av en intellektuell som genomarbetade det dåtida Europas filosofi, historia och ekonomi till en ny vetenskaplig metod. Samtidigt speglade de den tyska arbetarrörelsens första ansatser och erfarenheter, den som på grund av efterblivenheten hos de stater som ingick i Tyska förbundet blott kunde utvecklas i förbindelse med arbetarrörelserna i England och Frankrike. Det motsägelsefyllda förknippandet av det egna landets ekonomiska och sociala efterblivenhet med de sociala och andliga processerna i de då längre hunna europeiska grannländerna visade sig vara betydelsefullt under utvecklingen av arbetarklassens teoretiska tänkande. Ett sammanhang kom därvid på nytt till synes, som redan under 1700-talets första hälft hade lett till den franska upplysningens överlägsenhet över den engelska filosofin, några årtionden senare till den tyska klassicistiska litteraturens och idealistiska filosofins överlägsenhet över det samtida andliga livet i Frankrike, och som då omfattade villkoren för den europeiska borgerlighetens blomstring. Just denna den tyska arbetarrörelsens praktiska betydelselöshet under 1800-talets första hälft gjorde det möjligt för Karl Marx och Friedrich Engels, omedelbart före 1848 års revolutionära uppror, att för alla europeiska arbetare formulera teorin rörande utvecklingen av deras självmedvetande, deras idéer och mål, det övernationella klasslösa samhället.

Efter 'Hambachfesten', det tyska efterspelet till revolutionen 1830 i Frankrike och de sociala oroligheterna i England, hade många demokratiska intellektuella måst emigrera från Tyskland,

bland dem också docenterna Theodor Schuster och Jakob Venedey. De inledde i Paris samarbete med tyska vandrande hantverksge-sällar, så som bruket var i de franska demokratiskt revolutionära hemliga föreningarna. Ur deras *Bund der Geächteten* utvecklades 1836 *Bund der Gerechten*. Efter den misslyckade kupp som *Société des Saisons* gjorde år 1839 måste en del av medlemmarna emigrera till London. Där uppstod 1840, till en början såsom lagligt diskussionsforum, *Deutscher Arbeiterbildungsverein* ur vilken senare framgick *Kommunistischer Arbeiterbildungsverein*. Wilhelm Weitling, en vandrande skraddargesäll, hade för *Bund der Gerechten* år 1838 skrivit *Die Menschheit wie sie ist, und wie sie sein soll* (Mänskligheten sådan den är, och sådan den bör vara) och 1842 *Garantien der Harmonie und der Freiheit* (Garantier för harmoni och frihet), böcker i vilka den utopiska visionen av ett kommunistiskt samhälle förenades med planerna på en revolutionär uppfostringsdiktatur. Nu erbjöd arbetarbildningsföreningen i London möjligheten att kombinera de franska erfarenheterna av revolutionär politisk sammansvärjning med erfarenheterna av de engelska, öppet utspelade klasskamperna. Friedrich Engels hade redan i november 1843 fått kontakt med arbetarbildningsföreningen i London. Karl Marx besökte den 1845 under sin vistelse i London. I Bryssel bildades, sedan Marx lämnat Paris, likaså en tysk arbetarförening. Den huvudsakligen emotionellt präglade socialismen av Weitlings typ hade av de socialistiska emigranterna såväl i London som i Bryssel fått en ny, mera exakt utformning. Medlemmarna av *Bund der Gerechten* hade begripit vad Engels' analys av *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* betydde för förståelsen av arbetarnas situation, vilken vikt Marx' föredrag om *Lohnarbeit und Kapital* och hans polemik mot Proudhons *Philosophie de la misère* ägde för den samhälls-ekonomiska teorin och för övervinnandet av rena systemkonstruktioner. Konsekvenser av denna utveckling blev övergången från ett på kupper inriktat hemligt förbund till en propagandaorganisation, på förbundskongressen i London sommaren 1847, samt det nya namnet *Bund der Kommunisten*. Nästa steg var det uppdrag den andra förbundskongressen i slutet av 1847 gav Marx, att formulera förbundets program. Engels hade redan skrivit ett utkast här till.

I februari 1848, omedelbart före revolutionens utbrott i Frankrike, trycktes *Kommunistiska manifestet* i London. Det fick då endast ringa spridning, och det påverkade till en början inte händelseutvecklingen. Men efter ett par årtionden hade det blivit arbetarrörelsernas programskrift i alla länder. Med sitt slående och klara språk rymmer det den materialistiska historieskrivningens teori, en noggrann framställning av utvecklingstendenserna inom det industrikapitalistiska samhället, i vilket enligt Marx arbetarmassorna ibland inom nationalstaternas ram — har att driva revolutionsprocessen fram till det klasslösa samhället. Manifestet slutar med den appell, som alltifrån 1848 ständigt på nytt dyker upp i de europeiska arbetarrörelsernas program: Proletärer i alla länder, förenen Eder! Harold Laski har i förordet till jubileumsutgåvan av manifestet 1948, som publicerades på uppdrag av Labour Party, med rätta skrivit: 'Få dokument i mänsklighetens historia har så väl bestått provet att bekräftas av framtiden som *Kommunistiska manifestet*. Ett sekel efter dess offentliggörande har ännu ingen på allvar kunnat vederlägga något enda av dess väsentliga påståenden.'

Den revolution, strax innan vilken *Kommunistiska manifestet* hade publicerats, som det hade förutsett och för vilken det ville ge arbetarna de strategiska riktlinjerna, slogs ner: klasskampen i Frankrike drev borgerligheten i alla Europas länder till att uppge sina egna mål och drev den i armarna på reaktionen. I Tyskland kämpade medlemmarna av *Bund der Kommunisten* tillsammans med de radikalaste borgerliga demokraterna: Wilhelm Wolff i Breslau, Karl Marx såsom redaktör för *Neue Rheinische Zeitung* i Köln, Friedrich Engels under upproret i Baden. Enbart i Stefan Boms Arbetarförbrödring förekom antydningssvis självständiga socialpolitiska aktioner bland arbetarna, vilka dock blev helt utan betydelse för rörelsens karaktär; dess resultat förmådde de inte påverka. Emellertid påverkade den revolutionära inställningen inom kretsen kring *Neue Rheinische Zeitung* och dess strategis överlägsenhet några intellektuella i den nya generationen så

starkt, att de kunde förmedla idéerna inom *Bund der Kommunisten* — om än i förflackad form — till rörelsens nästa fas. Så gjorde exempelvis Wilhelm Liebknecht och Ferdinand Lassalle.

Till följd av revolutionens nederlag tvingades förbundets främsta medlemmar åter att emigrera. De ekonomiska framgångarna 1850 gjorde slut på alla förhoppningar om en ny revolution och krossade först förbundets enhet, sedan själva dess existens. Medan Willich och Schapper återgick till tankegångarna under förbundets sammansvärjningsfas, avvisade majoriteten inom förbundets i London återuppståndna centrala ledning jämte Marx och Engels en sådan illusionspolitik. Den preussiska polisens förföljelser satte, med kommunistprocessen i Köln 1852, punkt för förbundets organisatoriska kontinuitet. Den tyska förbundsagens beslut av den 13 juli 1854 rörande förbud för alla arbetarföreningar, som den preussiske ministern Bismarck genomdrivit, avslutade den tyska arbetarrörelsens första period. I de av Friedrich Engels skrivna uppsatserna *Revolution och kontrarevolution i Tyskland* fick den tyska revolutionsprocessen under åren 1848-49 sin bästa samtida framställning och sociala analys.

Arbetarrörelsen hade i sin tidigare fas haft sin utgångspunkt i England, men snart hade man i Frankrike och Tyskland kommit fram till liknande strävanden. Sin höjdpunkt nådde rörelsen under den revolutionsvåg som, utlöst av krisen år 1847, drog fram över hela Europa. Endast långsamt och under motsägelser lyckades arbetarrörelsen utveckla ett självständigt tänkande och handlande. Det uppstod ur försöken att driva det borgerligt demokratiska tänkandet till dess spets, att tillämpa det på näringslivets problem och att övervinna den omänskliga försämringen av levnadsstandarden under den tidiga industrialiseringens epok och under de därpå följande kriserna. Därvid blev så gott som alltid endast små grupper av samtliga arbetare politiskt verksamma, oftast under ledning av kritiska intellektuella, och då på fackföreningarnas eller de kooperativa sammanslutningarnas område. Dock lyckades de för framtiden utveckla ett självständigt klassmedvetande, som motverkade den förhärskande ideologin. Denna aktiva grupp rekryterades huvudsakligen av yrkesutbildade arbetare, som till följd av att de var bättre betalda hade större möjligheter att vidareutbilda sig och tillägna sig kunskaper. De medlemmar av arbetarklassen som levde i större misär ådagalade däremot tills vidare blott i kristider, socialhistoriens kulminationspunkter, beslutssamhet och aktivitet. Då visade de sig emellertid mäktiga ovanligt spontana aktioner, som när de löpte till storms mot maskinerna eller i juli 1830 i Frankrike, där de visserligen snarast tjänstgjorde som liberalernas hjälptrupper. Detta förändrades när självständiga, om än små organisationer började bildas, vilka kontinuerligt företrädde politiska och sociala lärosatser och därför oavbrutet kunde påverka massorna.

Det nederlag som arbetarklassens självständiga revolutionära aktioner led i England och Frankrike, i det industriellt efterblivna Tyskland framför allt de misslyckade, av borgerliga demokrater ledda upproren 1848, beseglades av junistriderna i Paris. Välståndet 1850 hade i alla Europas länder än en gång stabiliserat de politiska maktförhållandena. Ändå bevarades i resterna av Europas arbetarrörelse medvetandet om arbetarnas internationella samhörighet. De bevarade insikten att det förrevolutionära Europa inte kunde återvända oförändrat och att en ny fas av arbetarrörelsen skulle uppstå, under andra förutsättningar. Demokratins mål, den konkreta förbättringen av arbetarnas levnadsförhållanden genom kampen mot företagen och genom upphävandet av klassprivilegierna i ett framtida, klasslöst samhälle, hade blivit deras gemensamma egendom, och internationellt, ömsesidigt stöd framstod såsom en självfallen konsekvens. Det medvetandet höll i sig vid en tid, då den politiska solidariteten bland de borgerliga demokraterna i Europa lämnade plats för en identifiering med den bestående staten och på det sättet paralyserades, till följd av de nationella motsättningarna. Den europeiska arbetarrörelsens första fas hade skapat förutsättningar, till vilka man kunde knyta an efter den nya industrialiseringens våg, den som inleddes av högkonjunkturen 1850.

Internationella arbetarassociationen

Högkonjunkturen som 1849-50 hade satt punkt för den europeiska arbetarrörelsens första uppsving förstärkte Englands industriella utveckling och intensifierade det nya produktionssättets utbredning i Frankrike och Tyskland. Så länge den konjunkturen fortfor var borgerligheten på kontinenten nöjd med de politiska förhållanden som hade uppstått efter revolutionens nederlag, trots att denna borgerlighet själv i allt väsentligt förblev utestängd från deltagande i utövandet av den politiska makten. I Frankrike härskade Napoleon III:s arme, byråkrati och polis, i Tyska förbundets stater furstarnas, feodaladelns och byråkratins stundom modifierade styrelse. Arbetarklassen var inte längre i stånd till någon egen verksamhet, dess ledare hade efter revolutionen mördats, berövats friheten eller tvingats att emigrera. Endast i England kunde, genom fackliga sammanslutningar, en rest av organisatorisk kontinuitet bevaras.

Men med högkonjunkturen 1850 vann det industrikapitalistiska produktionssättet allt mera terräng i Europa. Under de tre decennierna från 1850 till 1880 ökade antalet av ångkraft utvunna hästkrafter från 1,3 till 7,6 miljoner, i Frankrike från knappa 0,4 till närmare 1,3, i Tyska förbundet, senare i tyska riket från 0,26 till över 5,1 och i Österrike från 0,1 till 1,6. Kolproduktionen ökade i motsvarande grad, i England från 49 till 147 miljoner ton, i Tyskland från 6,7 till 59,1, i Frankrike från mindre än 0,5 till 19,4 miljoner ton, och stålproduktionen i England från 2,6 till 25,1, i Frankrike från 0,8 till 3,8, i Tyskland från 1,3 till 12 miljoner ton. Helfabrikats- och halvfabrikatsindustrin uppvisade samma bild. Järnvägarna gjorde hela Europa tillgängligt.

Den sociala och politiska ron under 1850-talet var bedräglig. Så länge det ekonomiska uppsvinget försiggick utan störningar kunde de efterrevolutionära systemen maskera motsättningarna mellan klasserna. Men så snart någon störning i den ekonomiska utvecklingen tvingade den liberala borgerligheten att yrka på näringspolitiska ingrepp eller utrikespolitisk aktivitet, måste också arbetarrörelsen vinna ökat inflytande. Visserligen hade de tyska demokraternas emigrerade ledare blivit oense i Schweiz och i England, därför att samtliga trodde sig kunna ersätta den historiska processens verkliga skeende med sin egen skenaktivitet. Tyskarnas inbördes rivalitet och meningsmotsättningar, som hade gjort slut på *Bund der Kommunisten*, var typiska också för förhållandena bland de dåvarande politiska emigranterna på kontinenten, liksom senare bland de ryska revolutionärerna före 1905 och före 1917, bland de politiska flyktingarna under 1920-talet från Italien och, efter 1933, från Tyskland. En stor del av revolutionärerna hade utvandrat till Nordamerika och gått förlorade för den europeiska arbetarrörelsen. Endast ett fåtal av dem uppbådade krafter till att i ett ytligt sett hopplöst läge ägna sig åt vetenskaplig verksamhet, för att åt arbetarrörelsen skänka de teoretiska grundvalarna, så som Marx och Engels en gång hade gjort.

Under högkonjunkturen efter 1850 hade det materiella läget förbättrats för avsevärda delar av industriarbetargrupperna, även om deras relativa andel av industriproduktionens totala ökning förblev oförändrad. De första hindren för den ohämmade utsugningen under den kapitalistiska ackumulationsprocessens tidigare fas tillkom förvisso inte till följd av företagarnas frivilliga medgivanden, utan de upprättades under tryck från arbetarna. Den engelska fabrikslagen av år 1833, som till en början var bindande blott för textilindustrin, fastställde maximalarbetstider — för ungdomar mellan 13 och 18 år tolv timmar, för barn mellan 9 och 13 år åtta timmar per dag; arbete förbjöds för barn under 9 år. Denna lag försökte företagarna kringgå i möjligaste mån; de uppnådde att underhuset reducerade minimiåldern för barn i arbete till 8 år och gjorde den gängse fabriksarbetstiden, nu generellt fastställd till tolv timmar, till förpliktande regel också för barnen. På grund av chartisternas nya framgångar genomdrevs slutligen fabrikslagen av den 8 juni 1847, som begränsade arbetstiden för kvinnor och ungdomar först till elva timmar, från den 1 maj 1848 till tio timmar. Industriidkarnas motoffensiv lät inte vänta på sig. Ändå lyckades man 1850 göra tiotimmarsdagen lagligt förankrad, dock till en början endast inom textilbranschen. Det Robert

Owen fyrtio år tidigare hade krävt och som av de härskande klasserna och av den då rådande ekonomiska doktrinen stämplats såsom ett ateistiskt brott mot den 'kristliga' arbetsdygden och förhånats såsom en utopi, det vann nu juridisk giltighet. Det var erfarenheterna från denna engelska kamp som hjälpte de franska arbetarna att framtvinga lagen om tolv timmars arbetsdag såsom det viktigaste resultatet av februarirevolutionen 1848.

På grundval av dessa första sociala trygghetsåtgärder måste det nu, under näringslivets uppblomstring, bli möjligt för de yrkesutbildade arbetarna att dra några fördelar av företagarnas konkurrens om deras arbetskraft. I ett konjunkturläge, då det blev alltför ont om arbetskraft, kunde ju inte ens insättandet av Tredje rikets hela statliga terrorapparat fullständigt förhindra en lönestegring. Men under tiden efter 1850 var den bonapartistiska regimen i Frankrike inte intresserad av dylika experiment, hur mycket den för övrigt måste undertrycka varje demokratisk rörelse och arbetarnas alla politiska strävanden. Några socialpolitiska eftergifter åt arbetarklassen gjordes: arbetsdomstolar, subventionerade välfärdsinrättningar, politiskt neutrala konsumtionsföreningar skapades — åtgärder som skulle försona arbetarna med regimen och hämma ett återupplivande av deras sociala självmedvetande.

I början av nästa kris var arbetarmassorna inte längre en så liten minoritet i Frankrike och Tyskland som före 1848. Och de hade det nu, delvis, bättre ställt både materiellt och kulturellt. Regeringarna såg sig nödsakade att begränsa barnarbetet och att bevilja arbetarna en om ock minimal skolutbildning, som visade sig vara oeftergivlig för industriproduktionens komplicerade arbetsmoment. En ny ekonomisk kris måste därför föra med sig en politiskt och socialt starkare arbetarrörelse.

Den ekonomiska krisen kom år 1857. Efter kriget på Krim och i Italien satte sig de underkuvade polackerna och italienarna åter i rörelse och väckte på nytt demokraternas känslor av solidaritet till liv. Det amerikanska inbördeskriget drev de demokratiska radikalerna i det brittiska parlamentet, och framför allt de engelska arbetarna, till att förkunna sin sympati för nordstaterna och till att förhindra Englands ingripande i kriget på sydstaternas sida. Redan tidigare hade de engelska arbetarna vunnit en stor framgång: byggnadsarbetarstrejken i London 1859, som företagarna besvarade med lockouter och upphävandet av föreningsrätten inom sitt fack, kunde tack vare alla engelska fackföreningars sammanhållning, med insamlingar av pengar till de strejkande, efter nio månader avslutas med framtvingandet av föreningsrätten. Solidaritetsaktionerna för de strejkande byggnadsarbetarna hade lett till lokala sammanslutningar av de olika yrkenas fackföreningar och på nytt skänkt den engelska arbetarrörelsen funktionsdugliga organ. På denna grundval inleddes den förnyade kampen för allmän och lika rösträtt, som stöddes av några borgerligt radikala parlamentsledamöter. Resultatet härav blev Disraelis rösträtsreform 1867 och Gladstones parlamentsreform 1884, vilka gav större delen av städernas och landsbygdens arbetare rösträtt.

Också den franska arbetarrörelsen hade på nytt aktiverats av krisen 1857-58. Trots föreningsförbudet hade det förekommit en våg av strejker för att hålla uppe lönenivån. Som bevis på sin 'arbetarvänliga' politik skickade den franska regeringen en delegation på 550 arbetare till världsutställningen i London 1862. Till den av arbetarna själva valda delegationen hörde också anhängare till Proudhon, under ledning av Henry Louis Tolain. Den fick kontakt med fackföreningsrådet i London och kom överens med detta om ett gemensamt uttalande för den polska revolutionen den 22. juli 1863, i London. Dagen därpå diskuterades möjligheterna för en ständig internationell sammanslutning av arbetarna; engelsmännen tillsatte en av George Odger ledd kommitté, som författade ett budskap till de franska arbetarna. Man krävde samverkan av arbetare i alla civiliserade nationer, stöd åt det polska upproret och förhindrande av lönetrycket trycket på de engelska arbetarna genom värvning av billigare arbetskraft på kontinenten.

Den första sammankomsten ägde rum den 28. september 1854, i St. Martin's Hall i London. Vid denna var jämte engelsmän och fransmän talrika emigrantgrupper företrädde, bland andra italienarna genom en av Garibaldis adjutanter, tyskarna genom representanter för de kommunistiska arbetarnas bildningsförbund i London. Karl Marx invaldes såsom en av de två tyska representanterna i den till att börja med av trettio två medlemmar bestående centralkommittén. Trots all skepsis beträffande rörelsens andliga mognad skattade han sammanslutningens betydelse högt. Den 29 november 1864 skrev han till sin vän Ludwig Kugelmann: 'Associationen är viktig, eftersom cheferna i Londons Trade Unions är närvarande, vilka gav Garibaldi ett storartat mottagande och genom jättemötet (Monstre-Meeting) i St. James' Hall gäckade Palmerstons planer på ett krig med Förenta staterna. Också de parisiska arbetarnas ledare ansluter sig här till.'

Genom utkastet till stadgar och det företal, som formulerade den nya organisationens principer, kunde Marx hävda sig gentemot Owens och Mazzinis anhängare. Den av honom utarbetade *Adressen till arbetarklassen*, Internationella arbetarassociationens inauguraladress, rymde blott överväganden som medlemmarna i trade unions, men också Proudhons eller Mazzinis lärjungar kunde instämma i. I det att han anknöt till tankar hos skilda arbetarledare i enskilda länder och gjorde de för dem gemensamma grundsatserna kända, ville han inleda en process, i vilken de genom erfarenheter av egna strider skulle nå fram till en större teoretisk enhet och klarhet. Den totala rörelsens början, nödvändigheten av arbetarnas gemensamma klasskamp, förkunnades tydligt, men det var blott i begränsad omfattning möjligt för Marx att i Internationals program ta med den politiska och sociala teori han hade utvecklat i *Kommunistiska manifestet* 1848. I alla händelser undvek man att låta Proudhons franska anhängares mutualistiska föreställningar eller Mazzinis illusioner prägla programmet. Med endast obetydliga ändringar antogs enhälligt Marx' utkast till stadga och inauguraladress för Internationella arbetarassociationen. Företalet är ett av arbetarrörelsens historiskt särskilt betydande dokument. Det lyder:

'I betraktande av,

att arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk; att kampen för arbetarklassens frigörelse icke är någon kamp för klassprivilegier och monopol, utan för lika rättigheter och plikter och för tillintetgörandet av allt klassherravälde;

att arbetarens ekonomiska underkastelse under ägarna av produktionsmedlen, det vill säga livskällorna, ligger till grund för slaveriet i alla dess former — för det samhälleliga eländet, för den andliga förtviningen och för det politiska beroendet;

att arbetarklassens ekonomiska frigörelse därför är det stora slutmål, som varje politiska rörelse bör underordnas såsom slutmål;

att alla mot detta mål inriktade försök hittills har misslyckats, av brist på enighet mellan de mångahanda arbetsgrenarna i varje land och på grund av frånvaron av ett broderligt förbund arbetarklasserna emellan i de olika länderna; att arbetarklassens frigörelse varken är en lokal eller en nationell, utan en social uppgift, som omfattar alla länder, i vilka det moderna samhället existerar och vars lösning är beroende på de längst hunna ländernas praktiska och teoretiska samverkan;

att arbetarklassens nuvarande, sig förnyande rörelse i Europas industriländer, samtidigt som den väcker nya förhoppningar också utgör en högtidlig varning för återfall i de gamla misstagen och gör en ögonblicklig samordning av de ännu sambandslösa rörelserna angelägen; av dessa skäl har Internationella arbetarassociationen bildats.

Den förklarar,

att alla sammanslutningar och individer som ansluter sig till den erkänner sanning, rättvisa och sedlighet såsom regel för deras förhållande inbördes och till alla människor, utan hänsyn till hudfärg, tro eller nationalitet. Den betraktar det såsom vars och ens plikt att vinna mänskliga och medborgerliga rättigheter icke blott för sig själv, utan för var och en som gör sin plikt. Inga plikter utan rättigheter, inga rättigheter utan plikter.'

Den så tillkomna Internationella arbetarassociationen kunde stödja sig på en majoritet av de engelska fackföreningarna, vilka kollektivt hade blivit medlemmar, tillfälligtvis också på enstaka fackföreningar i andra europeiska länder. Någon stark egen organisation och några betydande penningmedel har dess ledning aldrig ägt, även om den borgerliga pressen och alla regeringars hemliga polis, vilkas märkliga förhållande till sanningen alltsedan Stiebers och kommunistprocessens i Köln tid, 1852, ända fram till våra dagar har varit konstant under de historiska förändringarnas gång, tillskrev den en oerhörd makt. I varje fall ökade Internationalens auktoritet och anseende bland de europeiska arbetarna ständigt, ända till Pariskommunens nederlag, då stora arbetsstrider befrämjades av solidaritetsappeller. Internationalen hjälpte till att rena och utveckla det politiska och sociala självmedvetandet hos de arbetare den företrädde. Dess engelska medlemmar tillhörde *Reform League*, som sedan februari 1865 förenade borgerliga radikaler och fackföreningsfolk i kampen för rösträttens demokratisering och som genomdrev vallagen av år 1867. I Frankrike stod dess anhängare visserligen i stor utsträckning ännu under inflytande av Proudhon, men Internationalens och i synnerhet de engelska fackföreningarnas hjälp under lockouten av bronsarbetarna i Paris 1867, senare under textilarbetarnas strejker i Rouen och Lyon och kolarbetarnas i St. Etienne, ledde till att en grupp franska arbetarledare, bland vilka också befann sig Eugène Varlin, accepterade nödvändigheten att strejka, socialpolitiska åtgärder och målet att förstärka den monopolistiska äganderätten till produktionsmedlen. Blanquis anhängare tog till en början avstånd från Internationalen, trots att Blanqui hade deltagit i dess kongress i Bryssel 1868 såsom åhörare. Belgiska, schweiziska, nederländska, italienska och spanska arbetare anslöt sig till den, de första österrikiska arbetarorganisationernas ledare förenade sig med den. Förutom av ett fåtal enskilda medlemmar i Tyskland och emigranterna i arbetarnas bildningsförbund i London fick den moraliskt stöd av *Allmänna tyska arbetarföreningen*, av de tyska arbetarföreningarnas femte förbundsdag och sedan av det 1869 grundade *Tysklands socialdemokratiska arbetarparti*. Internationalen hade lyckats bli representant för så gott som alla självständiga organisationer inom arbetarrörelsen i Europa, och lyckats förmå dem till ett omfattande samarbete, till diskussion av deras mål och deras strategi. På det sättet gav den arbetarna i länder, där det 1864 ännu inte fanns några ansatser till självständiga arbetarorganisationer, impulsen att ta avstånd från den borgerliga liberalismen.

På den interna Londonkonferensen 1865 hade motsättningarna mellan Marx' uppfattning och den franska delegationens Proudhonanhängare klarlagts; på Internationalens första offentliga kongress i Genève 1866 trädde de i öppen dag. Hädanefter blev det karakteristiskt för alla Internationalens kongresser, att i delegationerna från de länder som var industriellt högt utvecklade, de av centralrådets majoritet med stöd framför allt av de engelska fackföreningarna företrädde marxiska uppfattningarna övervägde, medan i delegationerna från i huvudsak jordbrukande länder (vid den tiden Italien och Spanien, till en början också Frankrike) eller från områden med hantverksmässiga småföretag (då det fransktalande Schweiz) ända fram till Pariskommunen 1871 Proudhons, sedan Bakunins tankegångar dominerade. Denna motsats består, i den mån dess sociala underlag ännu existerar, än i dag, som den *Iberiska anarkistiska federationen* (FAI) och den syndikalistiska fackföreningens (CNT) starka ställning i den spanska motståndsrörelsen mot Franco visar.

På kongressen i Genève 1866 kunde, mot Proudhons anhängare, erkännandet av fackföreningsrörelsen och dess viktigaste vapen, strejken, genomdrivas. Proudhonisternas förslag att endast

tillåta handarbetare att bli medlemmar av centralrådet förkastades; dess antagande hade fått Marx' tillbakaträdande till följd. Slutligen bestämde sig kongressen enhälligt för de förslag Marx lagt fram, socialpolitiska åtgärder av den existerande staten till förmån för kvinnor och barn, samt att kräva begränsning av arbetsdagens längd till åtta timmar. Proudhons anhängare avböjde varje inblandning av staten vid regleringen av de fördragsenliga arbetsförhållandena, emedan de därigenom trodde sig stabilisera statens makt och äventyra den samhällseliga friheten. Mot detta påpekade Marx att åtgärder till skydd för arbetarna endast kunde genomföras 'genom att det sociala förnuftet förvandlades till politisk makt'; 'under givna förhållanden har vi inte att göra med någon annan metod, med undantag för ... allmänna lagar, genomdrivna av statens makt ... I genomdrivandet av sådana lagar befäster arbetarklassen inte den regerande makten. Tvärtom, den förvandlar denna makt, som nu brukas mot den, till sitt eget redskap. Den åstadkommer genom allmänna handlingar det som genom ett antal isolerade, individuella strävanden skulle visa sig vara fruktlösa försök.' Den franska delegationen förmådde visserligen skaffa sig medhåll för några av sina reservationer, men detta ändrade ingenting i Genèvebeslutets principiella betydelse. Fackföreningarna och icke med statlig hjälp skapade produktionssammanslutningar gällde hädanefter såsom 'hävstänger för upphävandet av löneslaveriets system och av själva kapitalets herravälde'.

Motsättningarna mellan den av Marx påverkade majoriteten inom centralrådet och Proudhons franska anhängare upprepades på kongressen i Lausanne 1867. Stridsfrågan var den roll arbetarklassens politiska kamp spelade. Proudhonisterna avvisade denna, därför att de ville förbigå statsmakten med tystnad och därigenom utesluta denna ur samhällsutvecklingen. Lika enig som man var rörande nödvändigheten av att förstatliga de monopoliserade näringsgrenarna, till att börja med järnvägarna, lika litet kunde man komma överens om formerna för det förstatligandet. Men var det möjligt annat än genom inkopplandet av statsmakten? Kunde egentligen stora företag fungera såsom små, decentraliserade sammanslutningars egendom, så som Proudhon antydde? Var det i längden möjligt, i den moderna tekniska utvecklingen, att bibehålla den småborgerliga privata äganderätten, eller var — som belgiern César de Paepe krävde — jordens förstatligande något oundvikligt? Hur skulle Internationella arbetarassociationen ställa sig till de borgerligt radikala demokraternas europeiskt internationella frihets- och fredsförbund? Skulle arbetarrörelsen gå i bräsch för ett statligt, obligatoriskt skolväsen och, där ett sådant existerade, för dess demokratisering? Alla dessa frågor löstes genom en kompromiss, eller också ställdes de på framtiden; ett visst närmande från fransmännens sida till den uppfattning majoriteten inom centralrådet hyste var omisskännlig, men i många fall kvarstod dolda motsättningar.

Först kongressen i Bryssel 1868 bekände sig, mot de franska delegaternas opposition, entydigt till produktionsmedlens socialisering genom tillgripande av direkta tvångsåtgärder. Kongressen hoppades också kunna förhindra en tillspetsning av konflikten mellan Frankrike och Tyskland, ledande till krig, genom en 'folkstrejk' mot regeringarna. Blott alltför snart visade sig detta vara en illusion.

Internationella arbetarassociationens kongress i Basel avslutade 1869 debatterna rörande Proudhons idéer. Resolutionen angående hela folkets gemensamma äganderätt till jorden antogs med 54 röster mot endast 4. Men snart dök de meningsmotsättningar upp, som skulle leda till Första internationalens upplösning. Den ryske revolutionären Michail Bakunin hade kommit till Basel såsom delegat för Lyon. Han hyste föga förståelse för en efter skiftande omständigheter anpassad, seg och systematisk daglig kamp på fackföreningsplanet rörande löner och arbetstid, och för den politiska kampen rörande ökade demokratiska rättigheter och utvidgad sociallagstiftning, sådan denna fördes av arbetarna i de industriellt välutvecklade länderna. Hans tankar gällde arbetarnas situation i industriellt föga utvecklade länder, och i diskussionen om arvsrätten kom den

nya konflikten för första gången till uttryck. Inte mindre betydelsefullt visade sig det faktum vara, att det i Basel för första gången uppträdde ett nationellt arbetarparti, det tyska socialdemokratiska arbetarpartiet. En ny fas av den europeiska arbetarrörelsen hade inletts, och det skulle snart stå klart att den präglades av de nybildade nationella arbetarpartierna.

Fransk-tyska krigets utbrott ett år senare visade att besluten i Bryssel inte hade motsvarat det faktiska läget. Regeringarna i båda de stridande lägren kunde utan svårighet bibringa sina folk den tron, att de förde ett försvarskrig. Internationalens anhängare isolerades. Centralrådet i London analyserade situationen utifrån revolutionärt demokratiska, inte från pacifistiska tankegångar. Det företrädde i sina adresser till arbetarna i de krigförande staterna den uppfattningen, att det till att börja med vore de franska arbetarnas uppgift att stöta Napoleon III, men att sedan de tyska arbetarna vore förpliktade att förhindra krigets fortsättande, det som nu inte längre fördes för att försvara Tyskland, utan för att utvidga Preussens maktsfär. 'Om den tyska arbetarklassen tillåter att det nuvarande kriget uppger sin rent defensiva karaktär, då kommer seger och nederlag att bli lika olyckliga.' Det socialdemokratiska arbetarpartiets ledamöter av den nordtyska riksdagen, Wilhelm Liebknecht och August Bebel, avstod därför också från att rösta vid omröstningen rörande krigskrediterna, medan däremot Ferdinand Lassalles anhängare röstade ja.

När kapitulationen vid Sedan hade lett till utropandet av Tredje republiken i Frankrike uppmanade det tyska socialdemokratiska arbetarpartiets centralkommitté i Braunschweig till demonstrationer för en ärofull fred med Frankrike och förklarade: 'I det tyska socialdemokratiska partiets namn protesterar vi härmed mot annekteringen av Elsass-Lothringen, och vi vet oss härutinnan vara eniga med de tyska arbetarna. I Frankrikes och Tysklands gemensamma intresse, i fredens och frihetens intresse, i den västerländska civilisationens intresse gentemot kosackbarbari, skall de tyska arbetarna icke fördraga annekteringen av Elsass-Lothringen. Vi skall, trogna våra arbetande bröder i alla länder, i alla strider göra gemensam sak med dem!' Centralkommitténs medlemmar häktades omedelbart och anklagades för högförräderi. Den tyska borgerlighetens 'nationella' hysteri var till och med stark nog att rycka med sig majoriteten av de tyska arbetarna. Men hädanefter röstade anhängare av Eisenachprogrammet och Lassalle i den nordtyska riksdagen gemensamt mot krigskrediterna och krävde att man avstod från varje annektering, så som Internationella arbetarassociationens Parisfederationens manifest väntade sig av dem.

Centralrådets i London andra adress riktade sig till de franska arbetarna. Man påvisade för dem att det skulle vara dårskap att i en situation, då de tyska arméerna stod utanför Paris, vilja stöta den nya Tredje republikens borgerligt reaktionära expeditionsministär. Tvärtom krävdes det nu att arbetarna organiserades under de nya villkoren. Internationalens franska medlemmar följde detta råd, fram till den borgerliga regeringens kapitulation för de tyska arméerna.

I vapenstilleståndsoverenskommelsen hade den franska regeringen medgivit segrarna att Paris skulle kapitulera och avväpnas, staden som försvarades av en milis bestående av arbetare och småborgare, nationalgardet, och likaså att val till nationalförsamlingen skulle hållas. Bönderna och bourgeoisin ville ha fred till varje pris. De fruktade mera än preussarna metropolens radikal-demokratiska småborgare, som trogna sina jakobinska traditioner ville upprepa revolutionskriget av år 1793 för att rädda Frankrike, och arbetarna i Paris, vilka följde dem härvidlag, under ledning dels av Blanquis, dels av Internationalens anhängare. Nationalförsamlingen, i vilken de båda 1830 och 1848 fördrivna kungahusens anhängare tillsammans hade majoritet, och franska regeringen med Thiers i spetsen, sammanträdde först i Bordeaux, sedan i Versailles. Regeringen ville nu slutgiltigt avväpna nationalgardet i Paris. Det första försöket misslyckades dock, och arbetarna i Paris kom under ledning av Varlin till nationalgardenas hjälp. Regeringens förvaltningsapparat måste lämna huvudstaden, och befolkningen i Paris valde sin egen kommunala representation, kommunen. Kommunen förenade lagstiftande och verkställande makt på en hand; folkets

representanter kunde när som helst avskedas av sina väljare. Borgerliga jakobiner, blanquister, Internationalens anhängare, proudhonister och andra socialister arbetade tillsammans i Pariskommunen, men Internationalens anhängare utgjorde blott en liten minoritet. Några demokratiska och sociala reformer genomfördes (kyrkans skiljande från staten, maximihyror, förbud mot nattarbete), men inga väsentliga socialistiska reformer. Denna måttfullhet förminskade likväl inte borgerlighetens hat. Napoleon III:s tillfångatagna arméer underställdes av Bismarck Thiers' regering och började den 21 maj 1871 angripa Paris. Efter nationalgardets och arbetarnas förbittrade motstånd erövrade regeringstrupperna efter en vecka staden. Antalet mördade och deporterade är inte lätt att exakt ange. Segrarna själva talade om 14.000 stupade eller avrättade kommunarder, om över 5.000 deporterade och ytterligare 5.000 av militärdomstolar till frihetsstraff dömda arbetare. Inom en tidrymd av två och ett halvt årtionde hade den franska arbetarrörelsen nu för andra gången berövats sina mest aktiva medlemmar.

De båda tyska arbetarpartierna hade blott kunnat organisera en minoritet av sin klass. De var alltför svaga för att kunna avhålla sin regering från att, genom erövringen av två franska provinser, göra de nationella motsättningarna mellan kontinentens ledande länder till den europeiska utvecklingens springande punkt under tre kvarts sekel, och att tvinga det borgerliga Frankrike till en allians med tsaren. De härskande klasserna i Tyskland kunde offra befolkningens sanna intressen för ett skenbart 'nationellt' rus och för sina egna, påtagliga och materiella intressen.

Redan före Pariskommunens dagar hade Europas borgerliga press sökt förkättra Internationella arbetarassociationen. I Österrike, exempelvis, hade ledande arbetarföreträdare till följd av de så manipulerade stämningarna dömts till straffarbete såsom högförrädare, därför att de hade sympatiserat med Internationalen, bland andra Andreas Scheu och Heinrich Oberwinder. Nu, efter händelserna i Paris, reagerade den borgerliga 'allmänna opinionen' särskilt häftigt.

För att rättfärdiga blodbadet i Paris framställdes Kommunen, utan varje hänsyn till den historiska sanningen, som en produkt av en sammansvärjning inom Internationalens centralråd. Den franska regeringen genomdrev en undantagslag mot Internationella arbetarassociationen och försökte förmå de andra europeiska staterna att utlämna eller att förfölja kommunarder som hade emigrerat. Tyska rikets och den habsburgska monarkins regeringar hade för avsikt att sammankalla en konferens av europeiska stater till kamp mot Internationalen. Spanska regeringen gav impulsen här till i en cirkulärskrivelse, sedan påven Pius IX hade klandrat den schweiziska regeringen: 'Den har fördrag med denna Internationalens sekt, vilken hela Europa borde behandla så som det har behandlat Paris. Dessa herrar i Internationalen bör man frukta, eftersom de arbetar för Guds och mänsklighetens evige fiendes räkning.' Ännu 1879 vidmakthöll Leo XIII:s encyklika 'Quod apostolici muneris' denna uppfattning av Internationalen och socialismen. Det var den brittiska regeringens förtjänst, genom dess fasthållande vid statsrättsliga grundsatser, att omintetgöra detta försök att förena hela Europa i en antisocialistisk inkquisition.

Under tiden hade inom Internationalen själv motsättningen mellan de förutvarande medlemmarna av Bakunins *Den socialistiska demokratins internationella allians* och det alltjämt av Karl Marx ledda centralrådet satt in, den som skulle leda till att Internationella arbetarassociationen gick under. Slutet på striderna i Paris krossade alla verkliga förhoppningar om en ny våg av demokratiska revolutioner i Europa. Och den resolution som Internationalens konferens i London 1871 antog, i vilken man krävde grundandet av lagliga arbetarpartier i de enskilda europeiska länderna såsom förutsättning för en socialistisk revolution, var blott den yttersta konsekvensen av detta läge. För Bakunins och Blanquis anhängare var den oantagbar; båda grupperna tänkte fortfarande i den nu slutgiltigt förgångna, förindustriella europeiska periodens termer. Men resolutionen motsvarade inte heller den engelska fackföreningsrörelsens behov, den som — vilket valen 1868 hade visat — ännu var alltför svag för att själv kunna skrida till politisk handling. Den

satte sitt hopp till ett förbund med liberalernas radikala demokratiska flygel, för att på det sättet kunna utnyttja sitt röstetal till förbättring av arbetarnas sociala situation. Karl Marx och Internationalens centralråd måste hamna i isolering. Det blev uppenbart på kongressen i Haag 1872. Visserligen kunde Marx och centralrådet alltså uppnå en omröstningsseger, men de engelska delegaternas röster hade gått förlorade för dem. Följden blev att centralrådet fick sitt säte förlagt till Förenta staterna och att därmed Internationella arbetarassociationen upplöstes, vilket formellt skedde år 1876.

Bakunisternas 'antiauktoritära' opposition, som konstituerade sig i Schweiz omedelbart efter deras nederlag i omröstningen på kongressen i Haag såsom enligt deras mening enda legitima företrädare för Internationalen, kunde på grund av sin lösa organisation för sig vinna, förutom de italienska och spanska anarkisterna, tillfälligt också belgiska arbetargrupper och de tyska Lassalleanhängarna. Oppositionen sammankallade den socialistiska världskongressen till Gent, på vilken de under tiden grundade arbetarpartierna i de europeiska länderna framträdde. På den kongressen skilde sig slutgiltigt den anarkistiska internationalens vägar, den som utanför den iberiska halvön inte längre representerade någon massrörelse, från de övriga socialisternas. Utöver betygandet av internationell solidaritet kunde inte längre någon gemensam organisation bildas.

Med kongressen i Haag hade en av den europeiska arbetarrörelsens utvecklingsfaser nått sitt slut. Den hade uppstått i Internationella arbetarassociationens, Första internationalens tecken och skapat förutsättningarna för nästa fas: de som innebar uppkomsten av nationella arbetarpartier i de europeiska länderna, dessas samgående i Andra internationalen och fackföreningarnas blomstring också på kontinenten. I sitt ställningstagande i Genève, 1866, till fackföreningsfrågan och genom beslutet i London 1871 rörande arbetarpartiernas uppgifter hade Internationalen formulerat den europeiska arbetarrörelsens strategi för den närmaste framtiden.

De nationella arbetarpartiernas och fackföreningarnas utbredning på den europeiska kontinenten

När Internationella arbetarassociationens beslut 1871 rekommenderade arbetarna i de industriellt utvecklade länderna att bilda nationella arbetarpartier, förelåg redan två utgångspunkter för denna den tyska arbetarrörelsens nya kampform. Också den viktigaste förutsättningen för fackföreningsrörelsens utveckling, föreningsrätten, hade medgivits arbetarna i Nordtyska förbundets näringsstadga av år 1869. De båda tyska arbetarpartierna — den av Lassalle grundade *Allmänna tyska arbetarföreningen* och det av August Bebel och Wilhelm Liebknecht ledda *Socialdemokratiska arbetarpartiet* — omfattade blott en liten del av den genom industrialiseringsvägen snabbt tillväxande tyska arbetarklassen. Vid riksdagsvalen 1874 erhöll vardera av de inbördes fientliga partierna blott omkring tre procent av de avgivna rösterna. Först efter sammanslagningen i Gotha 1875 ökade det socialistiska arbetarpartiets inflytande: vid riksdagsvalen 1877 uppgick dess röstandel redan till nio procent. Socialistlagen följande år kunde visserligen förbjuda partiet, men inte krossa det. Efter en mycket kort omvandlingskris ökade också under förföljelsen dess inflytande från val till val, och den organisatoriska sammanhållningen vidmakthölls. Ett fåtal intellektuellas anpassningsförsök och några medlemmars och förutvarande lassalleanska ledares anarkistiska tendenser kuvades snabbt. Partiet enades på grundval av ett förenklat marxistiskt tänkande. Dess av Eduard Bernstein redigerade och illegalt spridda huvudorgan, *Sozialdemokrat*, och den av Karl Kautsky legalt utgivna *Neue Zeit* företrädde dess politik. Att det som enda parti gick i bräsch för kvinnornas likaberättigande, också beträffande rösträtten, gjorde det tilldragande för kritiska minoriteter inom de bildade samhällslagren.

För att kunna undertrycka socialdemokratins växande inflytande genomförde riksregeringen under

åren efter kejsarens budskap 1881 några socialpolitiska åtgärder. Invalid-, olycksfalls- och sjukförsäkring tillkom. Den därmed avsedda effekten uteblev dock. Fackföreningsorganisationerna hindrades visserligen i sin verksamhet av undantagslagstiftningen, men efter den spontana massstrejk som gruvarbetarna anordnade 1889 kunde deras position inte längre rubbas. Så misslyckades undantagslagstiftningen mot arbetarrörelsen i Tyskland, och socialistlagen förnyades inte efter 1890.

Den tyska socialdemokratin hade visat att den genom sin strategi att organisera och skola arbetarfunktionärerna, vilka oftast kom ur de yrkesutbildade arbetarnas led, och under medverkan av socialistiska intellektuella hade blivit stark nog att tvinga regeringen till avsevärda socialpolitiska eftergifter. Därigenom kunde den i högkonjunkturer förbättra hela arbetarklassens läge och levnadsstandard, i kriser stabilisera dessa. En sådan framgång hade möjliggjorts blott därför att partiet å ena sidan höll fast vid sitt mål, den politiska demokratin och det socialistiska näringslivets samhälle, viktiga produktionsmedels överförande i samhällelig ägo. Å andra sidan utnyttjade partiet konsekvent varje laglig kampmöjlighet och hade lärt sig att motstå varje frestelse till meningslösa våldshandlingar, samt att använda riksdagen såsom tribün för politiska diskussioner, politiska val såsom mätare på dess inflytande, valstrider såsom propagandamedel. Det tryggade på så sätt åt fackföreningsorganisationerna, vilka i motsats till de liberala yrkessammanslutningarna erkände strejken såsom ett redskap i klasskampen, möjligheten att handla legalt. År 1891 formulerade partiet denna sin uppfattning i Erfurtprogrammet; konspiratororganisationen förvandlades till ett massparti.

De fria (socialistiska) fackföreningarna hade under det gemensamma försvaret mot en mot föreningsrätten och majdemonstrationen 1890 riktad lockout, utlyst av Hamburgs arbetsgivare, fått lära känna nackdelarna av sin splittring i ett stort antal lokala yrkessammanslutningar. Efter fackföreningskongressen i Halberstadt 1892 skapade de därför systemet med enligt yrkesprinciper uppbyggda centralförbund, vilka gick samman i en centralkommission. 'Lokalisternas' relativt svaga opposition var en parallell på fackföreningsplanet till 'ungdomarnas' opposition i SPD (Tysklands socialdemokratiska parti). De representerade grupper som inte förstod övergången från den halvt legala verksamheten under socialistlagen till öppen, legal kamp och till samling av stora delar av arbetarmassorna, som inte heller hade varit med om denna, och de blev fröet till den i Tyskland närmast betydelselösa anarkosyndikalismen.

Fackföreningarna tillväxte snabbt. Medan de 1892 blott hade 300.000 medlemmar, var antalet 1899, inklusive de svaga kristliga fackföreningarna, uppe i 600.000, 1913 i 2,5 miljoner. Flertalet av deras förtroendeposters tjänstemän var samtidigt verksamma i SPD. Kring dessa båda organisationer grupperade sig talrika kulturella och idrottsliga arbetarföreningar samt yrkessammanslutningarna. Det var nu möjligt att åtminstone för de i fackföreningar organiserade arbetarna höja lönenivån, även om det skedde med bakslag under de ekonomiska kriserna. Tarifföverenskommelserna mellan fackföreningar och företagare fick alltsedan förra seklets slut allt större betydelse. De av myndigheterna främjade konkurrensorganisationerna inom de kristligt-nationella fackföreningarna kunde endast i rent katolska bostadsområden och i det pietistiska Siegerland utvecklas till massorganisationer. För att förbli livsdugliga måste också de, trots att de till en början spjärnade emot, överta strejkvapnet. Dessa framgångar gjorde det tyska arbetarpartiet och de med detta förbundna fackföreningarna till arbetarrörelsens förebild i den europeiska kontinentens övriga stater.

Tillkomsten av en österrikisk socialdemokrati förlöpte på samma sätt som utvecklingen i Tyskland, även om det skedde mera motsägelsefyllt och med betydande bakslag. År 1869 hade decemberdemonstrationerna i Wien framtvingat föreningsrätten. Socialdemokratin konstituerades 1872 som parti och utbredd sig snabbt i den många folk omfattande statens industricentra. Den

österrikiska statens brokiga nationella struktur mångfaldigade också socialdemokratins problem. Härtill kom att de som tillhörde slaviska folkgrupper, framför allt tjecker och kroater, i de tyskspråkiga arbetarnas medvetande alltjämt var belastade med den kontrarevolutionära roll de hade spelat under åren 1848-49. Den innehållsmässigt vaga formel angående folkens självbestämmanderätt som det österrikiska partiet övertog kunde 1872 ännu nödtorftigt skyla olikheterna och missämjan mellan nationaliteterna. Omöjliga att skyla var däremot motsättningarna mellan de 'moderata' under Heinrich Oberwinder och de 'radikala' under Andreas Scheu, mellan strategin i den tillsammans med den liberala bourgeoisin förda reformkampen mot den feodal-byråkratiska överklassen och den helt självständigt bedrivna klasskampen. År 1874 utvandrade båda fraktionernas ledare. Wiens arbetare tillgrip under ledning av Joseph Peukert efter 1881 allt mer anarkistiska kampmetoder, vilka upplöste deras enighet och omintetgjorde det socialistiska inflytandet på den österrikiska arbetarrörelsen. Däremot förlöpte utvecklingen i Böhmens och Mährens industricentra lugnare.

Först vid årsskiftet 1888-89 lyckades Viktor Adler, på partidagen i Hainfeld, övervinna splittringen, genom en för alla godtagbar marxistisk principförklaring; hädanefter ökade den österrikiska socialdemokratins antal medlemmar och sympatisörer. I november 1905 genomförde den så den stora demonstrationsstrejken för rösträtt, utan vilken rösträttsreformen av år 1907 aldrig hade blivit möjlig. Arbetsfördelningen mellan parti, fackföreningar och yrkessammanslutningar samt de andra arbetarföreningarnas uppbyggnad motsvarade den tyska förebilden.

I dubbelmonarkins andra hälft, Ungern, inskränkte sig ansatserna till en industrialisering först till Budapest. De små socialistiska och revolutionärt demokratiska grupperna förblev länge isolerade, de feudala storgodsägarnas maktställning obruten. År 1880 gick fackföreningarna samman och skaffade sig ett socialistiskt program. Ett socialistiskt parti bildades först 1890, efter mönster av det österrikiska partiet.

Den franska arbetarrörelsen hämtade sig sent efter följderna av Pariskommunens nederlag. Den ekonomiska krisen 1873-74, som hade påskyndat den tyska socialdemokratins uppblomstring, befrämjade i Frankrike inte de socialistiska förbundens organisatoriska strävanden. De främsta arbetarledarna hade mördats eller kastats i fängelse, eller också hade de varit tvungna att emigrera. Först efter det amnesti beviljats för kommunarderna möjliggjorde nästa kris, 1879, en återuppbyggnad av den franska arbetarrörelsen. Kring Jules Guesde bildades ännu samma år, i Marseille, *Fédération du Parti des Travailleurs Socialistes*. Den antog följande år ett av Guesde och Paul Lafargue skisserat, av Karl Marx redigerat program. Innehållsmässigt föregrep det i stor utsträckning de österrikiska socialdemokraternas Hainfeldprogram, de tyskas Erfurtprogram. Men redan 1882 splittrades det unga partiet. Possibilisterna under Paul Brousse — från vilka några år senare Jean Allemanes anhängare på nytt skilde sig — ville bedriva en systematisk politik i valkartell med de borgerliga demokraterna och uppnå en kommunal federalisering av hela Frankrike. De hoppades att på den vägen, utan att erövra regeringsmakten, gradvis och utvecklingsmässigt-reformistiskt kunna förverkliga socialistiska mål. Snart reorganiserade sig också Blanquis anhängare, under ledning av Vaillant, som eget parti. Denna splittring var delvis en följd av den inrikespolitiska situationen under Tredje republikens första period, vars författning under flera år förblev oförändrad blott därför att de båda stora monarkistiska grupperna inte kunde enas om en härskande dynasti. Trots detta organisatoriska kaos ökade arbetarrörelsens inflytande oavslåligt. År 1884 upphävdes Code Civils föreningsförbud, och endast två år därefter bildades, under befrämjande av *Parti Ouvrier Français*, av Guesde *Fédération Nationale des Syndicats*. Men också här, i Frankrike, utbröt alltför snart svåra misshälligheter mellan den marxistiskt-socialistiska minoriteten, som efter tysk förebild ville kombinera partiets parlamentariska verksamhet med fackföreningsaktivitet, och den syndikalistiska majoriteten, som väntade sig allt av *action directe*,

den till myt upphöjda generalstrejken, liksom också en ortodoxt proudhonistisk, principiellt antipolitisk minoritet. Trots det tilltagande främlingskapet mellan det socialistiska partiet och fackföreningarna kunde industriproletariatets levnadsstandard också i Frankrike förbättras. Dess tryggnad genom socialpolitisk lagstiftning av staten försiggick dock långsamt: 1894 utfärdades en omfattande socialförsäkringslag för gruvhanteringen, 1898 en lag rörande olycksfall i arbetet.

I Italien hade industrialiseringen fortskridit mycket långsamt. Traditionerna från den nationella demokratiska revolutionen hade påverkat också den italienska arbetarrörelsens begynnelseskede. Sammansvärjningar och kupper var naturligare för den än systematisk, legalt politisk och facklig kamp. År 1872 stod det italienska förbundet inom Internationella arbetarassociationen i så stort beroende av Bakunins anhängare, att de inte längre deltog i Internationalens kongress i Haag; det anslöt sig till Bakunins 'antiauktoritära' international. Under den ekonomiska krisen 1873-74 gjorde man kuppöversök i Bologna och andra storstäder, men man kunde inte någonstans dra över större delar av den proletära befolkningen på sin sida. År 1877 upprepades detta experiment under ledning av Cafiero och Malatesta i den syditalienska byn Letino. Det var en välkommen anledning för regeringen att ingripa inte bara mot anarkisterna, utan också mot deras legalt socialistiska motspelare. Det dröjde ännu många år, ända till dess att Norditalien hade blivit mera industrialiserat, efter försöket att grunda ett litet socialreformatoriskt parti och efter tillkomsten av de italienska socialisternas tidskrift, *La Critica Sociale*, innan år 1892 det senare *Partito Socialista Italiano* (PSI) bildades. Bonderevolter i förening med en strejk bland svavelgruvarbetarna på Sicilien ledde 1894 till en italiensk efteröppning av den tyska socialistlagen, vars framgång alltigenom blev lika stor som förebildens: ett våldsdåd av polisen mot strejkande arbetare på Sicilien utlöste en av partiets vänsterflygel och av fackföreningarna under Arturo Labriolas ledning genomförd storstrejk i Norditalien. Därigenom tvingades regeringen Giolitti till löftet att framdeles avstå från inrättandet av militärt våld vid strejker.

I Spanien stod arbetarrörelsens inledningsskede inför liknande problem, men här var industrialiseringen dock ännu mera efterbliven än i Italien. Det anarkistiska inflytandet blev därför också starkare. Motsättningarna mellan det anarkistiska FAI och det anarkosyndikalistiska CNT, som framför allt omfattade lantarbetare och icke yrkeskunniga arbetare, å ena sidan och å andra sidan det av gruvarbetare i Asturien och yrkesutbildade industriarbetare bestående UGT har bestått ända till våra dagar, i den illegala oppositionen mot Franco. På UGT:s sida stod det 1879 av Pablo Iglesias grundade Socialistiska partiet. De motsättningar som blev följden av utgången av 1868 års borgerliga revolution hade förstärkt den motvilja, som stora delar av den spanska arbetarklassen hyste mot alla legala och framför allt parlamentariska stridsmetoder. Madridregeringens undertryckande av de baskiska och katalanska minoriteterna hade främjat de federalistiska tendenserna inom arbetarorganisationerna. De katolska biskoparnas och klostrens närmast medeltida sociala ställning och andliga inriktning samt kyrkans jordinnehav hade gjort en avvisande, ibland våldsam antiklerikalism till ett oavvisligt villkor för andlig frihet. Av dessa skäl förblev Spanien det enda europeiska land, där en anarkistisk massrörelse kunde bibehållas ända till nutiden.

Under samma period börjar arbetarrörelsen utvecklas också i de mindre europeiska staterna. Belgien industrialiserades redan på ett tidigt stadium. Till en början gjorde sig här Bakunins och Blanquis åskådningar gällande, vilka framför allt fann gensvar hos de vallonska arbetarna, medan den tyska socialdemokratin blev förebilden inom det flamländska språkområdet. De båda riktningarna förenades 1884. Under 80-talets ekonomiska kris inträffade så den stora strejken 1886, som mobiliserade de vallonska arbetarna för genomdrivandet av allmän rösträtt. Den slogs ned av armén. De blanquistiska grupperna bröt sig därpå åter ur partiet och försökte 1888 upprepa strejken. Året därpå återställdes slutgiltigt den politiska, den kooperativa och fackförenings-

rörelsens enhet, alla federativt sammanslutna inom partiet, och 1892 manade man åter till storstrejk för den allmänna rösträtten. Först en tredje storstrejk kunde emellertid åstadkomma åtminstone en ökning av antalet röstberättigade i parlamentsvalen; överklassen behöll herraväldet i senaten och privilegierades genom graderad rösträtt. Ändå hade strejkerna 1886, 1892 och 1893 gjort verkan och inhöstat de första socialpolitiska framstegen. Sedan 1894 var det belgiska arbetarpartiet under ledning av Emil Vandervelde och Edouard Anseele företrätt i parlamentet av en betydande grupp.

Den allmänna erfarenheten under denna period, att den långsamma förbättringen av arbetarnas ekonomiska läge först såsom följd av statens socialpolitiska ingripanden och genom en stark fackföreningsorganiserad och politisk arbetarrörelse kan tryggas mot konjunkturfluktuationer, och att dessa statliga ingripanden är ett resultat av arbetarmassornas aktivitet, bekräftades också av utvecklingen i Nederländerna. Den holländska arbetarrörelsens första våg ebbade ut med Pariskommunens nederlag. Ett nytt försök var bildandet av Socialistiska ligan 1881, av den kristne socialisten och förutvarande prästen Domela Nieuwenhuis. Trots den odemokratiska rösträtten blev han 1888 medlem av parlamentet. År 1889 tog parlamentet äntligen itu med problemet rörande socialpolitiska ingripanden i arbetsförhållanden och socialförsäkring, för att dock förhålla dess (provisoriska) lösning ännu ett årtionde. Dessa erfarenheter gjorde Nieuwenhuis till anhängare av action directe och motståndare till allt parlamentariskt arbete. Under ledning av P. J. Troelstra och H. van Kol bildades så 1894 ett socialdemokratiskt parti, som orienterade sig i riktning mot det tyska och snabbt fick ökad betydelse.

I de nordiska länderna uppenbarade sig först i Danmark ansatserna till en självständig arbetarrörelse. Byggnadsarbetarstrejken 1871 hade slutat med massarresteringar och en undantagslag mot Internationella arbetarassociationen. Ett återupprepande av dessa ansatser hade den politiska polisen kunnat förhindra: genom kontanta utbetalningar förmådde de arbetarledarna att utvandra. Men 1880 lyckades man dock samla de i samband med den ökande industrialiseringen uppkomna lokala fackföreningarna och politiska arbetarföreningarna till ett parti, som redan 1889 räknade 20.000 medlemmar.

Till Sverige fördes arbetarrörelsens idéer av August Palm, som hade arbetat som hantverksgesäll i Tyskland, och de spreds i första hand bland träindustriarbetarna. Hjalmar Branting anslöt sig till honom, och 1889 kunde ett socialdemokratiskt parti grundas, efter mönster av det danska. Det omfattade också fackföreningsorganisationerna. En självständig landsorganisation bildades först 1898.

I Norge anknöt arbetarrörelsen till den plebejiskt-demokratiska rörelsen från år 1848. En landsorganisation grundades 1883, arbetarpartiet 1887. Arbetarrörelsen i detta land, som då ännu var förenat i personalunion med Sverige, övertog sedan den tyska socialdemokratins marxistiska idéer.

I Schweiz hade i de romanska kantonerna Bakunins ursprungliga inflytande minskat; det motsvarade i längden inte det politiska klimatet i ett land, där den småborgerliga demokratin var förhärskande och hade framtvingat en varaktig institutionalisering av det konstitutionella livet. Under ledning av Hermann Greulich gick fackföreningarna 1873 samman i *Schweiziska arbetarförbundet*. År 1878 bekände sig *Grütliföreningen*, en sedan 1838 verksam borgerligt radikal organisation till stöd för sjuka och för arbetarnas utbildning, också till socialistiska reformkrav. Arbetarförbundet anslöt sig sedan till det 1888 grundade socialdemokratiska partiet. Det övertog i allt väsentligt de andra europeiska ländernas marxistiska tankegångar. Den i Schweiz fungerande borgerliga demokratin och de småborgerliga och jordbruksidkande mellanskiktens starka sociala ställning övade förvisso ett konstant inflytande på arbetarrörelsens ideologi i detta

land.

Under betydligt svårare förhållanden måste de polska arbetarna skaffa sig sina organisationer. Medan överklassen i detta mellan Preussen, Ryssland och Österrike delade land efter 1863 års revolts nederlag hade uppgivit tanken på sitt lands oberoende, anknöt den unga arbetarrörelsen, framför allt i Polens ryska del, till denna revolutionärt demokratiska tradition. Det första försöket att år 1882 centralt ena de hemliga organisationerna slutade med en sammansvärjnings-katastrof och massarresteringar. I Paris grundades 1892 PPS (Polska Partia Socjalistyczna). Det kunde 1894 hålla sin första partidag i Warszawa. Under ledning av Joseph Pilsudski eftersträvade det upprättandet av en suverän och demokratisk polsk stat och förknippade detta nationella mål med företräddandet av arbetarnas intressen och med den internationella arbetarrörelsens mål. De arbetare som talade jiddisch slöt sig däremot 1897 samman i *Förbundet*, som betraktade sig såsom en gren av den revolutionärt socialistiska rörelsen i Ryssland och 1898 deltog i det ryska socialdemokratiska arbetarpartiets första kongress. De polska marxistiska intellektuella och de av dem påverkade arbetarna, vilka hyste planer på en socialistiskt demokratisk rysk federativ republik, i vilken alla statens folk, också polackerna, skulle beviljas nationell självbestämmanderätt, slöt sig 1895 samman till den rysk-polska socialdemokratien.

Också den uppfattade sig själv, såsom *Förbundet*, som en del av den unga arbetarrörelsen i tsarriket, vars industrialisering nu just hade inletts. Men varken Alexander Herzens översättning av *Kommunistiska manifestet* eller Nikolai Danielsons av första bandet av *Das Kapital*, 1872, kunde till att börja med ändra något därutinnan, att narodnikerna satte sitt hopp till terroristiska metoder och agrarsocialistiska mål, inte till arbetarklassens organiserande. Först 1883 grundade Georgij Plechanov, Pavel Akselrod, Vera Zasulitj och Leo Deutsch, i landsflykt i Genève, den marxistiska gruppen *Arbetets befrielse*, som har lagt den andliga grund valen för socialdemokratiska och fackföreningscentras uppkomst i Ryssland. Även om flera delegerade och partifunktionärer efter det *Ryska socialdemokratiska arbetarpartiets* första partidag i Minsk 1898 arresterades — krossas kunde det nya partiet inte längre.

Industrialiseringsvågen efter fransk-tyska kriget hade i de flesta staterna på den europeiska kontinenten skapat förutsättningar för uppkomsten av självständiga arbetarpartier och fackföreningar. De drevs av likartade, internationella sociala problem till en politisk internationalism och anknöt till Internationella arbetarassociationens idéer. Vid samma tid ökade ständigt de nationella spänningarna i Europa. Därför måste denna situation närmast med naturnödvändighet leda till en ny, internationellt organiserad sammanslutning inom den europeiska arbetarrörelsen.

Perioden mellan Andra internationalens bildande och första världskrigets slut

De olika, nu tillkomna nationella arbetarpartiernas gemenskap utgjordes å ena sidan av målet att förvandla det kapitalistiska klassamhället till ett klasslöst samhälle, å andra sidan av de likartade problem, som dessa partier såg sig ställda inför i sina länder. Alla önskade de en demokratisering av den politiska makten, en förbättring av arbetsförhållandena och lönerna samt trygghet för arbetarna vid sjukdom, invaliditet och arbetslöshet. Också kampmetoderna av fackföreningarna ledda strejker och organisation av arbetarna i partier och fackföreningar — var varandra lika i Europas olika länder. Och överallt framstod statens socialpolitiska ingripanden som ett viktigt medel att också i ekonomiska kriser göra fackföreningarnas framgångar varaktiga, genom en anpassning av arbetarnas levnadsstandard till den med de tekniska framstegen snabbt ökande produktiviteten samt att göra levnadsvillkoren drägliga för dem som tillfälligtvis på grund av

sjukdom eller arbetslöshet — eller permanent till följd av invaliditet eller hög ålder — måst skiljas från arbetsprocessen. Trots de tilltagande maktpolitiska motsättningarna mellan regeringarna i de nationella arbetarpartiernas länder måste redan behovet av ett över gränserna gående utbyte av erfarenheter och en samordning av deras verksamhet driva dessa partier till bildandet av en ny internationell organisation. Visst hade arbetarrörelsen vid denna tid ännu olösta nationella problem, exempelvis i Polen och i Österrike-Ungern, men redan på ett tidigt stadium hade ju överensställelsen mellan kampen för nationella enhetskrav och internationellt samarbete varit karakteristisk för dem. Det visade sig nu på nytt att svårigheterna i Polen och Tjeckoslovakien visserligen hade givit upphov till taktiska, men inte till principiella meningsskiljaktigheter inom den europeiska arbetarrörelsen, och att de faktiskt inte förmådde hejda återuppbyggnaden av dess internationella samhörighet.

Efter Första internationalens sammanbrott hade internationella arbetarkonferenser samlats, 1877 i Gent, 1881 i Cur i Schweiz, 1883 och 1886 i Paris på inbjudan av de franska possibilisterna, 1888 i London på inbjudan av Trades Union Congress, i vilka dock ständigt blott delar av arbetarrörelsen deltog. Till hundraårsminnet av Bastiljens stormning hade den 14 juli 1889 två konkurrerande kongresser sammankallats till Paris. Å ena sidan hade possibilisterna, på initiativ av Trades Union Congress, inbjudit framför allt fackföreningar, å andra sidan sammanträdde en motkongress som guesdisterna anordnade. Man lyckades inte komma överens om en sammanslagning av de båda konferenserna. Representanter för alla stora grupper inom den europeiska arbetarrörelsen samt delegerade från Förenta staterna och Argentina besökte den av Jules Guesdes marxistiska anhängare föranstaltade kongressen. Den ledde till Internationalens återupprättande. Man beslöt att den i maj 1890 demonstrera i alla länder för införandet av åtta timmars arbetsdag och att rikta det kravet också till staten (och inte bara till företagen).

Internationalens tyngdpunkt låg efter denna kongress hos de europeiska partierna. De amerikanska delegaterna spelade, till följd av den från den europeiska avvikande samhällsstrukturen och de därav uppkommande problemen, inte någon avgörande roll på någon av Internationalens kongresser. Inte heller de fåtaliga företrädarna för asiatiska arbetargrupper, som senare kom tillstådes, kunde åvägabringa någon ändring av Internationalens karaktär. De indiska delegaterna representerade snarare en kolonialt underkuvad nation än en arbetarrörelse, och företrädarna för den först illegala, sedan halvt legala arbetarrörelsen i Japan, som befann sig i snabb industriell utveckling men som ännu styrdes feodalt militaristiskt, representerade blott en obetydlig minoritet. Internationalen blev inte medveten om skillnaden mellan sin till Europa begränsade verklighet och sina universella anspråk.

De första kongresserna präglades ännu av uppgörelsen med anarkistiska minoriteter, vilka principiellt avböjde kampen för en statens socialpolitiska lagstiftning och för deltagande i det parlamentariska arbetet. Kongressen i London gjorde definitivt slut på dessa motsättningar. Man beslöt att i framtiden blott inbjuda representanter för sådana organisationer som 'godkänner den kapitalistiska äganderätts- och produktionsordningens omvandling till en socialistisk äganderätts- och produktionsordning, samt deltagande i lagstiftningen och den parlamentariska verksamheten'. Det beslutet återspeglade de nationella arbetarrörelsernas utveckling. Utanför Spanien hade anarkisterna nu blivit små, isolerade grupper. Endast i Nederländerna, i Italien och i de franska fackföreningarna ägde de ännu något märkbart inflytande.

Andra internationalen skapade först på sin kongress i Paris 1900 de tekniska hjälpmedlen för sina medlemsorganisationers internationella samarbete. Man inrättade ett internationellt sekretariat, en internationell socialistisk byrå och en interparlamentarisk kommitté. Sekretariatet förlades till Bryssel, och dess förste ordförande blev Émile Van der Velde. Byrån bestod av två representanter för varje medlemsparti.

Men Internationalen förblev en spegelbild av utveckling en inom de enskilda partier som tillhörde den. Den förmedlade debatterna mellan grupperna och internationaliserade deras inre mening-utbyten. Den kunde endast sällan utöva något eget inflytande på partierna. Den kunde dock i hög grad bidra till de franska socialisternas enande.

Kvartseket fram till första världskrigets utbrott, den 'klassiska' Andra internationalens tid, kännetecknades av en ny industriell blomstring. I alla de länder som redan hade industrialiserats ökade bruttonationalprodukten, de tidigare knappast alls eller blott föga industrialiserade länderna inbegreps i den kapitalistiska utvecklingen. Så till exempel hade i Tyska riket industriproduktionens totalvärde per år från rikets grundande till 1890 i det närmaste fördubblats, för att sedan från 1890 till 1913 än en gång stiga med hundra procent. Nya storindustrier uppstod: elektro-industri och kemisk industri inledde sin frammarsch och förändrade produktionstekniken i samtliga europeiska stater. Dessa tekniska förändringar medförde en ojämnheter i den industriella tillväxten: medan framställningen av produktionsmedel under denna period tredubblades, ökade konsumtionsvaruproduktionen inte på långt när så snabbt. Denna företeelse var på intet sätt något för den relativt unga tyska industrikapitalismen utmärkande, utan motsvarade en allmän europeisk utvecklingstendens, som fick betydande strukturförändringar till följd. Ännu kring 1890 ökade Tysklands export årligen blott med 2,3 procent, men fram till krigsutbrottet var tillväxttakten närmare 10 procent, medan importen med mindre än hälften av dessa siffror förblev oförändrad. Också härvidlag uppvisade den tyska utvecklingen endast särskilt tydligt den gemensamma tendensen i den långt gångna europeiska industrikapitalismens förändringar; så var också fallet vid den 1878 i Tyskland inledda övergången till protektionistiskt skydd av den tunga industrin och av storgodsen. Kapitalexporten, infiltrationen i industriellt relativt utvecklade europeiska och utomeuropeiska länder och i de direkt av europeiska stater behärskade kolonierna med investeringar, allt detta ökade ständigt. Under industrialiseringens tidigare fas hade det framför allt varit en angelägenhet för engelsmän och fransmän; de tyska kapitalplaceringarna i utlandet uppgick omkring år 1880 förmodligen blott till ungefär en tredjedel av de franska, respektive en femtedel av de engelska. Det nya industriella uppsvinget hade bland de enskilda stormakterna förstorat tendensen till ojämnheter i utvecklingen och till ökning av expansionshastigheten. De tyska investeringarna i utlandet nådde 1914 upp till hälften av de franska och en tredjedel av de engelska. Konkurrensen mellan kapitalistklasserna i Europas stora industrinationer måste skärpas till en politisk och militär konflikt mellan de stater de representerade.

Den en gång av Karl Marx förutspådda utvecklingen mot koncentration och centralisering av kapitalet blev verklighet; produktionsteknikens förändringar befrämjade den. I Tyskland, exempelvis, behärskades elektroindustrin av två koncerner (AEG och Siemens-Schuckert), den kemiska industrin likaså av två grupper, som sinsemellan var förenade genom en mängd patentöverenskommelser, och järn- och stålindustrin av ett fåtal i karteller sammanslutna familjekoncerner. Bankväsendet kontrollerades nästan helt av fem storbanker. Den liberala konkurrenskapitalismen under perioden före 1890 hade förvånansvärt fort fått lämna plats för den moderna oligopolkapitalismen, i vilken den fria marknaden numera blott hade sekundära funktioner. Joseph Chamberlains, den brittiska liberalismens förnyares omsvängning från frihandelspolitik till en skyddstulls- och kolonialpolitik var faktiskt en symbol för hela den kapitalistiska världens strukturella förändringar.

Även om denna utveckling inte hade gått så långt i andra europeiska länder som i Tyskland, rörde sig dessa dock i samma riktning. Därmed försköts de europeiska stormakternas politiska mål. Beroende dels på vissa storkapitalistiska maktgruppers direkta tryck — framför allt den tunga industrins — dels på det kapitalistiska näringslivets tvång att utvidga en politiskt tryggad kapitalexport och att behärska marknaderna i beroende länder och kolonier, ökades stormakternas

rustnings- och militariseringssträvanden till kapprustning.

Samtidigt växte emellertid också den offentliga sektorns andel av bruttonationalprodukten, och samtidigt ökade andelen arbetstagare i industristaternas yrkesverksamma befolkning. Däremot minskade antalet självständiga småföretagare, hantverkare och, i mindre utsträckning, bönder. Inom löntagarskiktet ökade antalet av i näringslivets förvaltning verksamma, men också antalet anställda tekniker, snabbare än antalet arbetare. Den statliga förvaltningens expansion till följd av socialpolitiska och rustningspolitiska åtgärder mångdubblade antalet statsanställda och tjänstemän inom rättskipningens kårer och inrättningar.

I utvecklingen av lönerna och deras relation till levnadskostnaderna visar sig under denna period en tydlig förändring, som återigen framträder klarast i Tyskland. Från 1890 till 1900 förblev levnadskostnaderna i stort sett oförändrade. När flottrustningen och den allmänna kapprustningen började, sedan stormakterna helt övergått till en imperialistisk politik, blev det dyrare att leva, och penningvärdet sjönk. Om man anger levnadskostnaderna för en tysk arbetarfamilj på fem personer (livsmedel, kläder, hyra) med indextalet 100 år 1890, så ändrades den siffran under de följande åren visserligen obetydligt, i takt med konjunktursvängningarna, men var år 1900 oförändrad, för att sedan, efter krisen 1901-02, snabbt stiga till 130 vid årsskiftet 1913-14. Mellan 1890 och 1900 uppgick den totala löneökningen genomsnittligt till 8 à 10 procent — en ökning som blott avbröts av den ekonomiska krisen 1891-92 — och utgjorde en verklig förbättring av levnadsstandarden. Efter sekelskiftet innebar varje löneökning till en början enbart ett kvarblivande på denna nivå och utgjorde en förbättring endast när den inte enbart uppvägsde pengarnas minskade köpkraft. Inte ens detta kunde fram till krigsutbrottet uppnås av vissa arbetargrupper, exempelvis av de tämligen väl fackföreningsorganiserade och kring sekelskiftet till de bäst betalda yrkena hörande tryckeri-, metall- och gruvarbetarna. Inom yrkesgrupper som var illa organiserade fackligt — lantarbetare och textilarbetare — var läget givetvis inte bättre.

Andra arbetargrupper kunde dock, i kraft av en intakt fackföreningsorganisation, förbättra sin situation: i Tyskland framför allt trä- och byggnadsarbetare. Inom dessa industribranscher hade kapitalkoncentrationen inte fortskridit så långt. Men allmänt ökade arbetsproduktiviteten och därmed profitterna snabbare än lönerna. Fackföreningarnas tryck, som nu gjorde sig gällande genom tariffavtalens växande betydelse, ledde till en långsam minskning av den genomsnittliga arbetsdagens längd. Men inte i något land lyckades man nå målet på Andra internationalens första kongress, åtta timmars arbetsdag.

Denna omvandling av den europeiska och världskapitalismens struktur var förutsättningen för de i Andra internationalen sammanslutna arbetarpartiernas utveckling och aktivitet, liksom de sedan 1901 i Internationella fackföreningskonferenser, sedan 1903 i Internationella fackföreningssekretariatet förenade nationella fackförbunden. Men samtidigt var förbättringen av arbetarklassens levnadsstandard, hur ringa den än var och hur mycket den än släpade efter den ökade produktiviteten, liksom också den — begränsade — förbättringen av dess sociala trygghet, inte resultatet av en automatiskt skeende utveckling, utan resultatet av den av de socialistiska partierna och fackföreningarna förda klasskampen. Arbetarorganisationerna hade blivit såväl föremål för som bärare av den samhälleliga vidareutvecklingen, även om den snabba tillväxten och framgångarna alltför ofta kom dem att, i teorin, överskatta de bärande funktionerna.

Förebilden för Andra internationalens partier och för fackföreningarna i Internationella fackföreningssekretariatet var hela tiden den tyska arbetarrörelsen. Den tyska socialdemokratins vidare uppgång förblev också efter Andra internationalens grundande imponerande. Antalet av dess medlemmar och väljare ökade. 1912 hade de fria fackföreningarna i Tyskland 2.553.000 medlemmar; SPD hade strax före första världskriget över 1.086.000 medlemmar, 4.250.000 väljare

(över 34 procent av de avgivna rösterna) och 110 riksdagsmandat. Det fanns ingen större stad utan en socialdemokratisk dagstidning, utan konsumtionsföreningar, utan arbetarnas idrottsföreningar och kulturella sammanslutningar. De stora folktribunerna från socialdemokratins tidiga år hade dött: Wilhelm Liebknecht, Paul Singer och, 1913, också August Bebel. Klara Zetkin var den sista representanten för en generation som en gång, under ledning av Friedrich Engels, hade lärt sig klasskampens grundsatser och inte bara förvaltningen av mäktiga organisationer. Men tycktes -inte den tyska socialdemokratins halt och värde motsvara dess organisatoriska styrka? Hade inte dess ledande teoretiker, Karl Kautsky, efter Friedrich Engels' död 1895 tagit arv efter honom; så som en gång Engels själv efter Marx' död 1883 hade fört dennes lära vidare? Hade partiet inte i Erfurt-programmet skaffat sig en klar och tydlig strategisk riktlinje? Hade inte avvisandet av den av Bernstein företrädde revisionismen på partidagarna 1899 och 1903 visat, att partiet skulle undgå faran att anpassa sig till den wilhelminska militärmonarkin och att det skulle hålla i minnet Friedrich Engels' analys, han som 1891 hade påpekat att en fredlig och lagenlig möjlighet att besegra det kapitalistiska klassamhället under en demokratisk författning visserligen var tänkbar i England, Frankrike och USA, men inte i hohenzollrnarnas, habsburgarnas och romanovernas riken? Den tyska socialdemokratins auktoritet förblev oantastlig i Andra internationalen. Också de mest konsekventa revolutionärerna, medlemmarna av den ryska socialdemokratins bolsjevikiska fraktion under Lenins ledning, höll före 1914 sin revolutionära politikens sken för verklighet, uppfattade Kautskys Marx-skolstik såsom verklig marxism.

Därmed hade motsatsen mellan sken och verklighet, mellan rent organisatorisk makt och stridsberedskap inom SPD och fackföreningarna i Tyskland för länge sedan uppenbarats på ett objektivt sätt. Deras organisatoriska fram-68 marsch hade låtit ett skikt av parlamentariker, arbetarbyråkrater och förvaltningstjänstemän uppstå, vilka satt i fackföreningsorganisationerna, föreningarna, partisekretariaten, i partipressens redaktioner, som riksdagsledamöter. De levde inte längre *för* arbetarrörelsen, utan *på* den. Som alla byråkrater var de stolta över det de hade att förvalta, och i synnerhet över varje liten framgång de kunde uppnå i de uppkörda hjulspåren, enligt en länge beprövad rutin. Men rörelsens organisation hade för dem blivit ett självändamål i stället för en handlingens hävstång; omärkligt hade mål och medel bytt plats för dem. För detta skikt verkade varje aktion från massornas sida betänklig, som kunde överskrida den 'lagliga ramen' och hela rörelsens lagenlighet eller till och med sätta den beprövade rutinen i fråga. Ändå måste byråkraterna fördraga och uthärda att partiet ännu en tid framöver talade om att kapitalismen en dag skulle gå under, och att arbetarrörelsen skulle bli dess arvtagare. Trots allt var ett sådant språk ett viktigt medel att tillföra partiet nya skikt av arbetarklassen och därmed utöka organisationens medlems- och väljarantal. Enligt partiledarnas mening fick partiet förvisso bara bli en sådan undergångs arvtagare, inte dess upphovsman. I fackföreningarna var dessa problem än mera komplicerade: varje stor strejk ställde deras byråkrati inför avgöranden som de inte kände sig vuxna. När gruvarbetarna 1889 och 1905 satte i gång masstrejker var fackföreningarna inte denna rörelses upphovsmän, 1905 försökte de till och med tvinga de strejkande till en förtidig reträtt, medan partiet ännu stödde strejken. Och detta år formulerade de tyska fackföreningarnas centralkommittés ledare, Karl Legien, sin tes att 'storstrejk är ett storvanvett', medan samtidigt gruvarbetarna genom sin masstrejk avtvingade regeringen medgivanden och de ryska arbetarnas storstrejker utlöste revolutionsförsöket 1905. Ännu kunde August Bebel, med stöd av ett flertal partidagar, tillbakavisa Bernsteins teser rörande reformers och revolutionens oförenlighet, under hänvisning till deras av den dagliga kampen förmedlade dialektiska enhet. Trots det hade Jean Jaurès objektivt sett rätt, när han på kongressen i Amsterdam 1904 framhöll för August Bebel att mellan den tyska socialdemokratins röstetal och verkliga makt gapade samma avgrund som mellan dess radikala uttalanden och dess kompetens och handlingsberedskap. Detta hade det motståndslösa accepterandet av den allmänna och lika rösträttens undanröjande i kungariket Sachsen visat.

Den tyska socialdemokratin och fackföreningarna var stora organisationer som, så länge den ytligt sett fredliga jämvikten mellan de alltmåra imperialistiska stormakterna bestod, genom trycket av sin blotta existens kunde utverka talrika eftergifter för arbetarna. Varje kris måste dock avslöja, på vilka lerfötter denna koloss stod.

När de ryska händelserna 1905 efter mer än trettio år åter ställde den omstörtande revolutionens problem på dagordningen, blev denna frågeställning akut också inom den tyska socialdemokratin. Motsättningen på fackföreningskongressen och partidagen 1905, rörande förkastande eller bejakande av storstrejken, upplöstes 1906 efter den revolutionära rörelsens tillbakagång i Ryssland genom partiets kapitulation för fackföreningsledningen i Mannheim. Redan tidigare hade partiet fördragit att dess revisionistiska outsiders inte längre principiellt bekämpade rikets kolonialpolitik, utan blott ville 'civilisera'. Eduard Bernstein hade av sin pacifism inte förhindrats att säga ja till Kinas delning; Quessels, Noskes, Calwers eller till och med Maurenbrechers och Hildebrands chauvinism anslöt han sig dock inte till. Partiet avvisade visserligen den imperialistiska kolonialpolitiken, men det var inte längre i stånd att från sig skilja dessa socialimperialister. Endast en liten grupp 'vänstersinnade' outsiders inom partiet, som Klara Zetkin, partiets kvinnoförbunds ledare, Rosa Luxemburg, den främsta teoretiker SPD då ägde, Karl Liebknecht, Georg Ledebour och 70 partihistorikern Franz Mehring jämte de av dem påverkade partimedlemmarna insåg faran av en anpassning till den bestående staten, såsom vederlag för dennas socialpolitiska och politiska eftergifter. De kunde inte förhindra att partiet gick med på att bevilja värnskatten 1913, kort tid efter det Bebel skilts från det dagliga arbetet i partiledningen. Men parti- och fackföreningsledningens fullständiga kapitulation, revisionistiska högermäns och partiets skolastiskt-'marxistiska' centrums kapitulation före första världskriget, av rädsla för en vid varje motstånd under alla förhållanden oundviklig förlust av den organisatoriska lagligheten och för den temporära isoleringen av dess anhängare under de första augustidagarna 1914 — den kapitulationen kom helt överraskande också för dem. Detta ja till kriget ledde oundvikligt till Andra internationalens sammanbrott.

Den österrikiska arbetarrörelsen skilde sig, efter återupprättandet av dess enhet på partidagen i Hainfeld, i fråga om utvecklingstendensen principiellt inte från den tyska socialdemokratin och de tyska fackföreningarna. Små skiljaktigheter uppstod till följd av tyska rikets och dubbelmonarkins österrikiska hälfts olika ekonomiska situation, på grund av skillnader i den byråkratiska institutionaliseringens utvecklingstempo, som i Österrike gjorde sig gällande senare än i den rikstyska organisatoriska och politiska förebilden, och slutligen också på grund av den österrikiska statens multinationella karaktär. Österrikes industrialisering gjorde visserligen ständigt nya framsteg, men den egentliga makten inom de borgerliga klasserna låg ännu förankrad i Wiens bankhierarki. Problemet att utöka rösträtten till riksrådet, det österrikiska parlamentet, var oupplösligt förknippat med nationalitetsfrågan. I det läget skyddades den österrikiska arbetarrörelsen något längre undan förvandlingen av den marxistiska teorin till blott och bart en ideologi än den tyska socialdemokratin, med bevarande av den samlade rörelsens enighet men samtidigt med politisk inaktivitet. Revolutionen i Ryssland uppmuntrade partidagen 1905 till beslutet att söka tvinga fram allmän rösträtt genom en tidsbegränsad storstrejk och en massdemonstration. Rösträttsreformen lyckades man få 1907. Partiets teoretiska argumentation förblev också hos dess längst till höger stående företrädare, exempelvis Karl Renner, starkare anknuten till marxistiska tankegångar än hos de tyska revisionisterna kring Eduard Bernstein. Karl Renner själv, Max Adler, Rudolf Hilferding, Otto Bauer och Gustav Eckstein skrev vetenskapliga verk som var fullt jämbördiga med de tyska marxisternas. Med 540.000 fackförenings- och närmare 150.000 partimedlemmar, med över en miljon röster och 82 parlamentsmandat verkade den österrikiska arbetarrörelsen — trots motsättningarna mellan österrikisk och tjeckisk socialdemokrati — att representera en betydande makt. Men strax före första världskrigets utbrott

uppträdde den dock inte annorlunda än det tyska partiet.

De franska socialisterna kunde först genom Andra internationalen nå fram till en enhetlig politisk organisation, men spänningarna mellan partiet och fackföreningsrörelsen kunde man ändå inte få slut på under denna period. Den avgörande vändningen till omgruppering av de sinsemellan splittrade riktningarna åstadkoms genom meningsmotsättningarna mellan general Boulangers ny-bonapartister och den republikanska borgerligheten. Medan guesdister och konsekventa blanquister proklamerade arbetarnas kamp mot båda formerna av klassvälde, ville poesibilister och allemannister tillsammans med de republikanska partierna skydda republikens institutioner för Boulanger. I detta förbunds intresse skulle klasskampen uppskjutas tills Boulanger hade besegrats. En liten grupp socialister ville slutligen faktiskt stödja Boulanger. Arbetarna hyste endast föga intresse för dessa diskussioner. Flertalet arbetare och småborgare i Paris önskade utkräva hämnd på kommunardernas mördare, utan att därvid inse faran för en bonapartistisk diktatur. Bona-72 partistiska och fascistiska massrörelser är under kristider åskledare för mellanskiktens förtvivlan. Om deras ledare inte snabbt lyckas skaffa sig makten, upplöses de lika fort som de har bildats. Efter Boulangers nederlag blev också arbetarna på nytt medvetna om att klassmotsättningarna måste uthärdas. Den guesdistiskt-marxistiska gruppen fick hjälp av beslutet på Andra internationals första kongress, att i alla länder genomföra förstamajdemonstrationer för lagen om åtta timmars arbetsdag. Trots possibilisternas och allemannisternas motstånd åtlydde de franska arbetarna denna uppmaning den 1 maj 1890, och polisens motåtgärder stegrade blott viljan att delta. 1891 anslöt sig alla grupper till majdemonstrationerna. Regeringen satte in militär; under en demonstration dödades tio personer. Paul Lafargue anklagades för sin vädjan om majdemonstrationer och dömdes till ett års fängelse, men kort tid efteråt valde man in honom i parlamentet. De franska socialisternas uppmarsch hade inletts. Trots splittringen ökade 1893 antalet socialistiska deputerade från 15 till 50, och så när som på 5 allemannister sammanslöt sig alla till en partifraktion. Deras talesmän blev Jules Guesde och Jean Jaurès.

Under denna tid skakade Dreyfusaffären den franska republiken. Den förvandlade motsatsen mellan den demokratiskt republikanska vänstern och blocket av antisemitiska officerare, monarkistiska klerikaler och finansaristokratin från en politisk till en moralisk konflikt. Valen 1898 ägde rum under en ekonomisk kris som erbjöd den antisemitiska agitationen bland medelklassen stora utsikter. Dess resultat blev en knapp majoritet av radikala, radikalsocialister, alltså de borgerligt demokratiska republikanerna, och socialister. Armén, nationalisterna, antisemiterna, det högre prästerskapet och delar av högborgerligheten förberedde en statskupp. I den situationen beslöt socialisten Millerand att ingå i Waldeck-Rousseaus borgerliga kabinett. Den åtgärden räddade tvivelsutan regeringen och möjliggjorde genom införandet av det icke konfessionella statliga skolväsendet den nya generationens uppfostran till tolerans. Men i själva regeringen var kommunardernas mördare, general Gallifet, krigsminister. Fastän Millerand kunde genomdriva Frankrikes första socialpolitiska lagar, var och förblev denna regering borgerlig, och när arbetarna i Chalons strejkade i juni 1900 hade också den blott ett enda svar: armén. Högern ville utnyttja den konflikten för egen räkning och störta regeringen, då i en sådan situation också socialisterna måste rösta för ett misstroendevotum. Så skedde en frontomgruppering inom den franska arbetarrörelsen. Guesdisterna och deras anhängare stod som motståndare till 'ministerialismen', deltagandet i regeringen, och på andra sidan stod de oberoende socialisterna under Jaurès, alltså på Millerands sida. Vänstergrupperna bildade *Parti Socialiste de France*, ministerialisterna *Parti Socialiste Français*. Fackföreningarnas syndikalistiska tendenser, deras misstro mot varje rent politisk verksamhet förstärktes avsevärt av ministerialismens svaghet och de politiska partiernas inbördes fejder. På anslutningen av *Fédération Nationale des Bourses de Travail* till *Confédération Générale du Travail* följde 1906 Amiensurkunden: dess mål var fackföreningarnas omvandling från arbetarnas kamporganisationer mot kapitalet till produktionens och

distributionens upprätthållare efter arbetarrörelsens seger. Men programmet innehöll också myten om generalstrejken, sådan Georges Sorel hade formulerat den, genom vilken storstrejken förvandlades från ett kampmedel bland många andra till en trollformel.

Andra internationalens kongress i Amsterdam fick de båda socialistiska partierna i Frankrike att enas fullständigt. Deras nya namn *Section Française de l'Internationale Ouvrière* (SFIO) bevarar än i dag minnet av Internationalens seger över de nationella fraktionernas fejder. Alltifrån denna sammanslutning ökade i Frankrike rörelsens yttre makt snabbt: mer än en miljon fackföreningsmedlemmar, 90.000 partimedlemmar, 1.400.000 väljare och 101 deputerade representerade dess inflytande, när första världskriget krossade Internationalen. Den höll lika litet stånd mot katastrofen som arbetarrörelsen i Tyskland.

Den engelska arbetarklassen kunde under Andra internationalens tillvaro på nytt utveckla en stark organisation, ur små nya försök och ur resterna av de stora traditionerna från 1800-talets första decennier. Dess första politiska grupperingar, *Social Democratic Federation* (SDF), *Socialist League* och *Fabian Society*, var i fråga om medlemsantal i det närmaste betydelselösa. Men de förde in en anda av oro i de stelnade *Trade Unions*. Gasarbetarna i London, som 1889 genomdrev övergången från tvåskifts- till treskiftsarbete, stod under ledning av Will Thorne, en medlem av SDF. Den första nya fackförening som inte längre ville vara någon yrkessammanslutning som de gamla *Trade Unions* dirigerades av fabianen W. A. Morris och de från SDF kommande ledarna Tom Man och John Burnes. Den stora dock-arbetarstrejken i augusti 1889 ledde till bildandet av *Dockers Union* och till *New Unionisms* genombrott. Också denna omsvängning gick i socialisternas tecken. Strax innan hade Keir Hardie grundat det skotska arbetarpartiet.

Organiserandet också av de icke yrkesutbildade arbetarna medgav nu att man inom få år kunde framtvinga lönehöjningar på genomsnittligt 10 procent, medan priserna blott ökade 4 procent. Detta skänkte *New Unionism* ytterligare auktoritet. År 1893 uppstod med *Independent Labour Party* (ILP) föregångaren till ett socialistiskt massparti. Även om less ideologi i stor utsträckning härstammade från social-kritiskt kristna och radikaldemokratiska traditioner, representerade ILP, dock, efter chartismens nederlag, för första gången åter den systematiska, självständiga politiska kamp som stora delar, av arbetarklassen förde. 1894 var närmare en fjärdedel av delegaterna vid *Trade Union Congress* (TUC) medlemmar av ILP, som nu började tränga in i TUC:s *Parliamentary Committee*, vilken hittills hade garanterat det nära sambandet mellan fackföreningar och liberaler. Trots att denna utveckling ännu ofta upplevde bakslag till följd av kriser och hindrades av fabianernas partiella accepterande av den imperialistiska utrikespolitiken, senare av kriget mot boerna, lyckades man 1898 på TUC genomdriva en resolution till stöd för *working class socialist parties*, arbetarklassens socialistiska partier. Den 27 februari 1900 sammanträdde *Labour Representation Committees* första konferens, som krävde ett självständigt arbetarparti. Vid valen 1906 fick denna förelöpare till *Labour Party* en första framgång: ur dess led valdes 30 parlamentsledamöter. Därmed hade det traditionella engelska tvåpartimönstret brutits sönder.

Under tiden hade, 1904-05, *Labour Party* fått en fastare partistruktur. Dess parlamentsledamöter stödde det liberala kabinettet mot de konservativa och fick i gengäld möjlighet att finansiera sitt politiska arbete via fackföreningarna. Tack vare *Trade Unions'* kollektiva medlemskap hade labourpartiet vid krigsutbrottet 1914 en och en halv miljon medlemmar. Större delen av dess parlamentsfraktion dukade under för 'försvarsvansinnet' i första världskriget, i likhet med de flesta andra europeiska arbetarpartiers riksdagsgrupper. Ramsay MacDonald, ILP:s ledare, avlöstes som parlamentsgruppleddare av Arthur Henderson, och den 5 augusti 1914 uttalade gruppen sitt bifall till regeringens krigspolitik. ILP, däremot, kapitulerade inte. Det vidmakthöll sin opposition mot kriget både i parlamentet och i den offentliga diskussionen, också under den tid då labourpartiet

självt hade inträtt i koalitionsregeringen.

I de nordeuropeiska länderna hade alltsedan sekelskiftet en ny industrialiseringsvåg skänkt arbetarpartierna och fackföreningarna ett uppsving. Den svenska socialdemokratin var redan 1902 stark nog att genomföra en demonstrationsstrejk för allmän rösträtt, som emellertid först 1909, efter unionsupplösningen och efter den ryska revolutionen, kunde förverkligas, med allmän rösträtt för män åtminstone till andra kammaren. Den svenska socialdemokratin samverkade åren 1917-20 med liberalerna i regeringsställning.

Landets neutralitet under första världskriget medförde stora ekonomiska vinster, eftersom Sverige levererade varor till de krigförande länderna. Nu hade det blivit möjligt för företagen att göra medgivanden åt arbetarna, utan att profiten härigenom på allvar äventyrades. Med socialdemokraternas regeringssamverkan 1917 inleddes Sveriges utveckling till den reformistiska socialismens mönsterland. Därvid ifrågasattes aldrig borgerlighetens äganderätt till produktionsmedlen och bankerna, men det skapades ett utomordentligt stort välstånd och social trygghet för arbetstagarna, något som var möjligt blott i den speciella skandinaviska situationen.

På liknande sätt förlöpte den danska socialdemokratin utveckling, medan det för det norska arbetarpartiets räkning efter landets frigörelse från Sverige 1905 till en början följde två årtionden av motsättningar mellan den vänstra och den högra partiflygeln. De nordiska partierna, liksom också den nederländska och den schweiziska socialdemokratin, hade under denna tid fördelen att till följd av sina små staters neutralitet inte öppet behöva uppge tanken på den socialistiska internationalismen och kampen mot allt krig. I varje fall hade inom den nederländska arbetarrörelsen — dock endast där — efter den misslyckade storstrejken 1903 uppstått en allt fränare diskussion och en splittring mellan det socialdemokratiska partiets (SDP) revolutionärt-marxistiska intellektuella — som Henriette Roland-Holst, Hermann Gorter och Anton Pannekoek — och det socialdemokratiska arbetarpartiets (SDAP) reformistiska arbetarledare — P. J. Troelstra och W. H. Vliegen.

Industrialisering och världspolitik hade under tiden också på Balkan berett vägen för arbetarrörelsen. I Bulgarien lyckades socialisterna ena sig första gången 1894; 403 splittrades de — precis som holländarna — i reformistisk tänkande

'vida' och marxistiskt revolutionära 'trånga' socialdemokrater. De 'vida' blev senare beredda att säga ja till kriget, de 'trånga' förblev internationalister. Den serbiska socialdemokratin båda riksdagsmän, vilkas parti hade grundats 1903, vände sig mot kriget. Också den rumänska socialdemokratin under ledning av Rakovskij motstod frestelsen att genom stöd av regeringens krigspolitik köpa sin organisations legalitet.

Bland de stora legala socialistiska partierna i de i första världskriget deltagande länderna var det, jämte ILP, endast de italienska socialisterna som inte stod på sin krigförande 1 regerings sida. De hade förvisso fördel av att Italien gick med i kriget först när det första krigsårets masshysteri började avta. Men de italienska socialisterna hade trots regeringen Giolittis beredskap att göra eftergifter i rösträttsfrågan inte blott definitivt avvisat överfallet på Tripoli 1911, utan också besvarat det med en demonstrationsstrejk. Bissolati och Bonomi, som var anhängare av Tripolitaniens annekterande, uteslöts ur partiet, och den vacklande chefredaktören för partitidningen *Avanti*, Treves, avskedades. När hans efterträdare Mussolini 1915 pläderade för Italiens 'revolutionära krig' på de allierades sida måste också han lämna partiet, som förblev omutligt. I samarbete med de schweiziska socialdemokraterna, de ryska bolsjevikerna och mensjevikinternationalisterna hjälpte de till att förbereda kongressen i Zimmerwald.

Den ryska socialdemokratin hade, tack vare det teoretiska arbetet inom gruppen *Arbetets befrielse*,

snabbt hämtat sig från bakslagen efter den illegala instiftningspartidagen i Minsk, som hade åsamkat partiet förföljelser från regeringens sida. Under ständiga meningsmotsättningar med socialrevolutionärerna kunde partiet utvidga sitt inflytande till att omfatta delar av den akademiska ungdomen och industri- arbetarna. Rörelsens ledning låg alltså i emigranternas händer. Teorin inom yrkesrevolutionärernas konspirativa parti, sådan Lenin hade utformat den i sin skrift *Vad göra?*, godkändes visserligen av en knapp majoritet på de ryska socialdemokraternas andra partidag, som hölls i Bryssel och London, men den bolsjevikiska fraktionen behöll varken bland de socialdemokratiska emigranterna eller bland de i Ryssland verksamma illegala krafterna majoriteten oavbrutet. När rysk-japanska kriget möjliggjorde det spontana utbrottet av 1905 års revolution, aktualiserades i Ryssland och i ryska Polen arbetarklassens revolutionära roll. Dess hegemoni inom den demokratiska revolutionen bestyrktes praktiskt. Också för Internationalens övriga partier hade nu meningsmotsättningarna beträffande revolutionära aktioners framtida former fått en ny grundval: om revolutionen hittills gällt såsom en teoretisk referenspunkt, såsom blott och bart något man väntade på, blev den nu till ett faktiskt problem. Efter tsarväldets seger hade man i samma mån glömt sovjeterna, de ur revolutionen spontant uppkomna organisations- och representationsformerna bland arbetarna, som diskussionen med Trotskij rörande hans teori om den permanenta revolutionen, det vill säga om möjligheten att i ett industriellt efterblivet land som Ryssland vidmakthålla den revolutionära kampen för demokratin ända till arbetarrörelsens seger och att leda den över i den socialistiska revolutionen. 1912, när reaktionens period så småningom tog slut, blev det ryska partiets uppdelning på bolsjeviker och mensjeviker slutgiltig, genom den bolsjevikiska fraktionens kongress i Prag. Bolsjevikerna vände sig då definitivt mot kriget, likaså en stor del av mensjevikerna och en minoritet av de socialrevolutionära, vilkas ledande grupper dock förhöll sig på samma sätt som de stora socialdemokratiska partierna i de industriellt välutvecklade länderna. Lenin utvecklade efter krigsutbrottet i en analys av sambandet mellan monopolkapitalism och imperialism den teorin, att det nu gällde att förvandla det imperialistiska kriget till en internationell, proletärt socialistisk revolution, och att den revolutionen kunde få sin utgångspunkt till och med i ett industriellt så underutvecklat land som Ryssland.

De socialistiska partier, vilka ännu inte hade blivit stora, sedan länge legala masspartier, förblev alltså i stor- sett krigsfientliga, medan de institutionaliserade masspartierna efter första världskrigets utbrott nästan utan undantag underkastade sig sina regeringars krigspolitik. Ännu på Andra internationalens kongress i Stuttgart 1907 hade alla partier godkänt ett beslut som Lenin, Martov och Rosa Luxemburg hade formulerat: 'Om ett krigsutbrott hotar, är de arbetande klasserna och deras parlamentariska representanter i de deltagande länderna förpliktade att, stödda av den internationella byråns samordnande verksamhet, uppbjuda allt för att genom tillgripande av de medel som synes dem effektivast förhindra krigsutbrottet, medel som allt efter klasskampens och den allmänna politiska situationens skärpning helt naturligt förändras. För den händelse kriget ändå skulle bryta ut, är det deras plikt att kämpa för dess snara avslutande och att med alla krafter eftersträva, att utnyttja den av kriget åstadkomna ekonomiska och politiska krisen till en uppräckning av folket och att därigenom påskynda undanröjandet av det kapitalistiska klassväldet.'

Alla Internationalens partiers fredsdemonstration i slutet av november 1912, i Basels domkyrka, hade upprepat denna appell. När det i juli 1914 blev allt tydligare att den av Tyskland understödda österrikiska politiken gentemot Serbien skulle utlösa katastrofen, insåg de socialistiska partierna först i sista ögonblicket vad som hände. Ännu i mitten av juli 1914 diskuterade SFIO:s partidag visserligen abstrakt, vilka medel man kunde sätta in i kampen mot kriget, men inte den konkreta konflikten, som man inte förstod och som sedan ledde till kriget. Först i slutet av månaden uppmanade de europeiska arbetarpartierna till demonstrationer mot sina regeringars politik, och i alla länder följde massorna den uppmaningen. När några dagar eller blott några timmar senare mobiliseringen kom följde samma massor sina regeringars proklamationer. I avgörande

situationer kan massornas kampberedskap inte vidmakthållas. Om man avstår från verklig kamp, följer de genast den som vet att träffa ett avgörande.

Också efter krigsutbrottet var det säkert att den patriotiska yran efter någon tid måste vederläggas av arbetarnas bittra erfarenheter. Då skulle ett parti som efterkommit beslutet i Stuttgart kunnat leda massorna till kamp mot deras regering och mot kriget. I varje fall hade det varit tvunget att till en början underkasta sig en period av isolering, förföljelser och illegalitet. De flesta av de stora europeiska partierna var inte längre beredda till något sådant. Därför måste de med naturnödvändighet bli redskap för sina aktuella regeringars krigspolitik, och därmed för de härskande klasserna. De förblev detta också när massorna åter visade sig kritiska, och de lyssnade hädanefter endast tveksamt på stämningen bland sina anhängare, i stället för att dirigera denna. Ofta försökte de till och med hämma sina medlemmars ansträngningar att bli medvetna om vad som skedde, och deras aktivitet, allt i deras regeringars intresse.

Så upplöstes i augusti 1914 Andra internationalen. Nu blev det avgörande problemet för arbetarrörelsen i de flesta västeuropeiska länder små minoriteters kamp mot de ledande grupperna, en kamp vars mål blev att återuppliva de tidigare intentionerna. Till en början verkade det därvid likgiltigt, om det rörde sig om de konsekvent mot kriget uppträdande revolutionärernas kamp eller den rent pacifistiska minoritetens inom eller utom de stora partiernas organisationer. Den kunde få historisk verkan först efter det att massorna själva i något av de större länderna hade lett i bevis, att det gjorde dem ont att betala de sociala och lönepolitiska eftergifterna under tiden före 1914 med redobogenheten att dö på de europeiska slagfälten, för att de härskande klasserna skulle vinna ökad ära. Under alla omständigheter måste en internationell oppositions arbete 'mot kriget' vara av avsevärd betydelse för förberedelserna till sådana aktioner. Men framför allt måste det under ett sådant arbetes förlopp visa sig, om de organisationer som ursprungligen hade skapats för att omintetgöra det kapitalistiska klassamhället och som faktiskt hade tvingat fram genomgripande förändringar av arbetarnas sociala läge, i en revolutionär kris skulle tjäna sitt ursprungliga mål eller blott och bart den bestående samhällsordningens vidmakthållande.

Åtskilliga internationella socialistiska kongresser samlades under kriget — *Internationella socialistiska kvinnosekretariatets* sammanträde under ledning av Klara Zetkin och den av Willi Münzenberg organiserade *Socialistiska ungdomsinternationalens* sammankomst på våren 1915, den av den italienska och schweiziska socialdemokratin inkallade kongressen i Zimmerwald i september 1915 och kongressen i Kienthal i april 1916. De kongresserna utgjorde de enda verk samma manifestationerna av internationell solidaritet under en tid av sönderslitenhet och politiskt självmord i Europa. De härskande klasserna hade iscensatt detta, och 'realpolitikerna' i spetsen för de stora partierna och fackföreningarna inom Andra internationalen accepterade det. Men dessa sammankomster av små minoriteter var de första stegen på vägen till en rekonstruktion av den europeiska arbetarrörelsen efter en svår kris.

Den europeiska arbetarrörelsen mellan ryska revolutionen och fascismens seger i Mellaneuropa

Redan 1916 kunde man märka, att Lenins förutsägelse om den tilltagande evolutionsberedskapen under ett krig i Europa hade varit realistisk. I protesten mot den fällande domen mot Karl Liebknecht, vilken som förste tyske riksdagsledamot hade ägt modet att bryta 'borgfreden', förbejdades omsvängningen. I februari 1917 bröt tsarens välde samman. Det lyckades förespråkarna för krigets fortsättande och den borgerliga republiken att genom förbund med majoriteten av mensjeviker och socialrevolutionärer fördröja följderna av revolutionen ett halvt år. Storstrejksrörelsen i Tyskland och Österrike och upproren inom den franska armén visade dock

redan på våren 1917 att alla länders arbetare hade gripits av oro. Grundandet av det *Oavhängiga socialdemokratiska partiet* i Tyskland, skärpningen av oppositionen inom SFIO och den österrikiska socialdemokratin gav entydigt uttryck för omsvängningen.

Oktoberrevolutionen i Ryssland (enligt västeuropeisk tidräkning den 7 november 1917) medförde avgörandet. Tack vare erfarenheterna från mellanperioden förmådde Lenin ta hem segern över tendenserna inom stora delar av sitt parti (inklusive Stalins) att anpassa sig till regeringskoalitionen. Han kunde vinna flertalet arbetare för sin sak. Med stöd av bönderna, som uttalade sig för fortsättandet av kriget och för en jordbruksrevolt, kunde råds kongressens majoritet, bolsjevikerna och vänsterinriktade socialrevolutionärer, erövra makten. Nästan motståndslöst upplöste rådsregeringen nationalförsamlingen; under en närmare tre år pågående kamp mot de vita arméerna och alla europeiska stormakters interventionstrupper hävdade den sig till slut. Dess seger var en seger för den europeiska arbetarrörelsens teorier, traditioner och målsättningar. Men när det visade sig att revolutionen förblev begränsad till Ryssland och att dess seger inte kunde utvidgas till att omfatta moderna, fullt industrialiserade länder, måste de största motsättningar mellan föresats och verklighet uppenbara sig.

De tyska och österrikiska arbetarnas januaristrejck 1918 visade att de revolutionära aktionernas följder inte lät begränsa sig till Ryssland, men denna de tyska arbetarmassornas spontana aktion ebade snart åter ut, så mycket mer som de organisatoriskt blott stödde sig på en liten krets av yrkesarbetare, de *Revolutionära ledarna* i Berlin. Socialdemokraternas majoritet hade i Berlin endast gått med i strejkledningen för att göra slut på strejken. De tre illegala grupperna inom den tyska socialdemokraternas vänsterflygel *spartakisterna*, *Ljusstrålegruppen* och gruppen *Arbetarpolitik* — var alltför svaga för att kunna få något inflytande över massorna. Inte heller i Österrike hade de strejkande arbetarna fått något stöd av de stora organisationerna. De ansåg fortfarande socialdemokratin och fackföreningarna vara deras egna organisationer, trots att de sedan lång tid tillbaka inte längre följde dem politiskt. Den mellaneuropeiska arbetarrörelsens återuppväckande befanns vara en stor demonstration, men ännu inte någon första fas i en revolution.

I Frankrike inställde sig efter den första vågen av spontana demonstrationer mot kriget en ny period, i januari 1918, av krigsfientlig aktivitet. Men också här blev storstrejken, som började i Lyon och spred sig till Paris, utan nämnvärd framgång. Den skapade emellertid förutsättningar för att SFIO:s ledning gick över till den socialpacifistiska gruppen kring Longuet och Cachin. De revolutionära grupperna kring Loriot, Rosmer och Monatte i partiet och kring Merrheim i fackföreningarna blev efter strejknederlaget isolerade.

I England uppstod en spontan rörelse, *Shop-Stewards*, utan att dock vinna stöd hos de stora organisationerna. Men 84 en utveckling åt vänster ägde rinn inom labourpartiet. Det i februari antagna programmet *Labour and the New Social Order* förklarade att partiets officiella mål var det evolutionära skapande av ett socialistiskt samhälle med hjälp av noggrant planerade övergångs-åtgärder.

Centralmakternas militära nederlag ledde fram till nästa etapp i den europeiska revolutionsrörelsen. Dubbelmonarkin upplöstes; dess slaviska minoriteter gjorde uppror. I Ungern övertog en koalition av demokratiska intellektuella och socialdemokrater makten och utropade republiken. Den tysk-österrikiska socialdemokraternas högerflygel kring Karl Renner, som ville bibehålla den österrikiska, av flera nationaliteter bestående staten i modifierad form, måste böja sig för vänsterflygeln kring Otto Bauer, som företrädde folkens självbestämmanderätt. Regeringsmakten tillföll socialdemokratin.

Tyskland ledde flottans myteri och Münchenarbetarnas seger under Kurt Eisner till Berlin-arbetarnas resning, som garnisonen understödde. Majoritetssocialdemokratin och fackföreningarna

måste, om än motvilligt, anpassa sig till denna utveckling. Folkombudens råd, koalitionen mellan MSP och USP, ur vilken den yttersta vänstern under Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht hade uteslutit sig själv, proklamerade den socialistiska republiken. Men MSP:s och fackföreningsbyråkratins ledningar försökte avvärja de socialistiska konsekvenserna av en revolution, som enligt deras uppfattning oundvikligen måste leda till kaos, genom ett förbund med det monarkistiska systemets etablerade byråkrati, med högsta krigsledningen inom den slagna armén och med de stora koncernernas chefer. De hoppades att genom en radikal brytning med den nya socialistiska rådsrepubliken i Ryssland vinna segermakternas gunst, de vilkas trupper kämpade just mot denna regering, och därmed tillhandla sig bättre fredsvillkor. Arbetarna begrep till en början inte den politiken, de trodde på MSP-ledarnas försäkringar och såg därför i de vänsterradikala gruppernas opposition, som vid årsskiftet 1918-19 hade slutit sig samman *Kommunistiska partiet*, blott ett störande av deras enhet. Kommunisterna och den oavhängiga vänstern krävde att de överallt i Tyskland spontant bildade råden skulle bli statsmaktens permanenta innehavare. Arbetarna insåg inte det meningsfyllda i detta krav, ty alla — också de radikalaste — företrädarna för den tyska arbetarrörelsen hade före 1914 föreställt sig den eftersträlvade demokratiska republiken såsom en parlamentarisk demokrati. Så blev dessa grupper i fortsättningen isolerade.

Det wilhelmska Tysklands härskande klasser kunde nu, i förening med MSP, återställa sin makt. De var i samband härmed beredda till avsevärda sociala eftergifter. Åttatimmarsdagen infördes, likaså systemet med arbetslöshetsunderstöd och det juridiska godkännandet av tariffavtalen. Men för dem var det framför allt av vikt att det snart skulle slutas ett fredsfördrag, för att skapa ett tryggt internationellt läge som skulle omöjliggöra upprepadet av det som skett i Ryssland. Lika viktigt var det för dem att det fördraget undertecknades av en republikansk, majoritetsocialdemokratisk regering, ty endast därigenom kunde de härskande klasserna få sitt eget ansvar för kriget och dess följder glömt och låta den nya regeringen sota för fredsfördragets bördor. Därför fann de sig i att de i de kristliga fackföreningarna organiserade katolska arbetarna, stora delar av de anställda och lägre tjänstemännen, tidigare anhängare av centrum och de liberala partierna nu närmade sig arbetarrörelsen och samtyckte till sociala reformer, programmatiskt också socialiseringsåtgärder. Dessa grupper ansåg världskrigets avslutande genom en revolution vara en seger för deras egna intressen. De hoppades att arbetarrörelsen, som för dem framstod såsom mäktig, skulle skänka dem en verklig ledning. Men en omsvängning av känsloläget inom dessa grupper var lätt att åstadkomma, så snart maktförhållandena hade ändrats.

Förbundet med majoritetsocialdemokratin erbjöd de härskande klasserna möjligheten att i skydd därav återbesätta sina gamla maktställningar inom förvaltningen och armén samt att vidmakthålla sin ekonomiska makt. Under nästa utvecklingsfas kunde man sedan på nytt mobilisera medelklassen mot socialdemokraterna, och åter utesluta dem. Arbetar- och soldatrådets positioner försvagades gradvis, och socialiseringskommittén förvandlades till ett redskap för förhindrande av all socialisering. Det ledde till arbetarnas tillnyktrande rörande deras gamla organisationers politik, som kom till synes ytterst ojämnt i Tysklands olika delar. Omedelbart före valen till nationalförsamlingen skuffades de oavhängiga socialdemokraterna ur regeringen. De radikala arbetarna i Berlin slogs ned av frivilligförband som anfördes av officerarna i den gamla armén. Dessa januari-strider 1919 fick ett avgörande inflytande på den tyska revolutionens förlopp. Ända från mordet på Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg i januari och på Leo Jogiches i mars 1919 berövade den systematiska terrorn arbetarrörelsens vänsterflygel dess främsta ledare. I alla delar av Tyskland uppstod under de närmaste månaderna masstrejker och därpå följande straffexpeditioner från arméns sida. Alltför sent ville arbetarna själva genomdriva sina krav, sedan de länge litat på att regeringen skulle förverkliga dem. Utan att någon samordnad aktion möjliggjorts blev område efter område underkuvat. Vid valen till nationalförsamlingen hade de båda arbetarpartierna fått i det närmaste 46 procent av rösterna. De båda starkaste borgerliga partierna, *Tyska demokratiska*

partiet och det katolska *Centrum*, hade i sina valupprop biträtt socialiseringen av en del av näringslivet, eftersom de visste att de annars skulle få färre röster. Arbetarna trodde sig därför fullständigt berättigade att också utan bifall av ledningarna inom fackföreningar och politiska organisationer tilltvinga sig socialekonomiska rättigheter till medverkan och socialiseringsåtgärder. Men de stötte ständigt på motstånd från regeringstrupperna.

Så hade då maktsituationen i Tyskland redan definitivt avgjorts, när rådsrepubliken i München slogs ned i maj 1919. Den hade utropats av de majoritetssocialdemokratiska arbetarna i den bayerska huvudstaden efter mordet på Eisner, och den fick ett blodigt slut med riksvärnets hjälp, på en socialdemokratisk riksministers och en socialdemokratiskt ledd regerings ansvar. Visserligen lyckades arbetarna i mars 1920 förhindra Kappkuppen genom en masstrejk, men den domstol som gynnade kuppmakarna och utmätte stränga domar åt de revolutionära arbetarna visade med all önskvärd tydlighet, vilka som hade makten i Tyskland. Det var inte underligt att medelklassen på nytt vände sig från demokratin; den har alltid en benägenhet att ty sig till de mäktiga. Riksdagsvalen i juni 1920 kom arbetarpartiernas röstantal att krympa. Alla socialistiska tankegångar hade försvunnit ur mellanpartiernas valprogram. Visserligen hade USPD blivit i det närmaste lika starkt som majoritetssocialdemokratin, men detta att en stor del av arbetarna insåg felen i den politik deras förutvarande ledare förde kunde inte längre i praktiken påverka något. Statsmaskineriets makt och självmedvetande, liksom också medelklassens antisocialistiska tänkande, hade återställts i sitt forna skick. Den tyska revolutionen slutade med militärmonarkins omvandling till en borgerlig republik. Likväl hade det lyckats att inom den kapitalistiska ekonomin förbättra arbetarmassornas situation. Kvinnornas politiska likaberättigande, ett av arbetarrörelsens äldsta krav, hade genomdrivits.

Denna andra fas av revolutionära aktioner i Europa hade satt in ett år efter oktoberrevolutionen. Ryssland fick militärt en friare ställning. När revolutionsrörelsen utbredde sig i Frankrike, Italien och England upphörde de allierade med sina interventioner i Ryssland. Nu kunde inbördeskriget i Ryssland upphöra och revolutionen stabiliseras. Det innebar: den av Lenin väntade europeiska socialistiska revolutionen hade visserligen ägt rum, men den hade segrat enbart i Ryssland. I samtliga industrialiserade länder hade den slagits ned. De franska masstrejkerna och flottmyteriet 1919 framtvungade lagen om åtta timmars arbetsdag; den politiska makten innehades dock alltjämt av högern. Labourpartiet kunde visserligen i valen i december 1918 slutgiltigt krossa det traditionella tvåpartisystemet, och en framgångsrik strejkrörelse hjälpte till att förbättra hela arbetarklassens sociala läge, men också i detta fall hade framgångarna i kriget befestat de konservativas herravälde över statsmaskineriet. I de skandinaviska länderna blev arbetarpartierna efter rösträttens fullständiga demokratisering regeringspartier. De kunde visserligen, genom utnyttjande av sin speciella situation, förverkliga en hel rad sociala krav, men de kunde inte åstadkomma en socialistisk omvandling av samhället. De italienska arbetarna besatte sommaren 1920 företagen i Norditalien, men inte ens de italienska socialisternas stora valframgångar — de hade nu splittrats i tre partier — kunde förhindra att de härskande klasserna 1922 överlät den politiska makten till fascismen.

I Ungern hade på våren 1919 bildats en rådsrepublik som stod under ledning av socialdemokratin och unga kommunistiska intellektuella. Utrikespolitiskt ville den, genom anknytning till Sovjetunionen, göra motstånd mot bestämmelserna i fredsfördraget, inrikespolitiskt sökte man uppnå en fördelning av de feodala storgodsens. Den rumänska armén, stödd av ententen, undanröjde rådsrepubliken och förde åter feodaladeln till makten. Först vid andra världskrigets slut upphörde den därefter upprättade diktaturen under amiral Horthy.

Med fransk hjälp trängde i april 1920 den polska armén in i Ukraina och Vitryssland. Efter några inledande framgångar besegrades den av Röda armén, under befäl av den unge general

Tuchatjevskij. Mot Tuchatjevskijs inrådan och mot Trotskijs röst förde Sovjet kriget vidare efter den första segern. Förledd av det revolutionära Frankrikes efter 1789 förebild hoppades man att vinna stöd för Röda armen bland de polska arbetarna och att därigenom kunna inleda en ny period av revolutionära aktioner i Tyskland. Det visade sig emellertid vara en utopi. Polen, som hade uppstått ur de tyska, österrikiska och ryska monarkiernas sammanbrott ägde nu — efter många generationer — åter statligt oberoende. Majoriteten av de polska arbetarna såg därför i de mot Warszawa framryckande trupperna en rysk, inte en socialistiskt revolutionär armé. Så utkämpades med franskt stöd den med polsk seger slutande striden vid Weichsel i augusti 1920, och stora områden med vitrysk eller ukrainsk befolkning stannade efter fredsfördraget 1921 kvar i polsk ägo. Under många år framöver förlorade den polska arbetarrörelsen sitt offentliga inflytande. De revolutionära grupperna inom det förutvarande SDKPiL (Konungariket Polen och Litauens socialdemokratiska parti), vänsterflygeln i PPS och Bund såg sig isolerade och utan möjlighet att under de följande sociala kriserna spela någon roll. De anslöt sig till Polens kommunistiska parti. Själva PPS pressades åt höger. ökat inflytande fick nationaldemokraterna, den chauvinistiskt antisemitiska småborgerlighetens parti. Därmed hade grunden lagts för avgörandet 1926 och gick knappast längre att rubba. Valet stod nu uteslutande mellan nationaldemokraternas antisemitiskt fascistiska diktatur och den som representerades av officerarna kring Pilsudski. Den polska demokratin hade upphört att existera.

Det polsk-ryska krigets slut innebar också slutet på revolutionsperioden efter första världskriget. Under dess gång hade arbetarklassen för första gången i historien genomfört massaktioner i alla länder på den europeiska kontinenten, för sina egna, socialistiska mål. Den ryska oktoberrevolutionen hade inlett den perioden, dess seger hade tjänstgjort som katalysator. Men vid dess slut hade den revolutionära arbetarrörelsen i alla länder utanför det förutvarande tsarväldet lidit nederlag. I de högindustrialiserade väst- och mellaneuropeiska staterna kunde den kapitalistiska samhällsstrukturen på nytt vinna fotfäste, även om den oftast hade tvingats till en demokratisering av sitt politiska herravälde. Arbetarrörelsen hade så gott som överallt uppnått betydande socialpolitiska eftergifter. Åttatimmarsdagen hade genomförts i de flesta länder, fackföreningarna hade erkänts såsom löneförhandlingspartner, de första ansatserna till social medbestämmanderätt hade man tillkämpat sig. Den politiska makten i de stora industriländerna innehades dock av partier, som både inåt och utåt företrädde högborgerliga intressen. Kriget hade 1919 avslutats med imperialistiska fördrag, vilkas brutalitet knappast stod fredsfördragets i Brest-Litovsk 1918 efter. Arbetarrörelsens opposition mot den politiken förblev resultatlös.

I Frankrike och England hade segerstämningen förhjälpt den politiska högern till makten. Den tyska republiken hade undandragits arbetarklassens inflytande. Till och med dess före 1914 reformistiska, sedan pro-imperialistiska majoritets-socialdemokratiska ledare hade, som tack för hjälpen vid underkuvandet av deras egna väljare, uteslutits ur riksregeringen efter junivalen 1920. I Italien uppstod koalitionen mellan storgodsägare i söder, de stora industripamparna i norr, det högre prästerskapet och delar av armén och den statliga byråkratin, den som kort tid efteråt spelade den politiska makten i Mussolinis händer. Endast i de skandinaviska länderna uppnådde den reformistiska arbetarrörelsen betydande framgångar och varaktigt deltagande i statsledningen, utan att därigenom det kapitalistiska samhällets ekonomiska maktstruktur ens ifrågasattes.

Detta system i Väst- och Mellaneuropa stabiliserades så slutgiltigt av USA, från början av år 1925. Därvid visade det sig att USA var den egentliga segraren i första världskriget. Dess produktionsapparat arbetade under högtryck, och landet gjorde sina segerrika allierade till sina gäldenärer. Det stod klart att Europas sekelgamla maktställning som främst i världen hade gått förlorad. Samtidigt skymtade slutet på de härskande europeiska klassernas utsugning av den utomeuropeiska världen, och kolonialrevolutionärerna började göra sig gällande. Den revolutionära rörelsen i Europa hade

visserligen räddat ryska revolutionen undan intervention, men den hade själv besegrats. Härvidlag kunde ingen ändring åstadkommas ens av den tyska inflationskrisens år, eller av meningsmotsättningarna rörande återuppbyggnadsarbetet.

Den europeiska arbetarrörelsens revolutionärt socialistiska fraktioner ville inte nöja sig med det resultatet. I början av mars 1919 sammanträdde i Moskva, på inbjudan av bolsjevikerna, den kommunistiska internationalens stiftelskongress. På den var visserligen många små revolutionära grupper företrädde, men knappast några organiserade arbetarpartier, och den bulgariska och finländska socialdemokratins vänster representerade stora delar av sina länders arbetarklass. En helt annan var situationen bland de tyska kommunisterna. De var blott en liten, med syndikalister uppblandad grupp, och så länge intet av de mäktigare partierna ville ansluta sig till Kommunistiska internationalen tvekade de att acceptera stiftandet av en sådan. Centralkommittén företrädde därmed den ståndpunkt som intagits av den då redan mördade Rosa Luxemburg. Hugo Eberlein, den tyske delegaten på kongressen, lät dock förmå sig till att lägga ner sin röst i frågan om stiftandet. Det betydde att *Kommunistiska internationalen* kunde bildas. Till säte för dess exekutiv valdes Moskva, och dess förste ordförande blev Zinovjev.

När dess andra världskongress ägde rum, i slutet av juli 1920, hade avgörandet rörande revolutionens vidareutbredning i Europa redan fallit, även om det avgörandet ännu inte hade blivit känt för arbetarmassorna i de stora industrinationerna och för en stor del av deras ledare i det förut- varande 'marxistiska Centrum' och högerflygeln av Zimmerwaldrörelsen — och framför allt inte för den ryska revolutionens ledare. Alla betraktade de den västeuropeiska revolutionära arbetarrörelsens nederlag såsom ett övergående bakslag i revolutionsprocessen, inte såsom dess slut. Framgångarna i fråga om förverkligandet av sociala reformer tycktes bekräfta förhoppningarna på en fullständig seger.

I februari 1919 samlades Andra internationalens tionde kongress i Bern. Den kännetecknades av försöket att på nytt ena de stora socialistiska partierna ur båda krigslägren, på grundval av en ömsesidig och allmän absolution för deras kapitulation före första världskriget. Andra internationalens nästa kongress, i augusti 1919, protesterade mot fredsfördragen i Paris, mot interventionsfälttågen mot Sovjet och Ungern. Men ledarna inom ententestaternas socialdemokratiska partier omsatte inte den protesten i handling bland sina anhängare. Inte minst på grund härav lämnade, fram till nästa kongress i augusti 1920, i Genève, några av de stora partierna Andra internationalen: USPD, de socialistiska partierna i Österrike, Schweiz, Italien, Frankrike, Norge och Spanien.

Det tyska kommunistiska partiets centralkommittés kamp mot de syndikalistiska grupperna och kuppmakarna inom det egna partiet hade lett till deras uteslutning och till grundandet av *Kommunistiska arbetarpartiet*. Lenin hade stött denna kamp mot KAPD (Tysklands kommunistiska arbetarparti) och dess vänner i andra länder med sin broschyr *Radikalismen, kommunismens barnsjukdom*. Dessa 'vänsterkommunister' vägrade att delta i parlamentsval och att medarbeta i de reformistiska fackföreningarna. Lenin vände sig mot denna av illusioner fyllda radikalism och styrkte på det sättet de stora socialistiska partiernas förtroende för Kommunistiska internationalen; de insåg snabbt att deras ledning avvisade de utopiska åsikter, som en del av deras anhängare i Västeuropa hyste. Så beslöt till en början de partidagar som hölls av USPD, av de schweiziska, franska och italienska socialisterna, att deras partier skulle förhandla om inträde i Kommunistiska internationalen.

Denna omvändning bekräftade skenbart förväntningarna att revolutionen i Västeuropa stod inför en ny uppblomstring. Bolsjevikerna överflyttade ogenerat sina egna erfarenheter, att man hade arbetarnas ledning, genom ett disciplinerat parti, att tacka för makterövringen, på de industriali-

serade ländernas situation. De lade skulden för de hittillsvarande nederlagen i väster på bristande teoretisk insikt om detta problem och krävde därför på Tredje internationalens andra världskongress en villkorslös centralisering och den allra strängaste disciplinering av de kommunistiska partierna och de genomdrev detta krav i besluten angående stadgarna och de 21 villkoren för accepterandet av nya partier som medlemmar.

De villkoren tvingade de västeuropeiska masspartierna, som nu begärde inträde, att förändra sin struktur. De måste underkasta sig Internationalens exekutivkommittés beslut och ta avstånd från de socialpacifistiska eller radikalreformistiska ledningsgrupperingarna. I praktiken innebar det en uppmaning att splittra partierna, då de villkoren för en stor del av deras ledare framstod såsom oantagbara och stod i strid med den västeuropeiska arbetarrörelsens traditioner. Trots det var hänförelsen för den segrande sovjetryska revolutionen till en början så stark, att det tyska USP:s partidag i oktober 1920 i Halle mot sina mest kända ledares röster (Hilferding, Ledebour, Dittmann) och, i december 1920, det franska SFIO:s partidag i Tours mot Longuets och Paul Faures vilja deklarerade sitt inträde. Relativt starka minoriteter lämnade båda partierna. På de italienska socialisternas partidag i Livorno i januari 1921 segrade visserligen Serratis vilja att bevara partiets enighet, men minoriteten kring Antonio Gramsci och Amadeo Bordiga visade sig vara tillräckligt stark att organisera ett eget kommunistiskt massparti. Inom den schweiziska socialdemokratin var Tredje internationalens anhängare betydligt svagare, och i Independent Labour Party förblev de fullständigt betydelselösa. I början av år 1921 såg dock Kommunistiska internationalen ut att förkroppsliga en stor makt: i Tyskland, Frankrike, Italien, Norge, Bulgarien och Tjeckoslovakien förfogade den över stora legala partier. Dess illegala eller till hälften legala partier i Finland och Polen erhöll avsevärt stöd av arbetarna. I alla andra europeiska länder vidmakthöll den mindre avdelningar, av vilka den engelska var den svagaste.

När de tyska kommunisterna i mars 1921 ändå försökte driva massorna till revolutionär aktion avslöjades genast deras praktiska vanmakt. Bifallet till den ryska revolutionen lät sig blott i otillräcklig grad omvandlas till kampvilja, partiets beslutsamhet kunde inte ersätta arbetarnas brist på spontan handlingsberedskap. KPD förlorade genom denna också av Lenin utdömda kupp sin förnämsta ledare, Paul Levi, som via återstoden av USP återvände till SPD och blev dess vänsterflygels ledare. KPD lyckades visserligen under sin nya ledning, Heinrich Brandler och August Thalheimer, snart hämta sig från bakslaget, så att dess inflytande under inflationskrisen ökade, inte minst tack vare en skickligt förd politik beträffande övergångskraven och enhetsfrontanbudet till socialisterna. Men partiet var ur stånd att utnyttja krisen till en kamp om makten. Efter den kapitalistiska ekonomins fullständiga stabilisering i början av år 1924 gick de kommunistiska partiernas inflytande snabbt tillbaka i alla länder. Orsaken härtill var inte minst en politik som byggde på den illusionen, att krisen snart måste blossa upp på nytt.

Ända till de tyska kommunisternas återtag utan strid, efter de kommunistiskt-vänstersocialdemokratiska regeringarnas fall i Sachsen och Thüringen 1923, hade den inom partierna rådande demokratin bevarats i alla sektorer av Kommunistiska internationalen. De olika riktningarna inom de enskilda kommunistiska partierna diskuterade öppet i partipressen och på partidagarna, utan att deras prestige eller handlingsfrihet därigenom sattes i fara. För industriarbetarna vid denna tid framstod meningsmotsättningar inom partiet ingalunda såsom något tecken på förfall. De tyska och franska kommunisternas gemensamma motstånd mot den franska ockupationen av Ruhr 1923 och mot separatismen i Rhenlandet ådagalade allvaret i deras internationella tänkande. Ändå isolerade det motståndet de franska kommunisterna. De såg sig stå inför en kraftig chauvinistisk stämningsvåg, för vilken de franska socialisterna gjorde stora eftergifter. Efter den tyska valutans stabilisering och den europeiska kapitalismens stärkande genom amerikanska krediter 1924 ernådde i de flesta europeiska kommunistiska partierna 'vänstern' majoritet inom partiet. Den

avgjorde Tredje internationalens femte världskongress' förlopp och höll fast vid illusionen om en snart kommande ny kris. För att dölja den uppenbara motsättningen mellan dessa förväntningar — och Kommunistiska internationalens exekutivs motsvarande taktik — och arbetarnas verkliga intresse måste man snart begränsa åsiktsfriheten inom de västeuropeiska partierna. De upplöstes i organisatoriska småbitar: man lade huvudvikten vid relativt små företags- och gatuceller, inskränkte kontakten med medlemmarna emellan till små, lätthanterliga grupper, och i stället för att tillsammans med socialisterna kämpa för stundens krav levde man uteslutande i väntan på en ny revolutionär situation. Medlemssiffrorna i alla kommunistiska partier i Europa och i de av dem ledda, sedan 1921 i *Röda fackföreningsinternationalen* sammanslutna fackföreningarna, sjönk hastigt. De kommunistiska cellernas inflytande i de reformistiska fackföreningarna försvann. De västeuropeiska partiernas beroende av stundens önskemål och de utrikespolitiska behoven inom Sovjets kommunistiska parti ökade till den grad, att deras eget partiliv och deras självmedvetande tvinnade bort. Förtroendet för den ryska revolutionens stat omvandlades till myten om den ofelbara Sovjetunionen. I stället för att utveckla en egen, självständigt genomdiskuterad politisk strategi väntade man passivt på revolutionen och godtog förtröstansfullt varje direktiv från ovan. Därvid blev den ena ledande gruppen efter den andra förbrukad eller utesluten, först såsom 'högeropportunist', sedan som 'vänsteropportunist', i Tyskland Brandler och Thalheimer, ett år senare deras efterträdare inom 'vänstern' Ruth Fischer, Maslow, historikern Arthur Rosenberg och juristen och filosofen Karl Horsch. Klara Zetkin fick sina verksamhetsområden begränsade. I Sverige gick Zeth Höglund samma öde till mötes, i Holland Wijnkoop, i Frankrike Frossard, sedan Souvarine, Rosmer, Loriot och Monatte, i Italien Bordiga, i Tjeckoslovakien Smeral och Neurath.

Denna den byråkratiska 'bolsjevikiseringen' kurs hade visserligen mycket litet med de teorier att skaffa, som Lenin en gång hade lagt fram rörande proletariats revolutionära partis struktur och viljeanssträngning. Men den motsvarade vissa tendenser inom Sovjetunionens kommunistiska parti, som framgått ur den ryska revolutionens isolering. Folkkommissariernas råd, som efter oktoberrevolutionen övertog makten i Ryssland, var till en början en koalitionsregering av bolsjevik och den socialrevolutionära vänstern. Men den koalitionen splittrades i meningsmotsättningarna rörande fredsfördraget i Brest-Litovsk. Inom bolsjevikernas parti förelåg efter lång diskussion en majoritet för undertecknande av fördraget. Socialrevolutionära vänstern tillbakavisade det beslutsamt. Enpartiväldet var alltså resultatet av debatten rörande revolutionens strategiska och taktiska frågor, men inte ett mål som härleddes ur den bolsjevikiska teorin. Stora delar av det i och för sig svaga industriproletariatet hade i det ryska inbördeskriget gått med i Röda armén. En annan del av arbetarklassen hade återvänt till landsbygden, för att medverka vid fördelningen av de stora jordagodsens. Under stridernas gång hade stora delar av den industriella produktionsapparaten förstörts, och själva produktionen hade minskat avsevärt. Under inbördeskriget, vars hårdhet hade satt terrorn i system, hade alla andra partier först uteslutits ur landets offentliga liv, sedan förklarats olagliga. Den ekonomiska politiken uppvisade de första tecknen på planering, men det rörde sig till en början ännu om en planering av bristerna, knappast om en systematisk uppbyggnad.

Fram till denna periods slut existerade i Rysslands kommunistiska parti en till frihet för fraktionsbildning inom partiet vidareutvecklad diskussionsfrihet. Lenins partiteori hade ursprungligen tänkts blott för ett rent illegalt parti, och efter revolutionen hade yrkesrevolutionärernas parti medvetet omvandlats till ett massparti. Nu, efter inbördeskrigets slut, måste det systematiska uppbyggandet av framför allt industrin inledas. Förutsättningen härför var att man förstärkte statens och partiets centraler (på bekostnad av den regionala självbestämmanderätten) och uppfostrade industriarbetarna till arbetsdisciplin (på bekostnad av företagens och fackföreningarnas egen förvaltning), Beträffande dessa mål var alla grupper inom partiet utom arbetaroppositionens fraktion eniga. Så fattade den tionde partidagen beslutet att förbjuda

fraktionsbildning inom partiet. De våldsamma uppgörelserna med arbetarna och matroserna i Kronstadt 1921 visade hur stor den klyfta var, som till följd av en objektivt nödvändig ekonomisk politik hade bildats mellan parti och befolkning.

Den nya ekonomiska politiken (NEP), som utmärkte denna period, skulle enligt vad partiet hoppades tillföra återuppbyggnadsarbetet utländskt kapital. Sammanslutningen av de hittills suveräna nationella sovjetrepublikerna i SSSR skulle hjälpa till att systematisera och samordna denna politik. Men hjälpen i form av utländskt kapital blev mycket liten. De för återuppbyggnaden och industrins expansion nödvändiga investeringarna måste också hädanefter — liksom under den tid i förra seklet, då de västeuropeiska länderna industrialiserades på kapitalistisk väg — uppbringas enbart genom det arbetande folkets avstående från en mängd konsumtionsvaror. Härtill kom att investeringarna i första hand tillföll fabriksindustrin och den tunga industrin, först i andra hand konsumtionsvaruindustrin. Därigenom skärptes motsättningarna mellan arbetare och parti, och möjligheterna till en demokratisk egenförvaltning minskades. Rådsdemokratien blev till ett skal som dolde partidiktaturen. Parti och stat kunde inte framtvinga ett ekonomiskt uppsving med samma barbariska medel, att utnyttja barnarbetet, varmed en gång Västeuropas industrialisering hade genomförts.

Följaktligen tillgreps man det administrativa tvånget. Terrorn hade uppkommit som en oundviklig följd av inbördeskriget. Nu blev den en institution. Det var möjligt blott på bekostnad av den andliga friheten. Revolutionstidens kulturella uppblomstring stelnade inom dogmatiska skrankor. Utbildning och allmänbildning främjades visserligen också nu, men kritiska tankegångar hade knappast längre några utsikter att göra sig hörda. Det var oundvikligt att antagonismen mellan partiets anspråk, att företräda socialistiska mål och marxistiska tankar, och den påtagliga verkligheten skulle leda till svåra kontroverser. Så länge ännu Lenins, oktoberrevolutionens ledares auktoritet på ett övertygande sätt kunde utjämna motsättningarna inom ledarkadrerna fanns det ännu rum för öppen diskussion inom partiet. Men när Lenin i maj 1922 blev svårt sjuk och slutligen dog, den 24 januari 1924, grep tendensen att undertrycka den kritiska debatten genom administrativt fattade beslut kring sig också bland partiets toppar. Samtidigt vann kapitalistisk ekonomi och politiska maktförhållanden fotfäste i Västeuropa. Bolsjevikernas förhoppningar att det ryska tvångsläget snart skulle hävas genom en socialistisk omvälvning, med ett stort industriland som resultat, gick inte i uppfyllelse. De ryska kommunisterna motsatte sig emellertid till en början insikten härom och delade den europeiska arbetarrörelsens besegrade revolutionära flygels illusioner. Å andra sidan var det begripligt att den västeuropeiska arbetarrörelsens revolutionära fraktion idealiserade Ryssland såsom det enda land, i vilket en socialistisk revolution hade förts till seger. Man skapade en myt, utan att kritiskt analysera i vad mån de i Ryssland uppkommande styrelseformerna härrörde från den politiska isoleringens speciella situation, och i vad mån de var möjliga att överflytta till de industriellt utvecklade länderna. År 1925 medgav också de ryska kommunisterna att kapitalismens relativa stabilisering i den övriga världen och den sig förbådande högkonjunkturperioden skulle befästa isoleringen för lång tid framåt. Stalin fann, i andra upplagan av sin bok *Leninismens problem*, formeln för 'socialismens uppbyggande i ett land'. Därmed uppgav man den förutvarande tanken, att man i Ryssland visserligen kunde skapa de politiska grundvalarna och de ekonomiska förutsättningarna för ett socialistiskt samhälle, men att samarbete mellan ett flertal industriellt utvecklade nationer vore nödvändigt för socialismens förverkligande. Det fick gälla såsom teoretiskt rättfärdigande av en omvandling av de västeuropeiska kommunistiska partiernas solidaritet med Sovjetunionen till en abstrakt tro på dess ledning och till plikten att obrottsligt följa den. Automatiskt framgick sedan härur den sovjetiska ledningens rätt att utnyttja dessa partier framför allt som taktiska verktyg för den ryska utrikespolitiken, i nödfall utan hänsyn till arbetarnas egna behov i de industrialiserade kapitalistiska staterna.

Motsägelserna inom denna utveckling hade redan efter Tredje internationalens andra världskongress lett till en konsolidering av de socialdemokratiska partierna och till deras förnyade internationella hopplänkning. Minnet av Andra internationalens kapitulation för det imperialistiska kriget och de högersocialdemokratiska ledarnas medverkan till det kapitalistiska samhällets bevarande förbjöd till en början flera socialistiska partier att stanna kvar i Andra internationalen. Dessa partier slöt sig i februari 1921, i Wien, sam till *De socialistiska partiernas internationella arbetsgemenskap*, efter långvariga förhandlingar. De socialistiska partierna i Österrike och Frankrike, liksom också den tyska oavhängiga socialdemokratin, tillhörde den. Efter den tredje världskongressen i juli 1921 inledde Kommunistiska internationalen en enhetsfrontpolitik, för att i förening med de andra partierna nå begränsade gemensamma mål. Labourpartiet krävde förhandlingar om återupprättandet av en enhetlig arbetarinternational. Dessa ansatser väckte ett ögonblick förhoppningen att man åtminstone skulle kunna åvägbringa de tre internationalernas gemensamma uppträdande. Men på grund av Röda arméns intåg i Georgien, som hade en mensjevikisk regering, och till följd av processen mot de ryska socialrevolutionärerna blev relationerna mellan kommunisterna och de andra arbetarpartierna mycket spända. Så anordnades visserligen i april 1922, i Berlin, ett gemensamt möte mellan de tre internationalernas exekutiver och de italienska socialisterna, vilka inte tillhörde någon internationell organisation. Men den där tillsatta kommittén för förberedande av en internationell arbetarkongress splittrades av motsättningarna mellan de båda socialistiska internationella sammanslutningarna och den kommunistiska internationalen.

Vägen till sammanslutning av Wiens arbetsgemenskap och Andra internationalen till *Socialistiska arbetarinternationalen* (SAI) i maj 1923 var därmed utstakad. USPD och SPD hade redan på partidagen i Nürnberg 1922 återförenats, sedan reaktionens terror i Tyskland hade spritt sig från de kommunistiska och vänstersocialistiska arbetarombuden också till borgerligt republikanska politiker. Attentatet mot utrikesminister Walter Rathenau gav anledning härtill. Sedan dess stod i så gott som alla europeiska länder två större partier mot varandra. Båda betraktade sig såsom arbetarrörelsens representanter och var anslutna till skilda internationella organisationer, Socialistiska arbetarinternationalen och Kommunistiska internationalen. Uppenbarligen var det avgörande problemet på lång tid inte längre aktuellt, hur den politiska makten skulle erövras: genom revolutionärt upprättande av proletariats diktatur i form av ett råds-system, eller genom erövring av den parlamentariska majoriteten i de borgerligt demokratiska staterna. Ändå hade schismen blivit hårdare och det ömsesidiga misstroendet fördjupats. Mytbildningen rörande Sovjetunionen inom de kommunistiska partierna befäste de socialistiska arbetarna i deras skepsis. Mot en sådan bakgrund kunde de högersocialdemokratiska ledarna bortförklara sitt svek under första världskriget, kunde de låta revolutionsperiodens sociala och politiska framgångar framstå såsom sin egen politiks segrar och den följande reaktionsperiodens bakslag såsom konsekvenserna av kommunisternas splittring. I högkonjunkturvägens början representerade därför de socialdemokratiska partierna i alla stora länder i Europa arbetarrörelsens majoritet. Endast i Balkanstaterna, i Jugoslavien, Bulgarien och Grekland, i vilka rättssamhället och demokratin hade ersatts av militärdiktaturer, hade kommunisterna de klassmedvetna arbetarnas majoritet på sin sida. Också i Italien visade de sig, trots sina svåra taktiska och strategiska fel i kampen mot fascismen, bättre vuxna olaglighetssituationen än sina socialistiska konkurrenter. Efter Gramscis död blev Togliatti partiets erkände ledare.

Den europeiska kapitalismens nya anlopp understöddes av Förenta staternas kapitalexport och lån. De jättelika vinsterna under första världskriget hade för de amerikanska koncernerna möjliggjort övergången till nya produktionsmetoder. Den europeiska kapitalismens demobiliserings- och inflationskriser hade dock också här påskyndat koncentrationen och centraliseringen av kapitalet, och väsentligt minskat de mindre och självständiga producenternas betydelse. USA var nu starkt nog

att överflytta Nya världens produktionsmetoder (exempelvis tillverkningen på löpande band) till Europa 102 och sätta i gång 'rationaliseringen'. Fastän New York hade undanträngt London såsom världens finanscentrum, hoppades de europeiska koncernerna och storbankerna ändå att kunna återfå sin gamla ställning. Hade de inte som ständiga rådsmedlemmar i Nationernas Förbund världen under sin kontroll, sedan Förenta staterna frivilligt hade ställt sig utanför, och var inte den europeiska konserten på nytt fulltonig efter Tysklands inträde? Dessutom hade man lyckats undertrycka de kolonialrevolutionära rörelser som hotade grundvalarna för förbundets makt. Den kinesiska revolutionen bröt man udden av genom kompromissen mellan de militära makthavarna i norr, feodalherrarna och finansoligarkin. Kunde kanske USA:s ekonomiska makt kompenseras av de europeiska imperialistiska staternas politiska makt, om det bara bleve möjligt för de senare att modernisera produktionsmetoderna?

Det ekonomiska uppsvinget ökade till en början den borgerligt demokratiska vänsterns chanser, som 1924 segrade i de franska valen, men också den reformistiska arbetarrörelsens, som 1923 kom till makten i England efter labours valframgång. Men den av liberalerna beroende labourregeringens öde avslöjade gränserna för reformistisk arbetarpolitik. Efter tio månader hade den störtats, trots betydande utrikespolitiska framgångar. Den hade erkänt Sovjetunionen, hade medlat i den tysk-franska konflikten och genomdrivit de avgörande formuleringarna i Genèveprotokollet. En sådan politik överskred dock gränserna för vad de härskande klasserna ansåg vara tillåtligt. De var visserligen beredda att tillmötesgå de försonliga stämningarna efter

första världskrigets slut genom Nationernas Förbunds stadga, och till föga eller intet förpliktande nedrustningsförhandlingar, men de ville inte på allvar ifrågasätta rätten att utlösa imperialistiska krig genom en entydig definition av begreppet anfallskrig. Alltså tvingades den första labourregeringen att avgå, på grund av en i hela den borgerliga pressen underblåst antibolsjevikisk hysteri, som anknöt till en klumpigt skriven artikel i den kommunistiska tidningen *Daily Worker*. Den därpå följande valstriden i vanns av de konservativa, med utnyttjande av just den hysterin, varvid man inte ryggade tillbaka för en medveten förfalskning av ett brev från Zinovjev.

Denna förändring av det politiska klimatet i England visade sig följderna av en förändring av samhället, som alltsedan 1800-talets sista decennium, och som en konsekvens av den moderna oligopolkapitalismens utveckling, karakteriserade alla industrikapitalistiska länder. Genom rationaliseringen och tillväxten av de statliga utgifterna på rustningarnas och socialpolitikens område gjorde sig den förändringen snabbare gällande. Den procentuella andelen arbetare som var sysselsatta inom näringslivet stagnerade, medan antalet privat eller i offentlig verksamhet anställda tjänstemän snabbt ökade. Detta befolkningsskikt lever visserligen också på försäljning av sin arbetskraft, över vilken antingen kapitalet eller de av detta kontrollerade offentliga myndigheterna förfogar, men det är lättare att handskas med detta samhällsskikt än med industriarbetarna, eftersom det saknar klasskampstraditionerna och i jämförelse med arbetarna har anspråk på en högre social prestige, som ytligt sett tycks rättfärdigas av få privilegier på arbetsrättens område. Den bedrägliga tron på chanser till befördran hämmar dessutom den för industriarbetarna självklara solidariteten. Dessa 'kadrer' — som de brukar kallas i den franska sociologin — skiljer sig visserligen till den sociala strukturen inte från industriarbetarna, men väl socialpsykologiskt. Så länge de på grund av bristande kunskap om sin egen situation i samhället inte insåg sin principiella intressegemenskap med industriarbetarna, hade de en benägenhet att ständigt anförtro sig åt de krafter inom samhället som uppträdde med den största pondusen. Då labour var fångat i den reformistiska ideologin, kunde det inte bjuda den samlade pressens antisocialistiska agitation något motstånd. De anställda och tjänstemännen vanns i valstriden för de konservativa.

Det ekonomiska uppsving som nu inleddes medgav i den europeiska kapitalismens alla länder stora löne- och socialpolitiska medgivanden åt alla arbetstagare. De var utan tvivel alltid resultaten

av fackföreningarnas strider och arbetarpartiernas påtryckningar. Dessas politiska betydelse förstärktes avsevärt sedan Kommunistiska internationalen hade återgått till en enhetsfrontpolitik i förhållande till de socialdemokratiska organisationerna, och sedan den sovjetiska ledningen hade accepterat kapitalismens så kallade 'relativa stabilisering'. Gemensamt inledda aktioner för sociala reformer kom under högkonjunkturen dessa stora partiers inflytande att snabbt åter göra sig gällande. Men denna den kommunistiska internationals 'omsvängning' åstadkoms till följd av mekaniska påbud från högre ort, inte under medlemmarnas fria debatt. Detta innebar en ytterligare avdemokratisering av partistrukturen, som förr eller senare skulle straffa sig, nämligen när den byråkratiska centraliseringen inte längre räckte till att leda partierna.

Men till att börja med förbättrades arbetarnas levnadsstandard, och viktiga socialpolitiska förmåner kunde erhållas. I Tyskland måste koalitionsregeringen av alla borgerliga partier gå med på arbetslöshetsförsäkring och inrättandet av arbetsdomstolar för de båda arbetarpartierna och fackföreningarna, emedan högborgerligheten och dess politiska partier annars skulle ha förlorat en hel del av sina väljare. Ty alltsedan massrörelsen för att de förr regerande tyska härskarätterna skulle avhändas sin egendom, en rörelse som också SPD måst ansluta sig till under trycket från KPD, representerade arbetarrörelsen framför allt i de katolska industriarbetarnas medvetande och för de anställda i Kristliga fackföreningsförbundet på nytt en verklig politisk makt. Den förbättring av levnadsstandarden som arbetstagarna lyckats uppnå motsvarade i varje fall som allra högst produktivitetssökningen till följd av de tekniska framstegen. Dess andel av bruttonationalprodukten hade, i jämförelse med perioden före första världskriget, inte ökat.

De tyska riksdagsvalen 1928, som ägde rum när högkonjunkturen kulminerade, blev en stor framgång för arbetarrörelsen. Såväl socialdemokraterna som kommunisterna kunde väsentligt öka antalet röster och mandat. För första gången på många år kunde det på nytt bildas en regering under socialdemokratisk ledning.

I de andra stora industriländerna förlöpte utvecklingen under denna högkonjunktur på liknande sätt. Efter Moskvas övergång till enhetsfrontpolitik förhandlade de engelska fackföreningarna med de sovjetiska om sammanslagning av den Fria och Röda fackföreningsinternationalen. De förhandlingarna kom ingen vart, på grund av en hel del reformistiska centralorganisationers motstånd och Röda fackföreningsinternationalens endast tveksamma eftergifter. Man bildade en permanent engelsk-rysk fackföreningskommitté. Lönepolitiken aktiverades. Samarbetet nådde sin höjdpunkt 1926 under en brittisk gruvarbetarstrejk, som stöddes av solidaritetsmöten och sympatistrejker. I maj 1926 övergick aktionen i en av Trades Union Council utlyst storstrejk. Men de engelska fackföreningsledarna avböjde mottagandet av de sovjetiska fackföreningarnas ekonomiska bidrag, av fruktan för den 'allmänna opinionen'. En storstrejk som inte har uppsatt något konkret politiskt mål och som stöter på statsmakternas bestämda motstånd har knappast några utsikter att bli framgångsrik. Efter nio dagar måste den avbrytas, utan resultat. Trots detta nederlag hade dock också i England arbetstiden förkortats och lönerna höjts. Valen i maj 1929 lät labourpartiet dra in i parlamentet som starkaste parti och ledde till bildandet av MacDonalds andra regering.

Denna högkonjunkturperiod kännetecknades allmänt av en ytterligare koncentration av kapitalet, förstärkning av koncernernas makt, men också av en begynnande sammanslagning av dem till internationella koncerner. Därigenom skapades inte bara i de kapitalistiska jätteföretagens ledning, utan också i de stora arbetarorganisationernas byråkratier illusionen av att en den internationella plankapitalismens tidsålder hade brutit in, för vilken det inte längre existerade några problem med bakslag eller kriser. Följaktligen ansåg fackföreningsbyråkratin sin enda alltjämt tidsenliga uppgift vara att förhandla sig till socialpolitiska förmåner genom kompromissande med företagsledningarna. Dessas politiska företrädare skulle i sitt eget intresse utveckla ekonomin vidare och hålla den i jämvikt. Kompromisserna trodde man sig förmånligast kunna uppnå genom blott och bart

samförstånd mellan fackföreningsbyråkratin och företagsledningarna.

Alltför snabbt glömde man, att de senaste valframgångarna för arbetarpartierna i England och Tyskland hade utgjort följden av den tyska folkomröstningsrörelsen och den brittiska storstrejken, alltså av två mäktiga, ehuru ytligt sett resultatlösa sociala aktioner, som hade stärkt arbetarnas självförtroende och fört över de vacklande befolkningsskikten på deras sida. Rudolf Hilferdings tal på SPD:s partidag i Kiel 1927 gav det tydligaste uttrycket åt dessa tankar. Man betraktade blott som ett obetydligt skönhetsfel att den strukturella arbetslöshet, som hade uppstått på grund av rationaliseringen, trots högkonjunkturen kvarstod (så som den nuvarande av automationen skapade arbetslösheten i USA), att jordbrukskrisen fortsatte och att småföretagarna långsamt men obönhörligt trängdes undan. Så uppstod en synnerligen motsägelsefylld situation: i Tyskland och England avstannade redan under högkonjunkturen de löne- och socialpolitiska framstegen i samma ögonblick som Andra internationals största partier i Europas viktigaste industriländer kom i regeringsställning. De var nu för det första bundna av borgerliga partier: SPD av sin koalitions-partner, labour av de liberala, vilkas röster de var beroende av i parlamentet. De kände sig för det andra såsom företrädare för en abstrakt, föregivet demokratisk statlig välfärd, som de inte uppfattade i enlighet med sina förhandenvarande konstitutionella rättigheter, utan så som den borgerliga rättsvetenskapen och statskunskapen tolkade den, utan att man hade analyserat den klasspolitiskt. Men de kunde just därigenom binda också arbetarmassorna, som hade givit dem sina röster. Ty flertalet arbetare litade till en början på dem också i fortsättningen och hoppades att de socialistiska ministrarna nu, i regeringen, för deras räkning skulle uppnå det som de tidigare hade varit tvungna att tillkämpa sig genom sin egen aktivitet. I Tyskland förändrades, under den stora lockouten av metallarbetarna 1928, de socialpolitiska framstegen redan före den stora krisens början till förlust av sociala förmåner.

Det felaktiga tillvägagångssättet underlättades för de i regeringsställning varande reformistiska arbetarpartierna därigenom, att Kommunistiska internationals under tiden åter hade frångått enhetsfrontens politik. Den drev en allt hårdare polemik mot de socialdemokratiska ledarna och deras politik, men också mot deras organisationer och till och med mot deras enskilda medlemmar. Hittills hade de socialdemokratiska arbetarna slutit upp kring kommunisternas del- och övergångskrav. Denna nya, för arbetarna obegripliga 'omsvängning' befriade i stor utsträckning de socialdemokratiska ledarna från trycket från deras anhängares sida.

En överenskommelse mellan den tyska och den sovjetiska delegationen på Kommunistiska internationals exekutivers nionde plenarsammanträde i februari 1928 hade inlett den omsvängningen. I slutet av mars 1928 fortsattes den konsekvent av Röda fackföreningsinternationalens fjärde kongress, och i juli och augusti 1928 av Kommunistiska internationals sjätte kongress. I stället för parollerna om fackföreningarnas eniga uppträdande kom nu den endast nödtorftigt dolda fackföreningssplittringens kurs. *Revolutionära fackföreningsoppositionen* inom de reformistiska fackföreningarna skulle inte längre känna sig bunden av organisationsdisciplinen, och den skulle eventuellt genomföra självständiga strejker. Den naturliga följden blev att Revolutionära fackföreningsoppositionen fördrevs ur företagen, och att de kommunistiska partierna redan före den ekonomiska krisens början blev arbetslöshetspartier. I stället för den mot de högersocialistiska ledarna riktade parollen 'Tvinga pamparna på knä!' trädde nu enbart kravet på avlösning i ledningen, och det illusoriska målet att ena massorna i en 'enhetsfront underifrån'.

Det var en alldeles riktig prognos rörande konjunkturförloppet som låg till grund för denna omsvängning Eugen Varga, den främste marxistiska ekonomen vid denna tid, hade förutsett att en svår ekonomisk kris snart skulle bryta ut. Den borgerliga nationalekonomin vid universiteten i alla länder trodde däremot alltjämt, liksom den reformistiska ekonomiska teorin, på högkonjunktursens obegränsade fortbestånd. Om man ville försvara de under en kris med naturnödvändighet hotade

sociala positionerna, ville genomföra nya socialistiska övergångskrav och försvara demokratin mot den fascistiska faran, då hade det varit nödvändigt att samla alla grupper till kamp. Men de kommunistiska ledarna väntade att arbetarna omedelbart skulle övergå till dem, när de i tid avslöjade socialdemokraternas 'förräderi'. Därför fortsatte de inte längre med sina anbud om en enhetsfront till de socialdemokratiska ledningarna och till fackföreningarna.

Den kommunistiska vändningen till 'vänster' var i stor utsträckning en följd av den ekonomiska och sociala kris, i vilken Sovjet hade hamnat vid slutet av NEP-politikens period. NEP-politiken hade ökat den sociala differentieringen bland småproducenterna inom jordbruket. Industriproduktionen hade blott utvecklats långsamt och var ännu inte stor nog att förse lantbrukets organisationer med tillräckligt mycket maskiner för att det skulle vara lockande för bönderna att övergå till kollektiv produktion. Marknadsorganisationen för avsättning av jordbruksprodukter uppvisade ännu sin egen logik, den som syftade till profit och alltså till storböndernas favör. Den hade ännu inte omvandlats till ett instrument för den planerade ekonomiska expansionen. Så hade det uppstått betydande avvikelser i den ekonomiska uppbyggnadsprocessen, vilka ledde till ständigt nya grupperingar i partitoppen. Gruppen Zinovjev-Kamenev-Stalin, som en gång hade besegrat Trotskij, hade upplösts. Stalin, partiyråkratins ledare, hade för tillfället allierat sig med Bucharin och fackföreningsledaren Tomsikj. Zinovjev och Kamenev hade bildat en ny vänsteropposition-grupp, som efter en tid ingick ett förbund med Trotskij, vilken var den som mest realistiskt uppskattade den västeuropeiska arbetarrörelsens chanser. Men så flammade konflikten mellan Bucharin och den önsketänkande gruppen kring Stalin upp, under förberedelserna för den första femårsplanen 1927, det år då Trotskij uteslöts ur partiet och förvisades till Alma Ata. Stalin höll fast vid den attraktiva önskedrömmen att den revolutionära processen i väster snabbt skulle vidareutvecklas. Denna förväntning ställde avsevärda lättnader i utsikt för Sovjetunionens komplicerade situation. Av den kinesiska arbetarrörelsens nederlag, till vilket Stalin genom den alltför länge bedrivna koalitionspolitiken med Chiang Kai-shek var medskyldig, framgick dessutom, för de byråkrater som prompt tänkte om, att varje förbundspolitik med opålitliga bundsförvanter skulle leda till katastrofala bakslag. Så löpte parallellt med 'vänstervridningen' inom internationalens politik en abrupt voluntaristisk omsvängning inom den sovjetiska ekonomin, när den första femårsplanen trädde i kraft, den som avslutade NEP-politiken och inledde Sovjetunionens industriella uppsving. Det var helt på sin plats att på förhand inse och förstå övergången från det kapitalistiska klassherraväldets borgerligt demokratiska former till tåscistiska utvecklingstendenser, men det var absurt att bakom varje beslut som fattades mot arbetarintressena i de borgerliga-staterna redan ana fascismen och att snart fördöma hela socialdemokratin såsom 'socialfascistisk', såsom 'fascismens vänstra stöttepelare'. Därigenom omöjliggjordes rent objektivt varje allians med dess anhängare, till kamp mot faran. Denna politik har slitit upp en klyfta mellan socialdemokratiska och kommunistiska arbetare, som är så gott som omöjlig att överbrygga.

Varken de reformistiska eller de kommunistiska partierna visade sig vuxna den ekonomiska kris, som satte in i mitten av år 1929. Den krisen och den därav följande massarbetslösheten möjliggjorde i alla länder ett kraftigt angrepp från företagarnas sida på den dåvarande lönenivån och på arbetstagarnas sociala förmåner. De reformistiska arbetstagarorganisationerna kunde inte bjuda något verksamt motstånd. De hyste nämligen förtroende för den borgerligt demokratiska statens legalitet och drog sig för utomparlamentariska massaktioner, vilka i en sådan situation alltför lätt kunde övergå i revolutionära strider. Kommunisterna hade fjärrat sig från de reformistiskt ledda industriarbetarna, eftersom de polemiserade mot deras organisationer och därför att deras alltjämt abstrakta uppmaningar till aktion inte vann någon genklang. Dessutom hade de redan tidigare, för sin fackföreningssplittrande politiks skull, i stor utsträckning förjagats från industriföretagen. Nu blev kommunistiska partiet, framför allt i Tyskland, till ett rent arbetslöshetsparti. Men med enbart arbetslösa kunde man visserligen genomföra

gatudemonstrationer, men inga verkliga maktstrider. Eftersom den splittrade arbetarrörelsen inte erbjöd den av krisen hotade medelklassen, de kontorsanställda och tjänstemännen, något effektivt försvar av deras sociala intressen och inte längre tycktes representera någon reell makt, satte dessa sitt hopp till fascismen. I alla Europas länder var utvecklingen likartad.

I Tyskland, som drabbades hårdast av krisen, föll till följd av dessa motsägelser den socialdemokratiskt ledda koalitionsregeringen i mars 1930. Fackföreningarna kunde inte lämna sitt medgivande till en försämring av arbetslöshetsförsäkringen. Under kansler Brüning inleddes upplösningen av den demokratiska författningen. En rigorös politik i syfte att minska lönerna och att höja skatterna inleddes. Efter valen i september 1930, som hade medfört NSDAP:s, nazisternas, första valseger, stödde SPD regeringen Brüning i riksdagen. För folket framstod partiet såsom medansvarigt för hans resultatlösa politik. En socialistisk utväg ur krisen hade nu varit möjlig, genom gemensam aktion av alla arbetare för demokratins återupprättande, avskaffandet av ordförandediktaturen och en socialistisk produktionsledning. Detta ville den reformistiska ledningen inte vara med om, då den inte själv ville ta risken av en massaktion. När Brünings efterträdare som rikskansler, von Papen, den 20 juli 1932 genom en ren statskupp avsatte den socialdemokratiska preussiska regeringen vågade SPD inte uppmana sina anhängare att skrida till handling.

Kommunistiska partiet nådde under de många valen mellan 1930 och 1933 framgång på framgång. Om industriarbetare blev arbetslösa, övergick de som väljare till kommunisterna, eftersom dessas skenradikala polemik mot socialdemokratin tycktes dem vara riktig. Men den fascistiska massrörelsen tillväxte mycket snabbare. De borgerliga partiernas förutvarande väljare gick över till den. När NSDAP vid riksdagsvalen i november 1932 led ett bakslag krävde inflytelserika män inom det tyska näringslivet att Adolf Hitler skulle utnämnas till rikskansler. De såg i nationalsocialisternas existens en motvikt mot arbetarrörelsen, och de visste att NSDAP blott hölls samman av sina anhängares tro på en snar seger för sitt parti. Så utnämndes då, efter det korta mellanspelet med general von Schleichers regering, Adolf Hitler till rikskansler, den 30 januari 1933.

Också nu avstod de socialdemokratiska ledarna från allt handlande och tröstade sig och sina anhängare med de förestående valen. Men inte heller kommunisterna fattade till en början betydelsen av det som skett; i deras ögon hade redan var och en av de förutvarande presidierregeringarna varit fascistisk.

Brytningen mellan de båda arbetarpartierna hade i Mellaneuropas mest betydande land möjliggjort nazismens seger. Intet allvarligt menat försök till öppet motstånd hade gjorts. Arbetarrörelsen i Tyskland, som fram till år 1914 hade utgjort Andra internationals monsternparti, hade gått under i tysthet. Den kapitalistiska vägen ut ur den ekonomiska krisen var därmed tryggad, dörren till upprustning och till förberedelserna för nästa imperialistiska krig stod öppen.

Under de följande veckorna slogs de lagliga arbetarorganisationerna systematiskt sönder. Förgäves teg Otto Wels, i sitt för övrigt så modiga tal mot fullmaktslagens antagande i riksdagen, om terrorn mot KPD och den författningsvidriga arresteringen av dess riksdagsmän. Det hjälpte inte fackföreningsledarna att de tog avstånd från SPD och deltog i den nazistiska demonstrationen den 1 maj 1933. De häktades, deras organisationer krossades. Det gagnade inte SPD att partiet utträdde ur Socialistiska arbetarinternationalen, för att därmed protestera mot dess kritik av riksregeringens åtgärder. Förgäves godkände den socialdemokratiska riksdagsgruppen den 17 maj 1933 Hitlers 'fredsresolution', förgäves förnekade den sina egna till utlandet undkomna parti-styrelsemedlemmar. Partiet förbjöds, dess riksdagsmandat annullerades.

Tallösa socialdemokratiska och fackföreningsfunktionärer, medlemmar av arbetarrörelsens mindre mellangrupper, de som hade uppstått på grund av de båda stora partiernas sterila politik, och

KPD:s funktionärer, alla inledde de nu det illegala motståndet mot den nya regimen. Det dröjde länge innan den stora massan av industriarbetare hade underkastat sig nazismen. Valen till företagsnämnderna 1933 gav nazisterna endast 25 procent av rösterna, huvudsakligen tjänstemännens. Regimen vågade aldrig avslöja resultatet av valen till förtroenderåden 1934. Men det ömsesidiga misstroendet höll i sig också inom motståndsrörelsen. Alltjämt betraktade kommunisterna också de illegalt verksamma arbetarna och intellektuella från andra grupper som motståndare, inte som kamrater. Dimitrovs modiga hållning under processen om riksdagshusbranden kom visserligen deras prestige att öka hos de andra grupperna och i utlandet, men den klyfta som Kommunistiska internationalens 'vänstervridning' hade åstadkommit 1928 utfylldes inte. Ännu trodde de kommunistiska ledarna att den fascistiska regimen principiellt inte, var något annat än de politiska styrelseformer inom det kapitalistiska samhället, som hade föregått den, och de räknade med dess snara sammanbrott. Riksstyrelsens utrikespolitiska framgångar och minskningen av massarbetslösheten under den begynnande rustningshögkonjunkturen bidrog till att från och med 1936 isolera arbetarrörelsens illegala återstoder från arbetarmassorna.

I de andra länderna på kontinenten främjades utvecklingen av fascistiska rörelser tack vare Tredje rikets framgångar. De borgerliga högerpartierna i de andra europeiska staterna var ännu ej beredda att göra några större eftergifter för den tyska fascismen. Men de såg, under de förhållanden som existerade i Tyskland, inte något alternativ till fascismen som de kunde acceptera, och de hoppades att kunna inrikta Tredje rikets expansionssträvanden mot SSSR. Vatikanen hade genom konkordatet 1929 med den italienska fascismen, 1933 med den tyska, visat att den på intet sätt principiellt avvisade dessa styrelseformer. Den påverkade därigenom de katolska högerpartiernas politik i alla europeiska länder.

Den internationella arbetarrörelsen hade dock aktiviserats av katastrofen i Tyskland. Den fascistiska faran hade direkt "4 uppenbarats för arbetarpartierna. Också inom de kommunistiska partierna ökade trycket av de medlemmar, som inte ville se de i Tyskland begångna misstagen upprepade.

I England hade den ekonomiska världskrisens utbrott ställt den sedan majvalen 1929 fungerande arbetarregeringen inför avgörandet att antingen, under den första krisfasen, ta till deflationspolitikens traditionella medel och minska arbetslöshetsunderstöden, eller — som J. M. Keynes och G. D. H. Cole föreslog — att förknippa guldmyntfotens avskaffande med skyddstullar och importkontroll. Men den vägen skulle automatiskt ha lett till socialistiska lösningar, om den inte hade kombinerats med upprustningsexperiment. I Tyskland hade företagen 1930 på samma sätt av den socialdemokratiska rikskanslern Hermann Müller krävt deflationistiska åtgärder och en försämring av arbetslöshetsförsäkringen. Den tyske kanslern ville ge efter, men partiet fattade beslut mot hans uppfattning. Också i England anpassade sig premiärminister MacDonald till företagens krav, medan partiet och fackföreningarna vägrade att godkänna detta. Och MacDonald fogade sig förvisso inte efter sitt partis krav på annat sätt än den tyske rikskanslern. Tillsammans med de konservativa och liberalerna bildade han i augusti 1931 en koalitionsregering, mot sitt eget parti. I denna situation av motsättning mellan Labour Party och dess förutvarande ledning medförde nyvalen en stor konservativ majoritet. Men på ett helt annat sätt än vad den tyska socialdemokratin hade gjort med sin toleranspolitik gentemot Brüningss nödförordningar gjorde sig Labour inte delaktigt i ansvaret för minskningar av lönerna och arbetslöshetsunderstöden, utan bekämpade dem. Partiet kunde därigenom undvika medelklassens glidning mot fascistiska partigrupperingar, bibehålla arbetarrörelsens slutenhet och därmed rädda den borgerliga demokratin under krisen. Independent Labour Partys utträde ur det större partiet ledde i den situationen till dess isolering; det blev en sekt.

Enbart i Frankrike och Spanien hade den ekonomiska världskrisens första fas till en början

förskjutit den politiska tyngdpunkten åt vänster. General Primo de Riveras militärdiktatur, som härskade i Spanien sedan 1923, bröt samman i slutet av januari 1930, under arbetarnas, de intellektuellas och medelklassens gemensamma tryck. Vid kommunalvalen den 12 april 1931 segrade det republikanska blocket av socialister och borgerliga vänsterpartier så otvetydigt, att också monarkin undanröjdes. I dess ställe kom, enligt författningen av den 9 oktober 1931, en demokratisk republik, som tillkännagav kyrkans skiljande från staten. Det bristfälliga genomförandet av jordbruksreformen samt anarkisternas och det syndikalistiska fackförbundet CNT:s återgång till politiken att avstå från deltagande i val gjorde det emellertid möjligt för en koalition av katolska och högborgerliga partier att segra i valen 1933. Deras regering blev, tack vare stöd från armén och det högre prästerskapet, stark nog att i oktober 1934 undertrycka de katalanska självständighetsivrarnas och de asturiska gruvarbetarnas uppror. Den militärdiktatur som sedan 1926 härskade i Portugal hade 1933 omvandlats till Salazars *Estado Novo*, vilken än i dag inte tillåter några som helst statsrättsligt garanterade åsiktsbildningar inom arbetarklassen och de lägre befolkningsskikten. Den spanska regeringen kunde vara säker på politiskt stöd från sin granne på den iberiska halvön, men den var inte stark nog att upphäva den demokratiska författningen. De spanska arbetarna hade skaffat sig erfarenheter av valnederlaget 1933 och det misslyckade upproret. De krävde nu av de fyra inbördes stridande fraktionerna inom den spanska arbetarrörelsen - FAI:s och CNT:s anarkosyndikalistiska grupp, de nästan lika starka socialdemokraterna och deras fackföreningsorganisation UGT, det lilla kommunistiska partiet och det oppositionellt kommunistiska POUM - att de åtminstone skulle enas om gemensamma aktioner mot regeringen. De katalanska och baskiska borgerliga demokraternas motstånd mot centralisationen i Madrid gjorde dem till tänkbara bundsförvanter.

Också i Frankrike hade valen i maj 1932 skänkt kartellen av borgerliga radikalsocialister och SFIO majoritet. Men till följd av den ekonomiska krisen och fascismens seger i andra europeiska länder var de radikala regeringarna mycket instabila. De kunde inte effektivt möta krisen. Så samlades besvikna småproducenter, ägare av mindre butiker och rentier i fascistiska sammanslutningar, i *Croix de Feu* under överste de la Roque, i *Jeunesses Patriotes*, i den gamla rojalistiska och antisemitiska *Action Française* under Charles Maurras, i *Solidarité Française* och i *Camelots du Roi*. Ännu hade de inte förenats under enhetlig ledning, när en finansskandal gav dem tillfälle till ett stormangrepp på den parlamentariska demokratin. Arbetarna inom SFIO och PCF yrkade ivrigt på gemensamt motstånd, men kommunisterna avböjde och uteslöt en av sina ledande företrädare, Jacques Doriot, ur partiet när han uttalade sig för gemensam aktion.

De fascistiska sammanslutningarna anordnade den 6 februari 1934 en massdemonstration i Paris. De försökte tränga fram till parlamentet. Polisen kunde visserligen förhindra att parlamentsbyggnaden stormades, men dagen därpå avgick Daladier som ministerpresident. Hans efterträdare blev ledaren för de radikalas högerflygel, Gaston Domergue. Faran för republikens fortbestånd var alltså på intet vis avvärjd. Ledningen för den socialistiska fackföreningsorganisationen CGT uppmanade därför de båda partiernas och den kommunistiska landsorganisationen CGTU:s ledning att utlysa en viss dag för en gemensam, en dag varande storstrejk. Kommunistiska partiet deltog i dessa underhandlingar, trots att det ännu inte hade frångått sin officiella paroll att avvisa varje enhetsfront med socialistiska organisationers ledningar. Beslutet rörande en gemensam strejk gick än en gång i stöpet. Kommunisterna och CGTU utlyste strejken till den 9 februari 1934, socialdemokraterna och CGT till den 12 februari. De kommunistiska demonstrationerna förbjöds av regeringen Domergue och upplöstes av polisen. Under sådana omständigheter beslöt PCF, kommunisterna, dock att delta i den av socialdemokraterna och CGT planerade aktionen den 12 februari. Enbart i Paris deltog över en miljon arbetare och tjänstemän i strejken. Framgången stärkte deras inflytande inom kommunistiska partiet, som mot den förhärskande meningen ville samarbeta med socialisterna.

I Österrike hade fascismens en ståndsförfattning eftersträvande, katolska riktning, som i hemvärnen förfogade över en stark militär organisation samt också hade Italiens utrikespolitiska stöd i ryggen, utnyttjat Hitlers valseger den 5 mars 1932 till en statskupp mot republikens demokratiska författning. Inflytandet från fascismens nationalsocialistiska flygel var dock till en början ganska ringa. Den 7 mars 1933 proklamerade president Miklas och förbundskansler Dollfuss upphävandet av författningen. Parlamentet upplöstes, och en korporativ stat bildades, med *Encyclica Quadragesimo Anno* av år 1931 som förebild. Österrikes socialdemokratiska parti tog inte upp kampen, trots att socialdemokratin Linzprogram av år 1927 hade förkunnat att arbetarna med våld skulle upprätta sin diktatur, om deras klassmotståndare upplöste demokratin. Som ursäkt kunde de i Österrike inte anföra arbetarrörelsens splittring; kommunisterna var här en sekt helt utan makt. Socialdemokratin, däremot, hade över 600.000 partimedlemmar och 40 procent av rösterna i parlamentsvalen samt förfogade i Schutzbund över en egen militär organisation. Men partiet drog sig för risken att sätta sin legalitet på spel i ett inbördeskrig. Otto Bauer, dess främste ledare, betecknade senare denna eftergift som ett svårt missgrepp. Partiledningen ryggade tillbaka inför kampen, därför att Österrike låg inkilat mellan det nazistiska Tyskland och det fascistiska Italien och därför att Dollfuss stöddes såväl av Mussolini som av Vatikanen. Men i mars 1933 var Tjeckoslovakien ännu en demokrati, i förbund med Frankrike, och hade kunnat hjälpa en kämpande österrikisk arbetarrörelse.

Denna vacklan inom den österrikiska socialdemokratiska partiledningen tillät Dollfuss att gradvis förinta den österrikiska arbetarrörelsens organisatoriska grundvalar. När sedan hemvärnsskåren systematiskt började avväpna Schutzbund, avsätta regeringar i förbundsstaterna, upplösa de socialdemokratiska partiorganisationerna, satte sig äntligen, den 11 februari 1934, Schutzbund i Linz till motvärn. Det försökte försvara partibyggnaden där mot ett angrepp. Detta blev signalen till strid. Men nu vann uppmaningen till storstrejk inte längre gehör hos folket — det var för sent. Schutzbund fick kämpa ensamt. De fåtaliga kommunisterna anslöt sig till det. Efter tre dagar hade armén slagit ned upproret i Wiens arbetarkvarter, i Linz och i Steiermark. Segrarna lät hänga nio av Schutzbunds ledare. Den österrikiska partiledningen emigrerade till Tjeckoslovakien. Vissa delar av arbetarrörelsen kämpade illegalt vidare såsom *Revolutionära socialister*, eller anslöt sig till kommunisterna när de blivit besvikna på socialdemokratin. Men alla krävde de gemensamma aktioner av alla arbetarorganisationer.

Den epok inom den europeiska arbetarrörelsen som hade inletts av den framgångsrika revolutionen i Ryssland ledde i de andra europeiska länderna till revolutionära rörelser, men inte till seger. Man hade visserligen tillförsäkrat sig stora sociala framgångar, men arbetarrörelsen hade splittrats. Inställningen till SSSR var och förblev orsaken till denna splittring. Medan de ledande inom en riktning gjorde ryska revolutionen till en myt, utan att närmare undersöka de speciella villkor som gällde för det isolerade socialistiska uppbyggnadsarbetet i ett industriellt underutvecklat land, och förklarade alla de beslut som ledarna av Sovjets kommunistiska parti fattade för ofelbara, fördömde en annan riktning revolutionen, likaså utan närmare prövning. Efter den ekonomiska världskrisens utbrott hade så en våg av fascistiska motrevolutioner brutit fram. Arbetarrörelsens splittring, som utmynnade i bitter fiendskap mellan de båda lägren, hade gjort dem maktlösa i förhållande till fascismen. Och fascismens ytterligare terrängvinster gick uppenbarligen blott att hejda, om båda riktningarna åtminstone gick samman om försvaret av demokratiska institutioner.

Arbetarrörelsen under det fascistiska herraväldets tid

På våren 1934 verkade fascismens genombrott att ha blivit oemotståndligt. Den härskade i Tyskland, Italien, Portugal och Österrike. I Ungern, Polen och på Balkan regerade auktoritära regimer eller militärdiktaturer. I Spanien hade det fascistiskt-katolska *Ceda* en stark ställning. Till

och med i en så gammal borgerlig demokrati som Schweiz organiserade sig borgerlighetens yngre generationer i de fascistiska så kallade fronterna. I England uppstod *British Fascist Union* under ledning av sir Oswald Mosley, som till förebild hade tagit Mussolinis övergång från radikal socialist till fascistisk Duce. I Frankrike hade visserligen de fascistiska organisationernas första anstormning blivit resultatlös, men faran för den franska demokratin var därmed på intet sätt undanröjd. I hela Europa såg det ut som den fascistiska mot-revolutionens andra vågs seger var omedelbart förestående.

Fascismen hotade emellertid inte enbart inrikespolitiskt arbetarrörelsens och demokratins existens. Utrikespolitiskt måste den utan tvivel leda till krig. SSSR var helt naturligt det potentiella angreppets offer. Sovjetunionen hade visserligen under tiden kunnat ordna sina mellanhavanden med Italien; Italiens imperialistiska intressen riktade sig inte direkt mot sovjetiskt område. Däremot hade Hitler, redan innan han kom till makten, i sin programmatiska bok *Mein Kampf* krävt ockupation av länderna i öster och de slaviska folkens underkuvande. På sommaren 1933 hade Alfred Hugenberg, den dåvarande ekonomiministern och de tysk-nationellas ledare, i ett memorandum till den ekonomiska världskongressen i London förgäves sökt intressera England för en kolonisering av delar av SSSR. Fördraget mellan Tredje riket och polska regeringen i januari 1934 visade, att de tyska anfallsplanerna i första hand var riktade mot Sovjetunionen. Tredje riket hade emellertid under tiden blivit inte bara den starkaste fascistiska makten, utan också förebilden för alla fascistiska rörelser i Europa. Sovjetunionens intressen krävde därför skydd för fascismen till varje pris, i alla länder som den ännu inte hade erövrat.

Den i alla länder bland de kommunistiska arbetarna spontant uttalade önskan, att deras partiledningar skulle samarbeta med alla arbetarpartier, var möjlig att förverkliga blott under förutsättning att Kommunistiska internationalen lämnade sitt godkännande. Inom internationalen avgjorde visserligen kommunistiska partiets vilja, i praktiken alltså Stalin, som under tiden hade blivit partiets härskare.

Efter år 1929 hade det sovjetiska kommunistpartiets sociala och politiska struktur helt förändrats. Stalins brytning med Bucharin och Rykov hade till slut lett till en abrupt omsvängning inom den sovjetiska jordbrukspolitiken. Under NEP-tiden hade byalagen delats upp i 'kulaker', det vill säga storbönder, och bönder på medelstora eller små gårdar. Nu berövade man med våld storbönderna deras egendom, och de flyttades till andra orter. Den nya politiken utgjorde samtidigt ett angrepp på jordbruksmellanskiktets dittillsvarande situation; man tvingade under militärt tvång in dessa bönder i kollektivjordbruket. I mars 1930 begränsades åter tvångsåtgärderna, men det fanns inte längre några enskilda jordbrukare, som i NEP:s blandekonomi hade utgjort grunden för den sovjetiska jordbrukspolitiken. Miljoner människor hade tvångsförflyttats eller förts till arbetsläger. Före inlemmandet med våld i kollektiven hade bönderna slaktat sina kreatur; hästbeståndet hade sjunkit med över 50 procent. Den oundvikliga följden var hungersnöd. En gång i tiden hade vänstern under Trotskij, sedan den nya vänstern under Zinovjev och Kamenev krävt en kraftig kollektivisering, när Stalin, som då alltjämt var lierad med 'högerelementen', inte ville vara med om några åtgärder mot storbönderna. Men vänstern hade därvid tänkt på en systematisk, allmän utveckling av kollektivrörelsen; de ville utrusta kollektiven med maskiner och favorisera dem skattemässigt. Bönderna skulle övertygas om de fördelar kollektiven erbjöd dem.

Ett annat, gammalt krav av vänsteroppositionen hade gällt industrialiseringens och produktionsökningens tempo, som skulle bibehållas oförminskat — också efter den tidpunkt, då Rysslands industriella kapacitet för länge sedan hade uppnått förkrigstidens. Planerna härför hade utformats av Preobrazjenskij, denna grupps ekonomiska teoretiker. Då hade 'högern' och Stalin ansett den ekonomiska belastning, som finansieringen av dylika planer förde med, sig framför allt för jordbruket, vara otillbörligt stor och därför bromsat industrialiseringens utvecklingstakt. Nu

hade, till följd av tvångskollektiviseringen, stora arbetskrafter friställts. De nya kollektiven behövde maskinell utrustning, för att man effektivt skulle kunna bekämpa hungersnöden. Följaktligen stegrades industrialiseringstempot enormt. Med ett 'språng framåt' förvandlades SSSR inom några år till en industristat. En del av ungdomen från städerna utförde under sämsta tänkbara villkor stora arbetsprestationer, eftersom målet, att skapa ett socialistiskt välfärdssamhälle, tycktes vara värt insatsen. Visserligen hade man med våld tvingat in de flesta arbetarna — som ju till helt nyligen hade varit bönder — i industrin, och deras krafter och förhoppningar gick om intet i delvis gigantiska felplaneringar. Rätten till arbete hade omvandlats till ett system av närmast militär underkastelse, och det rådde sträng reglementering. De arbetares situation som arbetade för svårtlöner skilde sig blott till graden från deras som befann sig i tvångsarbetslägren.

De sista resterna av diskussionsfrihet och individuella rättigheter inom partiet föll offer för denna politik. Marxismen, som framgått ur arbetarrörelsens tankevärld i det kapitalistiskt industrialiserade Europa, hade under sin anpassning till förhållandena i det industriellt efterblivna Ryssland — och under en tid, då det ännu fanns utsikter till en revolution på andra håll i Europa — blivit till leninism, vilken nu stalinismen dogmatiserade till ett slutet system. Kritiskt tänkande tolererades inte längre. Allt andligt liv i SSSR stelnade, med undantag enbart för folkbildningen.

Samhällets omvälvning i Ryssland hade fört med sig metoder och styrelseformer som i ett flertal detaljer motsvarade fascismens, eller som övertagits av denna. Diskussion och kritik blev tabu, partiet och massorganisationerna leddes med hjälp av stränga befälsmekanismer, ungdomen organiserades i obligatoriska ungdomskadrer. Sociala och kulturella skillnader kunde inte längre tolereras. Staten förfogade godtyckligt över sina medborgare. Hemliga polisen blev allsmäktig.

Likväl betydde alla dessa åtgärder inom ramen för det stalinistiska systemet något annat än inom ramen för den fascistiska staten. I fascismen var de också ideologiskt den nationella utvecklingens slutfas. De utgjorde ett erkänt och accepterat medel att behärska det egna folket och andra folk. De var en irrationell politik i irrationella höjdpunkt. I stalinismen, däremot, förblev de också i sin mest irrationella tillspetsning förknippade med de rationella utgångspunkterna för tänkandet, med marxismen och oktoberrevolutionen. Den stalinistiska ideologin måste förneka sin egen verklighet. Den måste försköna arbetarnas erbarmliga situation och förneka tvånget. Lögnen blev trodd av många västeuropeiska arbetare. Massarbetslöshetens elände och till och med de sysselsattas låga levnadsstandard tycktes dem lättare att uthärda i tron på ett fjärran socialistiskt paradiset. Men denna lögn var inte bara en cynisk skenmanöver, den uppvisade också det dåliga samvetet rörande ett mål, vartill Stalins 'socialism i ett land' teoretiskt förblev bundet.

Vid den tid då det ryska jordbruket kollektiviserades och landet industrialiserades snabbare hade Kommunistiska internationals ultravänsterpolitik varit nyttig och riktig för SSSR:s inrikespolitik. Ty var ett verkligt förbund med de reformistiskt sinnade fackföreningarna i Västeuropa möjligt, medan samtidigt arbetarnas rättigheter i Ryssland inskränktes till ett minimum? En enhetsfront 'uppifrån' skulle ha utsatt de egna anhängarna i väster för inflytande av arbetarna i de socialdemokratiska partierna, vilka ställde sig kritiska mot utvecklingen i SSSR. Kommunistiska internationals tvingade de andra kommunistiska partierna att överta den extremt subjektiva uppfattningen, att ett omedelbart revolutionärt upprättande av deras partidiktatur vore möjlig. Detta motsvarade det ryska kommunistiska partiets politik i det egna landet. Att den politiken tvingade de västeuropeiska kommunistiska partierna till fullständig passivitet och till ett fatalistiskt hopp om en felaktigt förutspädd framtid samt till absolut isolering, det visste man till en början ingenting om.

Alltsedan våren 1934 undergick läget i SSSR en förvandling. Stalins politik hade krävt oerhörda offer och oändligt tungt vägande konsekvenser under många år framåt. Men i mitten av trettitalet

hade man åtminstone övervunnit den direkta svälten. En del av kolchoserna började avkasta över-skottsprodukter. Industriproduktionen kom i paritet med Tysklands. Vägen till 'socialism i ett land' kunde anses tryggad, om SSSR inte förintades i ett krig. Det låg nu i dess intresse att förhindra ett krig. I det syftet måste landet också vara berett att ingå förbund med de konservativa, kapitalistiska regeringarna i Västeuropa, mot de fascistiska staterna, till så gott som varje pris. I sitt eget intresse måste Sovjet nu tillmötesgå de västeuropeiska arbetarnas önskan om alla arbetarpartiers samarbete.

Så övergick alltså Kommunistiska internationalen till enhetsfrontspolitiken, och så gott som omedelbart därefter till folkfrontspolitiken. Det franska kommunistiska partiet, som hade uteslutit Doriot just på grund av hans enhetsfrontsexperiment, erbjöd nu SFIO gemensamma aktioner. Det vägrade först att godta SFIO:s motkrav, att de båda partierna måste inställa sin inbördes polemik. Den 23 juni 1934 gick man dock med på detta krav. I mitten av juli godkände SFIO:s rikskongress pakten mellan de båda partierna, som slöts den 27 juli 1934.

Den 18 september 1934 blev SSSR medlem i N.F., den 2 maj 1935 undertecknades det fransk-ryska försvarsavtalet mot Hitler. Hädanefter måste de franska kommunisterna hjälpa till att försvara också den borgerliga republiken i Frankrike mot det nazistiska Tyskland, vilket i deras ögon var detsamma som att försvara socialismen i Ryssland. De båda arbetarpartiernas begynnande samarbete, till vilket den demokratiska borgerlighetens parti (radikalsocialisterna) anslöt sig, tillförsäkrade vänstern, framför allt kommunisterna, betydande valframgångar i kommunalvalen i maj och juni 1935. Fackföreningarna gick åter samman. Parlamentsvalen i april och maj 1936 slutade med seger för folkfrontens tre partier. Högerpartierna hade lidit nederlag, socialisterna hade hållit sina röstsiffror men avsevärt ökat sitt mandatantal, kommunisterna hade praktiskt taget fördubblat sina röstsiffror.

Efter segern i valet och bildandet av Léon Blums första regering utbröt en spontan strejkrörelse, då arbetarna ville omvandla sin politiska seger i sociala framsteg. Företagarna undertecknade avtalet i Matignon den 7 juni 1936. Fackföreningen såsom löneavtalspartner, fyrtiotimmarsveckan med full lön, två veckors semester, skydd mot godtyckligt avskedande och betydande lönehöjningar måste accepteras. Parlamentet måste ratificera resultatet av denna kamp i form av lagar. Men kommunisterna avvisade Léon Blums förslag att konsolidera denna socialpolitiska framgång genom förstatligandet av Banque de France och kontroll av handeln med guld och utländska valutor. De ville inte göra den franska borgerligheten missnöjd, för att inte på något sätt äventyra Frankrikes förbund med SSSR. Här visade sig för första gången motsägelserna i det kommunistiska partiets hållning, de som skulle träda i öppen dag under det spanska inbördeskriget.

Också i Spanien hade vänstern före valen den 16 februari 1936 förenat sig till en folkfront. Mot den stod Nationella fronten, som var sammansatt av den fascistiska Falangen, Ceda, monarkisterna och storgodsägarna. Till folkfronten hörde, förutom anarkisterna, alla riktningar inom arbetarrörelsen. Också en del av de syndikalistiska arbetarna deltog denna gång i valen. De borgerligt demokratiska vänsterrepublikanerna hade — som fallet senare blev i Frankrike ingått i valförbundet, det som den 16 februari besegrade Nationella fronten. De borgerliga republikanerna bildade till en början ensamma regering, som tolererades och stöddes av de 99 socialistiska och de 16 kommunistiska medlemmarna av cortes. Oktoberupprorets (1934) politiska fångar beviljades amnesti, och jordbruksreformen återupptogs. Också i Spanien ledde folkfrontens seger i valet till spontana aktioner bland arbetarna, men i detta efterblivna land måste sociala och politiska meningsmotsättningar ta sig betydligt hårdare uttryck än i Frankrike. Bonderevolter för att påskynda jordbruksreformen, strejker bland industri- och lantarbetarna omväxlade med antiklerikala uppror på landsbygden. De avbröts av fascistiska och katolska sammanslutningars motaktioner.

Kapitalflykten antog en betydande omfattning. Generalerna, de fascistiska organisationerna, de monarkistiska partierna, vilka alltsedan karlistkrigen på 1830-talet var splittrade, de adliga storgodsägarna, delar av det högre prästerskapet och storborgarna började förbereda en ny militärdiktatur. Den 17 juli 1936 gjorde armén en kupp, understödd av större delen av den statliga förvaltningsapparaten, gendarmeriet och de flesta domarna i landet. Arbetare av alla politiska riktningar slöt sig i hela landet samman till försvar av sin frihet. I de flesta större städer och i många områden på landsbygden kunde de besegra armén och gendarmeriet. De upprättade där sina egna förvaltningar, ty statens traditionella förvaltningsapparat hade brutit samman. Arbetarna ägde till en början inga vapen och ingen militär organisation som var vuxen en armé. Med stöd av Tyskland och Italien kunde de upproriska generalerna transportera pålitliga trupper — den spanska främlingslegionen och marockanska trupper — från Afrika till Spanien, för att återerövra landet i kamp mot dess egen befolkning.

I denna situation berodde den spanska republikens fortsatta existens helt och hållet på om den skulle möta samma solidaritet i den europeiska arbetarrörelsen och bland de demokratiska staterna som de spanska generalerna mötte i Berlin, i Rom och Vatikanen, vars utrikespolitik dirigerades av statssekreteraren, sedermera påven Pius XII.

De franska arbetarna krävde av folkfrontsregeringen att denna skulle släppa vapenexporten till den spanska republiken fri. Men de franska radikalsocialisterna ryggade tillbaka inför denna åtgärd; de fruktade att bli indragna i ett krig med Italien och Tyskland. Baldwins konservativa engelska regering krävde den 8 augusti 1936 ultimativt att Frankrike måste förhindra varje vapenexport till Spaniens lagliga regering, om England i fortsättningen skulle känna sig bundet av Locarnoavtalets förpliktelser. Också Sovjetunionen yttrade sig endast tvetydigt om hur den skulle förhålla sig i händelse av ett krig, som kunde utbryta till följd av vapenleveranser till Spanien. De franska vapenleveranserna till spanska republiken inställdes. I stället inledde Frankrike och England sin 'noninterventionspolitik'. I själva verket betydde detta att den legala spanska regeringen visserligen inte understöddes av de europeiska demokratierna, medan däremot Tysklands och Italiens kraftiga intervention till förmån för de revolterande generalerna tolererades, endast nödtorftigt beslöjad. På det sättet vek också de europeiska folkfrontsregeringarna steg för steg undan för de fascistiska staternas tryck. Den brittiska, konservativa regeringen önskade under alla omständigheter förhindra en allvarlig försvagning av de fascistiska makterna — för den var en seger för vänstern på den europeiska kontinenten mera av ondo. Den fruktade att folkfrontsrörelsen skulle bli till en ny våg av socialistisk förändring av samhället. Den franska folkfrontregeringen vågade inte opponera sig mot de brittiska önskemålen. Den behärskades av tvångsföreställningen att enbart samarbetet med Storbritannien omöjliggjorde ett Tredje rikets revanschkrig.

De franska kommunisterna protesterade mot denna politik från folkfrontens sida, som den dittills hade stött helhjärtat. En stor del av de socialistiska arbetarna stod därvid på deras sida. Visserligen försökte Léon Blum uppträda både i regeringen och i SFIO mot denna kapitulationspolitik, särskilt som senare den ena utrikespolitiska kapitulationen följde på den andra. Men som minister var han tvungen att offentligt rättfärdiga det som i grund och botten inte kunde rättfärdigas. Också visade sig inom SFIO den dogmatiskt pacifistiska flygeln kring Paul Faure vara starkare än gruppen kring Léon Blum. Det ömsesidiga förtroendet inom folkfrontsrörelsen var rubbat, och dess regering alltför vacklande för att kunna hejda den tilltagande inflationen genom socialistisk ekonomisk planhushållning och energiska ingrepp i den ekonomiska maktstrukturen. Den tvingade arbetarna till en rad strejker och fjärmade sig helt och hållet från rentiererna, småborgarna och de mindre företagen. Daladier bildade åter en ny koalitionsregering av gammal modell, bestående av radikalsocialister och borgerligt konservativa partier. När han 1938 upphävde fyrtiotimmarsveckan blev fackföreningarnas storstrejk den 21 november 1938 mot detta angrepp på vad

folkfrontperioden hade uppnått resultatlös. Medlemsantalet i landsorganisationen CGT sjönk från fem till två miljoner. Arbetarnas kampvilja och stridsberedskap gick inte att bevara med byråkratiska medel. De tog slut när de inte längre gav några resultat. Visserligen hade folkfrontrörelsen varit en demokratisk massrörelse, men när det visade sig att den inte förmådde omvandla samhället, eftersom ingen av de ledande grupperna inom den lyckades uppbringa modet att fatta avgörande beslut, bröt den med nödvändighet samman.

Den franska folkfrontpolitiken hade inte bara misslyckats i förbundet med det konservativt styrda England. Också SSSR hade hyst förhoppningar att kunna stödja sig på England mot Hitlers anfallsplaner. För att slippa undan kriget, eller i varje fall uppskjuta det så länge som möjligt, hade SSSR betalat priset: nonintervention i Spanien. Framför allt hade man tvingat de kommunistiska partierna i Frankrike och Spanien att i folkfrontrörelsen inskränka sig till försvar av borgerligt demokratiska institutioner och till smärre sociala reformer. I båda länderna skulle partiet, så löd direktiven, ovillkorligen vända sig mot alla åtgärder som utöver dessa mål kunde medföra en socialistisk omdaning av samhällsförhållandena. Sovjetregeringen hoppades kunna åvägabringa ett förbund mot Tyskland och Italien med den engelska kapitalismen, som var intresserad av ett bibehållande av status quo. Därför fäste den så stort avseende vid att påvisa, att Västeuropas kommunistiska partier inte skulle angripa den kapitalistiska samhällsordningen. Dess byråkratiska ledning begrep inte att en sådan politik måste verka förlamande på den europeiska folkfronten, utan att förändra Storbritanniens hållning. Först Münchenkonferensens beslut den 30 september 1938, varigenom de västeuropeiska stormakterna utan varje — fördragsenligt påbjuden — konsultation av SSSR utlämnade Tjeckoslovakien åt Tredje riket, krossade slutgiltigt denna Stalins dröm.

Det ryska kommunistpartiets politik, som med hjälp av Kommunistiska internationalen genomfördes i de västeuropeiska partierna, ledde också till en annan kris, som fick katastrofala följder för folkfrontrörelsen i alla länder. Den äldre generationens kommunistiska ledare i Sovjet hade vuxit upp med den revolutionära marxismens tankegångar och i kamp för den internationella socialistiska revolutionen. De kunde inte inskränka sig till blott och bart en byråkratisk maktpolitiks metoder och gränsdragningar, men de hade splittrats av inbördes fraktionsstrider och hade i tur och ordning uteslutits ur partiledningen. En del av dem hade dömts enligt strafflagen eller bannlysts, eller också hade de — som Trotskij 1929 — landsförvisats, men flera av dem hade man gång på gång anförtrott uppgifter i staten och inom partiet. Sålunda deltog ännu 1935 den förutvarande ledaren för 'högerflygeln', Bucharin, Karl Radek och 'vänstermannen' Sokolnikov i den kommitté som förberedde Sovjetunionens nya författning. Men nu krossade gruppen kring Stalin, som oinskränkt behärskade både partiet och staten, grundligt och slutgiltigt denna tolerans. Den fruktade att det bolsjevikiska partiets gamla garde inte skulle tillåta att man förbjöd de västeuropeiska revolutionära arbetarna all tankeverksamhet. Och den fruktade att dessa grupper, sedan ett krig som blev allt sannolikare hade brutit ut — alltså efter den stalinistiska politikens misslyckande — skulle bekräfta vad Trotskij hade förkunnat 1927: att uppmåna arbetarna att fördriva de fungerande regeringarna och deras unga karriärister från makten och att sedan föra kriget vidare som revolutionär kamp, inte som en europeisk stormakts krig.

Så inleddes nu 'utrensningsprocesserna' mot oppositionens alla ledare. Man hittade på anklagelser, vilkas lögnaktighet ingen kunde betvivla som tänkte någorlunda objektivt. Den i december 1934 mördades partichefen i Leningrad, Kirov. Säkerhetspolisen hade medvetet underlåtit att förhindra attentatet, eftersom man ogillade Kirovs 'mjuka' politik att dra till sig gamla oppositionella partiledare och partimedlemmar. Kort tid efteråt dömdes Zinovjev och Kamenev först till fängelsestraff, och i augusti 1936 avrättades de, efter den första stora processen. Mördandet fortsatte fram till år 1938. Bucharin, Rykov, Pjatakov, Krestinskij, Sokolnikov, Tuchatjevskij,

tusentals funktionärer och officerare i mellanhög ställning, en hel generation revolutionära arbetare och intellektuella sköts ner eller försvann i arbetslägren.

I denna terrorvågs vanvett gick det ömsesidiga förtroendet inom arbetarrörelsen under. De kommunistiska partierna i det kapitalistiska Europa ansåg det vara sin plikt att försvara terrorn och att tro på de lögnare som skulle rättfärdiga den. De till Moskva emigrerade ledarna för de illegala kommunistiska partierna i Tyskland, Ungern och Polen föll, en del av dem, själva offer för terrorn. Men de till demokratiska länder emigrerade kommunistiska funktionärerna och intellektuella klamrade sig i sin isolering förtvivlat fast vid sin tro på Sovjetunionen. Till och med framstående vetenskapsmän och författare nedlät sig till att rättfärdiga 'utrensningarna'.

Samtidigt eftersträvade under denna tid Kommunistiska internationalen på nytt ledarnas förtroende inom den reformistiska socialdemokratin, och också ledarnas i de borgerliga regeringarna. Före processerna i Moskva hade Kommunistiska internationals sjunde världskongress sanktionerat den kursen och valt Dimitrov, den huvudanklagade i processen rörande riksdagshusets brand i Berlin, till generalsekreterare. I anslutning härtil hade också den så kallade Brysselkonferensen, anordnad av de illegala kommunistiska partierna, uttalat sig för enhetsfrontpolitiken och medgivit att ett sådant förbund med socialdemokratin måste inskränka sig till att återupprätta en borgerligt demokratisk flerpartistat med kapitalistisk ekonomi. År 1939, strax före andra världskrigets utbrott, bekräftade de kommunistiska partiernas kongress i Bern än en gång detta beslut. Det förklarades att det enda målet för en antifascistisk upprörelse i Tyskland skulle vara att fullborda den borgerligt demokratiska revolutionen i detta land.

Denna de kommunistiska partiernas omsvängning till en högerreformistisk politik verkade otrolig, ty i Sovjetunionen avlägsnade vid samma tid den blodiga terrorn mot delar av arbetarrörelsen de sista resterna av demokratisk frihet. Stalins enväldsmakt utrustades med en närmast religiös dyrkans strålgång. Det är fullt förståeligt att misstron bland partiledarna och även bland arbetarna inom Socialistiska arbetarinternationalen ständigt ökade. En politik som i generationer framåt förlikade sig med den västeuropeiska kapitalismens fortbestånd och ville komma överens med den för att förhindra ett krig mot SSSR, en sådan politik måste i det ännu ej industrialiserade SSSR självt med naturnödvändighet få terrorn mot det gamla gardet av bolsjevikerna till följd. Men de västeuropeiska arbetarna insåg inte det sambandet. Därför åstadkom den politiken sin egen vederläggning, på grund av den inrikespolitiska utvecklingen i SSSR. Den fördjupade på nytt klyftan inom arbetarrörelsen och försvagade den på ett avgörande sätt. I mitten av år 1938 var folkfront-rörelsens ursprungliga energi förbrukad, och arbetarrörelsen upphörde att fungera i alla betydande länder i Västeuropa.

Till detta hade framför allt utvecklingen av det spanska inbördeskriget bidragit. I augusti 1936 hade de spanska arbetarna i stora delar av landet övertagit förvaltningen och inlett socialiseringen. De berövade storgodsägare och företagare deras egendom, de människor som stödde generalernas revolt. Motsättningarna mellan medlemmarna av de socialistiska och de anarkosyndikalistiska fackföreningarna verkade att vara utjämnade. Largo Caballero, det socialistiska partiets vänsterflygels ledare, understödde denna spontana, av ingen organiserade rörelse. Pisto, ledare av partiets högerflygel, samt kommunisterna krävde däremot ovillkorlig begränsning till försvaret av författningen. De fruktade att förbundet med de borgerliga demokraterna annars skulle upplösas och att de borgerligt demokratiska staternas hjälp skulle utebli. Men den hjälpen uteblev ändå. Det kom blott till intet förpliktande sympatyttringar i västländernas stora tidningar. Den spanska lagliga regeringen hade efter inbördeskrigets början ombildats och leddes nu av Largo Caballero. Till hans kabinett hörde samtliga partier inom folkfronten, inklusive kommunisterna och representanter för de anarkosyndikalistiska fackföreningarna. Försvaret mot de framryckande fascistiska arméerna åvilade till att börja med de av ett fåtal republikanska officerare anförda

arbetarmiliserna. Snart stred på de upproriska generalernas sida italienska stridsvagnsförband och delar av det tyska flygvapnet, som senare kom att heta Condorlegionen.

Arbetare och intellektuella från alla länder bildade sedermera de internationella brigaderna, i vilka tusentals tyska emigranter, förutvarande medlemmar av Österrikes *Schutzbund*, socialister och kommunister slogs för republiken. Solidariteten med den spanska demokratin blev än en gång arbetarrörelsens föreningsband i hela Europa. Denna känsla av solidaritet stärktes av Condorlegionens angrepp på Guernica, de första terroranfallen, vilkas offer blev civilbefolkningen.

SSSR var den enda stat som hade varit beredd att leverera vapen till den spanska republikanska regeringen. Som motprestation krävde man avstående från socialistiska åtgärder i Spanien, för att inte skärpa motsatsförhållandet till den engelska politiken. Redan därigenom blev brytningar med stora delar av den spanska arbetarrörelsen oundvikliga. Men framför allt överförde de sovjetiska rådgivarna och representanterna för dess hemliga polis de sovjetiska utrensningarnas metoder till Spanien. De lät i maj 1937, i Barcelona, slå ned det 'trotskistiska' POUM och de med detta solidariska syndikalistiska arbetarna. Eftersom Spanien inte kunde fortsätta striden utan sovjetisk hjälp, efterträdde en höger socialistiskt ledd regering under Negrin vänstersocialisten Caballero. På så vis dämpade det sovjetiska kommunistiska partiets stalinistiska politik den i inbördeskriget förtvivlat kämpande spanska arbetarrörelsens hänförelse. Trots de spanska republikanska truppernas tappra motstånd, liksom de internationella brigadernas, var stridens fortsättning hädanefter ett drama, vars utgång var given sedan reguljära tyska och italienska truppstyrkor ingripit. I mars 1939 var striden slut. Bortsett från små grupper inom den nu illegala arbetarrörelsen och från delar av den republikanska armén, som kunde emigrera, krossades arbetarnas organisationer.

Enbart i Skandinavien kunde de reformistiska socialdemokratiska partierna besegla fascimens nederlag i juni 1934, utan att därför de borgerliga partierna blev den framgångens arvtagare. I Sverige satt socialdemokratin sedan år 1920, i Danmark sedan 1924 med endast korta avbrott i regeringsställning. I båda staterna ledde den ekonomiska världskrisen till arbetslöshet, arbetskonflikter och till fascistiska rörelser inom mellanskikten. Men den begynnande rustningshögkonjunkturen i Tyskland och senare också i de andra stora staterna kom krisen att övervinnas snabbare än på andra håll, tack vare ökningen av utrikeshandeln. År 1935, när vänsterns inflytande i Västeuropa stod på sin höjdpunkt, lyckades också det norska arbetarpartiet få majoritet i riksdagen. Sedan dess höll det sig lika envist kvar i regeringsställning som de socialdemokratiska partierna i Danmark och Sverige. Det norska fascistiska partiet, Quislings Nasjonal samling, hade nu inte längre några utsikter att på egen hand vinna något större inflytande. Också i Finland upplöstes den fascistiska Lapporörelsen, som ännu 1930 genom sin marsch till Helsingfors hade framtvungat förbudandet av kommunistiska partiets verksamhet.

I varje fall kunde sådana framgångar för arbetarrörelsen i länder, vilka visserligen tjänade på stormakternas imperialistiska politik men som dock förblev neutrala, inte åstadkomma någon ändring av den europeiska arbetarrörelsens totala resultat under denna tid. Ledningen av de icke-fascistiska kapitalistiska stormakterna i Europa låg på nytt i de borgerliga partiernas händer. De försökte avvända Tysklands och Italiens aggressionstendenser från sig själva mot Sovjetunionen och gjorde därför upprepade eftergifter. De hade 1935 funnit sig i Italiens överfall på Etiopien, 1938 tålt Österrikes 'Anschluss' till Tredje riket, i september 1938 praktiskt taget offrat Tjeckoslovakien och i april 1939 också tolererat Italiens annektion av Albanien. När de, efter Hitlers annektion av de återstående delarna av Tjeckoslovakien, på grund av Tredje rikets omedelbart förestående angrepp på Polen tvingades till strid erbjöd de SSSR samarbete, trots att de vid de tidigare konflikternas lösning inte hade tvekat att bryta fördragsenliga förpliktelser och att förbigå Sovjetunionen.

Men efter Münchenkonferensen tycktes det för regeringen i SSSR finnas föga anledning att göra någon principiell åtskillnad mellan de båda europeiska statsgruppernas politik, å ena sidan England och Frankrike, å den andra Tyskland och Italien. Sovjetunionen försökte att så länge som möjligt uppskjuta det hotande och på längre sikt oundvikliga kriget med Tredje riket. En gång hade västmakterna i sin politik inte tagit den ringaste hänsyn till det borgerligt demokratiska Tjeckoslovakiens intressen. Nu såg sig Sovjetunionen inte föranlåten att betrakta den polska militärdiktaturens intressen såsom viktigare än dess eget fredsbehov, i synnerhet som det kommunistiska partiet där sedan lång tid tillbaka hade förföljts och förbjudits och även de reformistiska arbetarorganisationerna hindrats av polisen.

Så slöts då den rysk-tyska pakt, den 23 augusti 1939. Det hemliga tilläggsprotokollet tillerkände Sovjetunionen de områden, som Polen hade erövrat i kriget 1920 och vilkas befolkningsmajoritet inte var polsk. I ett andra fördrag, av den 28 september 1939, skaffade sig SSSR vidare fria händer beträffande de baltiska staterna, Finland och det 1918 av Rumänien annekterade Bessarabien.

Dessa åtgärder skulle fördröja Hitlers krig mot Sovjetunionen och skänka denna ett så gott utgångsläge som möjligt. Det hindrade emellertid inte att pakt, tillfogade den västeuropeiska arbetarrörelsen och framför allt de kommunistiska partierna i Västeuropa svåra skador. Socialisterna i de krigförande staterna och kommunisterna, som ständigt hade manat till kamp mot Tredje riket, kände sig förrådda. SFIO hade genast efter krigsutbrottet stött regeringen, och labourpartiet hade redan under tiden innan ständigt på nytt krävt militära åtgärder mot Tredje riket. De socialdemokratiska partierna i de flesta neutrala länderna understödde dock sina regeringars neutralitetspolitik. När Finland bistod Hitler i angreppet på SSSR 1941 blev den finska socialdemokratins ledande grupp kring Tanner dock Hitlers aktiva bundsförvanter. Socialistiska arbetarinternationalen hade därigenom splittrats lika mycket som Andra internationalen 1914. De kommunistiska partierna i Frankrike, England och Tyskland höll också efter den tysk-ryska paktens ingående till en början fast vid sin politik att betrakta Hitler som huvudfienden. Thorez, de franska kommunisternas ledare, förklarade att partiet var stolt över dem bland sina medlemmar som hade gått med i den franska armén. Och ännu efter den sovjetiska inmarschen i Polen den 17 september 1939 bekräftade ett öppet brev från Cachin till Léon Blum denna uppfattning — visserligen under ett samtidigt rättfärdigande av den sovjetiska politiken. Men de franska kommunisterna var isolerade, och de borgerliga partierna kunde genom en lag av den 26 september förbjuda partiet. Det sista kommunistiska masspartiet utanför Sovjetunionens gränser hade blivit illegalt.

Sovjetunionen hade genom 'vänskapsfördraget' av den 28 september 1939 förpliktat sig att iakttä välvillig neutralitet gentemot Tredje riket. Molotov gav i ett tal inför Högsta sovjet den 31 oktober 1939 den ideologiska motiveringen för denna omsvängning och till fördragets cyniska formuleringar. Han karakteriserade världskriget som en motsättning mellan likvärdiga imperialistiska koalitioner. Kommunistiska internationalens exekutivkommitté övertog den 6 november 1939 den tesen. Franska kommunistpartiets förbudande hade nu avlägsnat också det sista hindret för en ideologisk likriktning av internationalens och Sovjetunionens politik. Hädanefter skulle kriget, utifrån de kommunistiska partiernas ståndpunkt, inte behandlas annorlunda än första världskriget. I alla länder, i de borgerliga demokratierna i väster liksom i de fascistiska Tyskland och Italien, var det kommunisternas uppgift att med alla medel bekämpa kriget. De som fick betala kalaset för denna politik var de tyska och österrikiska kommunister, som hade emigrerat till Sovjetunionen och som sedan utrensningarna ansågs vara opålitliga. Många kommunistiska emigranter utlämnades av den sovjetiska säkerhetspolisen till den nazistiska.

Den motsättning som till följd av denna politik hade uppstått mellan den kommunistiska och den socialistiska arbetarrörelsen fördjupades efter Sovjetunionens angrepp på Finland den 19

november 1939. Detta preventivkrig var ett otvetydigt brott mot folkrätten och stod i strid mot folkens självbestämmanderätt. De socialistiska arbetarpartiernas sympatier i alla Europas länder låg helt på Finlands sida.

Inte heller Tredje rikets överfall på de neutrala länderna (Danmark, Norge, Holland, Belgien, Luxemburg) och Frankrikes nederlag åstadkom någon förändring av de kommunistiska partiernas syn på kriget. Snart inleddes den illegala kampen mot nyordningar i Europa, i de av Tyskland och Italien besatta länderna. Den fördes också av kommunisterna, i enlighet med denna 'linje'. Under motståndskampens förlopp blev de illegala kommunistiska organisationerna mera oberoende av Moskva. De deltog från början i motståndsrörelserna. Efter det tyska överfallet på Jugoslavien proklamerade de jugoslaviska kommunisternas centralkommitté den 10 juni 1941 väpnat uppror mot ockupationsmakten. Redan förut hade de västeuropeiska arbetarna börjat motsätta sig den nazistiska terrorn. I februari 1941 strejkade Amsterdams arbetare, som demonstration mot de holländska judarnas deportation, och i slutet av april 1941 blev det en masstrejk bland gruvarbetarna i departementet Pas de Calais. Överallt kunde kommunisterna under sådana aktioner långsamt tränga sig fram i förgrunden. Deras organisation var både teoretiskt och strukturellt bättre lämpad för den absoluta illegalitetens villkor än de socialdemokratiska sammanslutningarnas, och deras medlemmars aktivitet var större än de andra organisationernas. De franska kommunisterna förberedde sedan mitten av år 1941, genom bildandet av Nationella fronten, systematiskt upprättandet av partisangrupper, vilka visserligen stod ovanför partierna men som leddes av kommunister.

De tyska arméernas angrepp på Sovjetunionen den 22 juni 1941 gjorde slut på den misstro som rådde mellan socialistiska och kommunistiska arbetare i de flesta europeiska stater.

Socialdemokrater och kommunister betraktade sig hädanefter som kamrater i motståndsrörelserna. Efter vinterslaget utanför Moskva 1941 förstärktes motståndet i alla ockuperade länder, men också i Tyskland och Italien. Tredje rikets första nederlag hade skänkt arbetarrörelsens gamla funktionärer nytt mod. I september bildade den i utlandet verksamma ledningen för Italiens socialistiska och kommunistiska parti tillsammans med den demokratiska intellektuella gruppen *Giustizia e Libertà* en permanent gemensam kommitté i Toulouse, på hösten 1942 Nationella frontens kommitté i Turin. Den 5 mars 1943 utbröt så den första stora strejken i Turin, som snabbt spred sig till de andra italienska städerna.

Svårast var situationen för resterna av den tyska arbetarrörelsen. Den fascistiska samhällskontrollen hade fortskridit längst i Tyskland. Fram till krigsutbrottet hade 225.000 tyskar av politiska skäl dömts till sammanlagt närmare 600.000 års fängelse. Av de dömda var över 90 procent arbetarrörelsens anhängare. Enligt Gestapos statistik befann sig i april 1939 närmare 168.000 tyskar i koncentrationslägren och i häkte, 112.500 i tukthus och fängelser, 27.500 i rannsakningshäkte. De flesta av dessa var politiska fångar, och antalet arbetarrörelsen icke tillhörande fångar var mycket litet. Arbetarrörelsens illegala grupper verksamhet hade vid krigsutbrottet i stor utsträckning förlamats. Mobiliseringen och inkallelserna till försvaret gjorde det svårare att hålla samman motståndsgrupperna, och att ordna förbindelserna dem emellan. De tyska arbetstagarna hade alltsedan det ekonomiska uppsvinget och den fulla sysselsättningen till följd av upprustningens planhushållning i Tredje riket åter nått samma levnadsstandard som under tiden före den ekonomiska krisen. Därigenom bröts kontakten mellan befolkningens majoritet och motståndsgrupperna. Visserligen rådde under den tjeckiska krisen och vid krigsutbrottet allt annat än hänförelse, men de tyska arméernas snabba framgångar under krigets första fas förändrade helt denna stämning. Den brutala utsugningen av de ockuperade områdena i Europa möjliggjorde i Tyskland en för en krigsekonomi förvånansvärt hög levnadsstandard. Ockupationstrupperna i de besatta länderna lärde sig att leva som herrefolk. I väster fördes kriget — om man bortser från

judeförföljelserna – åtminstone till en början någorlunda i enlighet med folkrättens normer. I öster och på Balkan, däremot, var det från början ett fälttåg som till mål hade de besegrades förslavande, utrotning eller omflyttning med våld av hela folkgrupper och mord på judar. Allra krassast avslöjades föraktet för krigets lagar i Sovjetunionen. De ryska krigsfångarnas antal decimerades av svält, tvångsarbete eller mord; av omkring 5,7 miljoner ryska fångar överlevde blott något mer än en miljon. Inte bara trupperna, utan också civilbefolkningen var delvis orienterad om Tredje rikets krigsförbrytelser, då de ju hade utsugningen av tvångsarbetare från alla länder direkt för ögonen. Vad skulle hända, om segrarna utkrävde hämnd för förbrytelserna mot andra nationer? Luftkriget mot civilbefolkningen, som Tyskland hade inlett med anfällen på Guernica, Warszawa och Rotterdam, blev till en bumerang mot Tyskland. Men skräcken för följderna av ett förlorat krig var så stor, att inte ens flygbombardemangen kunde upphäva massornas underkastelse under den nazistiska diktaturen. Följaktligen inskränktes inflytandet av de många, nu på nytt uppstående motståndsgrupperna ur arbetarrörelsen till att gälla minoriteter inom arbetstagarstämorna och de intellektuella. De hade ingen eller blott ytterst sparsam kontakt med sina gamla partiets ledning i utlandet, och motsättningen mellan deras tänkande och massornas förtvivlade letargi var alltför stor för att det skulle kunna uppstå ett effektivt hot mot den nazistiska diktaturen i Tyskland. Regimens terror krossade den ena gruppen efter den andra.

Efter år 1943 fanns det i så gott som alla europeiska länder på den allttjämt ockuperade kontinenten partisanarméer. På Balkan hade bildats den av sydslaviska kommunister ledda *Nationella befrielsearmén*, i Grekland *Elas* under ledning av general Safaris. I båda staterna konkurrerade de med monarkistiskt nationella sammanslutningar, *cetnikerna* under general Mihailovic i Jugoslavien; *Edes* under general Zervas i Grekland. Sovjetunionen försökte utnyttja sitt inflytande över de kommunistiska partierna till att åstadkomma en koalition mellan de kommunistiskt ledda partisangrupperna och de nationalistiska grupperna, men den sociala och politiska motsättningen mellan de båda riktningarna visade sig omöjlig att övervinna. Först sedan England hade erkänt Titos armé fann sig Sovjetunionen, efter lång tids tvekan, redo att ta samma steg. I Grekland bemödade sig Sovjetunionen att framtvinga det kommunistiskt ledda *Elas'* ställande under brittiska mellanösternarméns befäl. Sovjet förmådde EAM, de republikanska motståndsgruppernas koalition, att delta i den till Egypten emigrerade kungens koalitionsregering. Efter de tyska truppernas bortdragande ordnade det brittiska överkommandot avvapningen av *Elas*. När de engelska trupperna den 3 december 1944 i Aten besköt en massdemonstration av närmare en halv miljon människor, vilka protesterade mot denna åtgärd, utbröt inbördeskriget. Först den 12 februari 1945 slutade dess första fas, genom överenskommelsen mellan regeringen Plastiras och EAM. *Elas* lämnade ifrån sig sina vapen. Sovjetunionen hade inte stött organisationen; man ville inte genom sociala och revolutionära rörelser belasta krigskoalitionen i områden, vilka Sovjetunionen hade erkänt såsom en kapitalistisk stats intressesfär.

Under denna krigets slutfas förebadades redan en ny motsättning mellan den återuppstående arbetarrörelsen och Sovjetunionen. Arbetarrörelsen hade stärkts av sin aktivitet i motståndskampen och eftersträfvade sina egna socialrevolutionära mål. SSSR däremot ville under alla omständigheter tillförsäkra sig sina krigsallierades medverkan vid återuppbyggandet av den förstörda ryska industrin.

I Italien hade majoriteten inom det fascistiska stora rådet avsatt Mussolini den 25 juli 1943, och den italienska överklassen ville på det sättet klara sig undan det förlorade krigets följder. I hans ställe övertog general Badoglio regeringen, kapitulerade den 8 september 1943 för de allierade och förklarade den 13 oktober Tyskland krig. I de icke ockuperade delarna av Italien uppstod åter de båda arbetarpartierna, och senare följde grundandet av borgerliga partier. Alla sammanslöt de den 9 september 1943 till en nationell befrielsekommitté, för att stödja den nya regeringen till dess

Italien slutgiltigt och helt hade befriats. I de ockuperade områdena började partisanupproren, varvid liksom i det övriga Europa arbetarrörelsen ställde upp med de starkaste grupperna. I mars 1944 anställdes i det av tyska trupper behärskade området en stor strejk, i vilken en miljon arbetare deltog. Erfarenheterna från denna strid ledde den 3 juni 1944 till en överenskommelse att återupprätta fackföreningarna enhetligt, utan uppdelning i riktningar efter livsåskådning eller politisk hemvist. Från april 1944 deltog alla partier, inklusive kommunisterna, i regeringen. Sedan så i slutet av april 1944 ett allmänt uppror hade befriat också de norditalienska städerna försköts den politiska tyngdpunkten avsevärt till förmån för arbetarrörelsen. Den 20 juni 1945 bildades en ny regering av den vänsterdemokratiska partisanledaren Parri. Frågan om Italiens framtida struktur förblev emellertid obesvarad. De koncerners egendom som hade understött fascismen förblev oantastad, liksom också de feodala storgodsens i landets södra del.

I Frankrike visade det sig genast efter de allierade truppernas landstigning, den 6 juni 1944, att den av Pétain bildade regeringen inte längre åtnjöt folkets förtroende. Motståndsrörelsens väpnade enheter, som under vårens lopp hade sammanslutits till *Forces Françaises de l'Intérieur*, angrep efter de allierades landstigning med förnyade krafter. General Pétains regim bröt samman överallt där den inte understöddes av tyska trupper. I Algeriet bildades efter landstigningen i Nordafrika Nationella befrielsekommittén under ledning av generalerna de Gaulle och Giraud, ur vilken sedan i juni 1944 den provisoriska regeringen framgick. I den av tyska trupper alltjämt besatta delen av Frankrike ägde dessutom motståndsrörelsens nationella råd ännu auktoritet.

Den provisoriska regeringen stödde sig efter Frankrikes befrielse på tre partier, som hade utvecklats ur motståndsrörelsen: det katolska *Mouvement Républicain Populaire* (MRP), SFIO och PCF, de franska kommunisterna. Inte bara arbetarna, utan också tjänstemännen hade ännu färsk minnen av bourgeoisins och ockupationsmaktens samarbete och ville till varje pris förhindra en fascistisk renässans. Ändå blev det inte heller i Frankrike tal om någon förändring av samhällsstrukturen. Liksom i Italien avhöll kommunisternas ledning, som var anhängare av Sovjetunionens politik, massorna från socialistiska åtgärder. Liksom i Italien vid denna tid det socialistiska partiets krav var betydligt radikalare än kommunisternas, så var i Frankrike SFIO:s program radikalare än PCF:s. De kommunistiska partiledningarna ansåg sig skyldiga att undvika allt som också obetydligt kunde skada förhållandet mellan de förbundna. Och fastän till och med medlemmar av MRP och en stor del av *Democrazia Cristiana*s anhängare då ansåg socialrevolutionära ingrepp vara nödvändiga, gjorde den stora auktoritet som kommunisterna förvärvat såsom motståndets organisatörer under åren innan det möjligt för dem att påtvinga funktionärer och medlemmar Moskvas kurs.

Endast i Sovjetunionens grannländer var situationen annorlunda. Efter Tredje rikets seger hade det bildats en polsk exilregering i London, som stödde sig på de borgerliga partierna och det polska socialistiska partiet, PPS. Den var inte heller efter utbrottet av kriget mellan Tyskland och Sovjetunionen beredd att avstå från de i polsk-ryska kriget 1920 erövrade och sedan dess till Sovjetunionen hörande områdena öster om Curzonlinjen, från det litauiska Vilna och från de ukrainska områdena i Galizien. Denna inställning var psykologiskt begriplig, om man känner till den polska nationalismens betydelse. Därtill kom den ouppklarade förbrytelsen i Katyn. Ä andra sidan kunde ingen sovjetisk regering, efter de oerhörda offer som Sovjetunionens folk måst göra i andra världskriget, frivilligt och i efterhand bekräfta Pilsudskis erövringar. Sovjetunionen var tvingad att se till,

att Polen styrdes av en annan regering, en som erkände Curzonlinjen som gräns. Alltså måste SSSR skaffa fram ett alternativ till exilregeringen i London. Därför bildades den 21 juli 1944 Lublinregeringen, en kommitté som samarbetade med det 1942 återuppståndna arbetarpartiet och med de av det ledda partisangrupperna i det ockuperade Polen. Detta arbetarparti hade ersatt det 1939 av Stalins hemliga polis likviderade kommunistiska partiet i Polen. Den i augusti 1944

framkallade exilregeringen i London ett uppror av hemmaarmén i Warszawa, som kontrollerades av exilregeringen, för att förekomma Röda arméns inmarsch. Även om Sovjetunionen inte kunde uppbringa några sympatier för den polska arméns officerare, var det dock inte försvarbart att de sovjetiska trupperna blott var åskådare på andra sidan Weichsel, medan de tyska trupperna blodigt slog ner upprорот. Under upprорот i Warszawas ghetto, däremot, hade den sovjetiska armén inte varit i stånd att lämna någon effektiv hjälp. När Röda armén marscherade in i Polen genomfördes Lublinkommitténs beslut om en jordreform, och de feodala storgodsen i Polen delades. Den i december 1944 ombildades så Lublinkommittén till en provisorisk regering, i vilken socialisten Gomulka medverkade.

Utvecklingen i Bulgarien och Rumänien avsåg, med små modifikationer, samma sak. Men i Bulgarien utgjorde det starka kommunistiska partiet, tillsammans med bondepartiets vänsterflygel, en bredare bas för en politik som syftade till kraftiga ingrepp i den sociala strukturen. Däremot var situationen för det nationaldemokratiska blocket i Rumänien, vilket var berett till samarbete med SSSR, till en början mycket osäker.

I Ungern bildades, efter Röda arméns intåg i Debrecen den 22 december 1944, en provisorisk regering av kommunister, socialdemokrater och republikaner. Efter erövringen av Budapest i februari 1945 utfärdades lagen om jordreformen, som undanröjde grundvalarna för Horthys diktatur. I Slovakien störtade i augusti 1944 de slovakiska arbetarna och bönderna den av Hitler beroende klerikalt fascistiska regimen. Minnet av västmakternas hållning 1938 förstärkte det inflytande och den prestige som utövades av Sovjetunionen och de tjeckoslovakiska kommunisterna, samt betydelsen av det socialdemokratiska partiets vänsterflygel inom landets arbetarrörelse. Lidandena i det förflutna gav upphov till en antitysk nationalism, som efter de tyska truppernas sammanbrott och under upprорот i Prag den 5 maj 1945 tog sig våldsamma uttryck.

I två europeiska stater avstod Sovjetunionen från att genomföra en social omvälvning eller att inlemma länderna i sin maktsfär, trots att Röda armén hade befriat dem från Hitlers välde eller från Hitlervänliga regeringar. Finland hade i juni 1941 medverkat i Tredje rikets överfall på Sovjetunionen. Den finländska socialdemokratin hade under Tanners ledning stött det fälttåget, för att skaffa sig revansch för vinterkriget 1939, liksom också den regerande svenska socialdemokratin, som — mot sina neutralitetsförpliktelser tillät tyska trupper att färdas genom svenskt område. Det finsk-ryska fredsfördraget efter stilleståndsavtalet den 3 september 1944 innehöll bestämmelser om att större delen av Karelen skulle avträdas, att Porkkala skulle utarrenderas som militärbas på 50 år samt att garantier skulle lämnas för det kommunistiska partiets legalitet, det som nu kallades folkdemokraterna. Landets sociala struktur och författning bibehölls oförändrade.

I Österrike proklamerades, två veckor efter Röda arméns erövring av Wien den 27 april 1944, återupprättandet av en stat som var oberoende av Tyskland. Regeringschef var den gamle ledaren för socialdemokratin högerflygel, Karl Renner. Därmed hade Sovjetunionen skapat ett fait accompli, som också de tre andra ockupationsmakterna senare motvilligt gick med på. Samtidigt återställdes det traditionella österrikiska partisystemet, så som det hade varit fram till Dollfuss' statskupp. Socialrevolutionära åtgärder vidtogs icke.

Sovjetunionens politik i dessa av Röda armén besatta områden stod objektivt sett inte i strid med dess allmänna taktik. De kommunistiska partierna uppmanades att inskränka sig till sociala reformer och till att återupprätta borgerligt demokratiska styrelseformer. Man avstod från alla socialistiska förändringar. Inte minst av detta skäl kom det i de europeiska länderna, när de fascistiska styrelseformerna undanröjdes, inte till några revolutionära aktioner bland arbetarna, ty för kommunistpartierna var lydnaden mot Sovjetunionens kommunistiska parti något självfallet. Inom den västeuropeiska arbetarrörelsen var vid krigsslutet de kommunistiska

partiernas auktoritet stor, eftersom motståndet i det nazistiskt ockuperade Europa av dem hade skötts eftertryckligt och skickligt. Men den politiken kunde inte ändra något i det faktum, att utvecklingen i Polen och Balkanländerna, vilka hade besatts av Röda armén, måste väcka misstro inom de kapitalistiska stormakternas härskande klasser. När Sovjetunionen inte lyckades få bukt med de antikoloniala revolutionerna i Asien efter Japans nederlag och hindra att revolutionen vann terräng i Kina ökade den misstron, trots att Stalin inte gjorde något för att hjälpa de röda kineserna.

Denna fas av den europeiska arbetarrörelsens utveckling avslutades helt först med Tysklands kapitulation. Liksom i Italien, men i avsevärt mindre omfattning, hade i Tyskland delar av överklassen, med hänsyn till det säkert stundande nederlaget i Tyskland, gått samman med socialdemokraterna för att störta Hitler och göra slut på kriget. De ville på det sättet försöka trygga sin sociala ställning och en del av Tredje rikets krigsframgångar. Försöket att utvidga den kombinationen med arbetarrörelsens revolutionära delar misslyckades. Förhandlingarna mellan högersocialdemokraterna Julius Leber och Adolf Reichwein å ena sidan, kommunisterna Anton Saeflow och Franz Jacob å den andra, slutade med att samtliga deltagare arresterades av Gestapo och avrättades. Hela sammansvärjningen i Tyskland slog fel, ty till skillnad från vad som skett i Italien anslöt sig majoriteten av överklassen inte till den, utan satsade alltjämt på krigets gynnsamma utgång. Under sådana omständigheter förmådde några enskilda personers mod, exempelvis greve Stauffenbergs, inte rädda sammansvärjningen mot Hitler, som sedan misslyckades, den 20 juli 1944.

Andra världskriget fortsatte till dess att Tyskland helt hade besatts av de allierade trupperna. När Tyskland kapitulerade, den 8 och 9 maj 1945, hade det tyska statsmaskineriet fullständigt brutit samman. Inga grupper inom samhället var längre i stånd att handla självständigt i förhållande till ockupationsmakterna, eller ens förhandla med dem. Inte heller arbetarklassen var handlingskraftig, innan det fåtal av dess företrädare som hade överlevt hade återvänt från koncentrationslägren, fängelserna och emigrationen. Avgörandet rörande den fortsatta utvecklingen i Tyskland överläts därför till att börja med, både juridiskt och faktiskt, på de fyra stormakternas regeringar och deras ockupationstrupper. Det var ett faktum som måste bli ett betydelsefullt problem i Europa.

Under andra världskrigets slutfas hade de tyska arbetarnas levnadsstandard sjunkit avsevärt, och efter krigsslutet sjönk den ytterligare. Raset från levnadsstandardnivån i ett utvecklat kapitalistiskt samhälle med hög produktivitet till en primitiv tillvaros och en ständig undernäringens nivå hade inte i något västeuropeiskt land försiggått så plötsligt som i Tyskland 1945. Den tyska befolkningens förvisning från Tjeckoslovakien och områdena på andra sidan Oder och Neisse gav upphov till en väldig ström av flyktingar. De tyska arbetarna, fullt sysselsatta med försöken att uppehålla livet, var inte i stånd till egna politiska och sociala aktioner.

Den europeiska arbetarrörelsen efter andra världskriget

Andra världskriget slutade med att Sovjetunionen, tack vare Röda arméns segrar, väsentligt utvidgade sitt Maktområde och i de angränsande staterna tillsatte för dem acceptabla regeringar, vilka oftast anknöt till arbetarrörelsen. De regeringarna började genast utforma samhällsstrukturen i sina länder. I stort sett hade den europeiska arbetarrörelsen visserligen blivit starkare, men den hade inte kunnat förverkliga sina samhälleliga målsättningar. Och i Sovjetunionen gjorde sig de av kriget åstadkomna skadorna påmint; dess industriellt högst utvecklade, men också dess produktivaste jordbruksområden hade i två år befunnit sig i händerna på Hitlers trupper eller också varit krigsskådeplats. En stor del av befolkningen hade fallit offer för krigshandlingarna eller mördats: Sovjetunionen var landet med det ojämförligt största antalet krigsoffer. Å ena sidan hade kriget lett till industrialisering av nya områden inom Sovjetunionen, varigenom det hade bevisats att det socialistiska industrisamhället trots de alltjämt primitivt byråkratiska planeringsmetoderna

var mäktigt betydande prestationer. Å andra sidan hade den sovjetiska befolkningens levnadsstandard återgått till nivån under den tidiga ackumulationens tid och kunde blott upphjälpas i takt med återuppbyggnadsarbetets fortskridande. Det fanns inget annat industriland med lika stora krigsskador. I Tyskland hade produktionsapparaten inte lidit tillnärmelsevis så stora skador, vare sig av flygbombardemangen eller av krigshandlingarna på tyskt område under de sista månaderna. Sovjetunionens ekonomiska bakslag måste också på nytt väcka de barbariska metoderna under den extremt stalinistiska perioden 1930 till 1938 till liv — såväl i partiledningens tänkande som i den dåvarande sovjetiska utrikespolitikens målsättningar och i de medel, som tillämpades inom de av Röda armén behärskade områdena. Sovjetunionen hoppades att åtminstone delvis kunna kompensera sina skador med hjälp av den besegrade angriparens skadeståndsprestationer. Vissa delar av överklassen i USA hade temporärt övertagit Morgenthauplanens vanvettiga mål, nämligen att avindustrialisera Tyskland och förvandla det till ett jordbruksland. Detta ledde på sovjetiskt håll till den lika vanvettiga konsekvensen att skaffa sig en stor del av kompensationen genom nedmontering av tyska produktionsenheter och överflyttande av dem till sovjetiskt område, ett förfarande som sanktionerades av Potsdamskonferensen. Men till en början hoppades Sovjetunionen alltså att kunna genomföra sin återuppbyggnad och ytterligare industriella utbyggnad med stöd och ekonomisk hjälp av USA. Detta visade sig dock vara en illusion. Enbart dess själva existens — en socialistisk stormakt som alltid hade uppträtt som motståndare till imperialistisk kolonialpolitik och utsugningen av de industriellt underutvecklade länderna — hade gjort Sovjetunionen, helt oberoende av dess aktuella politik, till en katalysator för den sociala revolutionen i Kina och för alla koloniala revolutioner i Asien. Därför antog den amerikanska industrins ledning och den av denna beroende regeringen, men också ledarna inom de västeuropeiska staternas härskande klasser, att det bakom var och en av dessa rörelser stod en av Sovjetunionen understödd sammansvärjning. Härtill kom alla överklassers motstånd också mot den reformistiska socialismen, som befann sig på frammarsch i Europa efter andra världskriget. En omsvängning av den amerikanska politiken till en tydligt antisovjetisk och restriktiv politik var oundviklig. Den formulerades i maj 1947 i Trumandoktrinen, som hädanefter blev det centrala motivet i USA:s politik.

Inom de av den industriella kapitalismen utvecklade delarna av världen hade maktförhållandena till en början helt förskjutits. De befriade länderna på kontinenten behövde längre tid för att återvinna sin jämvikt. Endast Frankrike blev bestående såsom starkare och blev först som fjärde ockupationsmakt i Tyskland, sedan också såsom permanent medlem av säkerhetsrådet i F.N. formellt erkänt som stormakt. England hade förlorat sin handelsflotta, sina utländska valutor och en stor del av sina tillgodohavanden i utlandet till sin viktigaste leverantör av krigsvaror, USA, hade satt sig i stor skuld till Förenta staterna och var hänvisad till dess hjälp för försörjningen av det egna landet och av det tyska ockupationsområdet. Frankrike och Nederländerna var fullt upptagna av sin kamp mot koloniernas revolution i Indokina och Indonesien.

I motsats härtill hade Förenta staterna lyckats övervinna de sista resterna av den ekonomiska krisen, till en början, efter låne- och uthyrningslagens ikraftträdande, såsom leverantör till England, sedan, efter det japanska angreppet på Pearl Harbor och den tyska krigsförklaringen i december 1941, såsom krigförande makt. Därutöver kunde landet modernisera och våldsamt utvidga sin produktionsapparat, under en tid då de industriellt utvecklade kapitalistiska staterna i Europa, med undantag för England, blev utsugna av Tredje riket och då den unga sovjetiska industrin till stor del hade krossats av den tyska ockupationen. USA hade nått positionen som alla andra kapitalistiska staters överlägsna fordringsägarmakt. Krigsuppgifterna hade givit de offentliga myndigheterna tillfälle att ställa de jättelika summor till förfogande, vilka krävdes för atomforskningens utveckling och slutligen för tillverkningen av atombomben och upprättandet av radarsystemet. Men därmed hade, om man blott åter ställde forskningsresultaten till koncernernas

förfogande, grundvalarna lagts för en ytterligare ökning av produktiviteten genom automation och utnyttjande av atomenergin. Genom att fälla två atombomber, över Hiroshima och Nagasaki i augusti 1945, hade USA så otvetydigt demonstrerat sin militära makt, att dess ledarställning i den moderna världen hädanefter verkade obestridd. Landet hade emellertid samtidigt förkunnat, att det var berett att sätta in den makten utan varje hänsyn och utan alla humanitära eller folkrättsliga betänkligheter. Antagandet att Sovjetunionen ännu under lång tid framåt var ur stånd att framställa motsvarande vapen intensifierade den amerikanska aktiviteten i 'styrkepolitikens' tecken, en politik som snart inte längre blott var inställd på ett tillbakahållande (*containment*), utan på ett tillbakaträngande (*roll back*) av SSSR och varje socialistisk, kommunistisk och kolonialrevolutionär rörelse i världen. En beståndsdel i denna politik blev systematiseringen av den politiskt målinriktade kapitalexporten, alltsedan Marshall-planens offentliggörande i juli 1947. Marshallhjälpen blev den tändande gnistan till återställandet av det europeiska näringslivet, men den beviljades dock blott till det priset, att man avstod från socialistisk planhushållning.

Detta var den världspolitiska bakgrund, mot vilken arbetarklassens fackliga och politiska organisationers återuppbyggnad och politik måste bedrivas i de europeiska länderna efter krigsslutet och i vilken de måste inordna sig, mer eller mindre, därför att de var för svaga för att spela en egen, avgörande roll. Den påverkade också i hög grad deras ideologiska utveckling.

Det brittiska labourpartiet hade, efter nederlaget i Frankrike och Chamberlains fall, ingått i Churchills regering. I den hade det tillsammans med liberala intellektuella tagit initiativet till betydande sociala reformer. Beveridgeplanen hade 1942 utformats under ledning av den socialistiske arbetsministern Ernest Bevin, skolväsendets demokratisering genom *Education Bill* av år 1944 hade påbörjats. Men labourpartiet var inte redo att fortsätta koalitionen efter krigets slut. Det segrade överlägset i parlamentsvalen den 5 juli 1945. Med närmare 12 miljoner röster hade det i jämförelse med de senaste valen, 1935, vunnit 3,6 miljoner röster och 152 förfogade nu för första gången i partiets historia över absolut majoritet i parlamentet. Labourregeringen kom till makten i ett ögonblick då landets ekonomiska läge kraftigt inskränkte dess handlingsfrihet. Ändå kunde Attlees regering genomföra stora inrikespolitiska reformer till förmån för arbetarklassen och Englands demokratisering. Den offentliga hälsovård utan försäkringskaraktär som hälsovårdsminister Bevan hade skapat är en socialpolitiskt så mönsterig åtgärd, att de konservativa trots läkarnas till en början hårda opposition, och likaså de borgerliga partiernas, inte vågade upphäva den. Förstatligandet av kolgruvdriften, som på grund av sin tekniska efterblivenhet i stor utsträckning hade blivit olönsam, förstatligandet av Bank of England, kommunikationsväsendet och järn- och ståltillverkningen utgjorde de socialistiska åtgärdernas första inbrytning i det brittiska näringslivet. *Education Bill* förbättrades avsevärt; därigenom erhöll begåvade barn ur arbetarklassen möjlighet att studera vid universiteten. Men labourregeringarna mellan 1945 och 1951 kunde på dessa få år inte undanröja det brittiska samhällets klasstruktur. Landets besvärliga ekonomiska situation tvingade dem till ransonering av konsumtionsvaror, varigenom partiet förlorade medelklassens stöd, särskilt som det inte vågade inspirera arbetarklassen till en direkt revolutionär politik, som också hade kunnat rycka de lägre tjänstemännen med sig. I varje fall löste England under labourregeringen, såsom enda stat med koloniala besittningar, problemet att frigöra stora, hittills undertryckta nationer. Den 15 augusti 1947 blev Indien, Pakistan och Ceylon med England jämbördiga, suveräna medlemmar av samväldet.

USA:s utrikespolitiska tryck och Englands ekonomiska situation ledde dock till slopandet, gradvis, av det senare landets oberoende, först beträffande dess Tysklandspolitik, sedan också i fråga om dess öststatspolitik. Samma labourregering som hemma i England förstatligade gruvdriften måste, efter påtryckningar från USA, förbjuda den nordrhenska-västfaliska lantdagens sammanslutningsåtgärder, som också arbetstagarflygeln inom Kristligt demokratiska unionen där hade krävt,

tillsammans med de båda arbetarpartierna. De planer som den socialistiske ledaren av den ekonomiska byrån i den brittiska ockupationszonen, dr Viktor Agartz, hade gjort upp föll i de 'bizonala' instanserna offer för denna zons underkastelse under amerikanska diktat. Snart tvingades England också att medverka till amerikanarnas militära åtgärder mot Sovjetunionen, till inträde i Brys-selpakten och till höga rustningskostnader. Sedan följde samtycke till den av USA påskyndade, slutgiltiga splittringen av Tyskland genom grundandet av en västtysk stat på London-konferensen, som i februari 1948 sammanträdde med ett klart åsidosättande av Potsdams-konferensens överenskommelser, liksom också av de fyra ockupationsmakternas överenskommelse från juni 1945, med uteslutning av Sovjetunionen. Den 4 april 1949 blev England medlem av NATO. Utrikesminister Bevin ideologiserade denna omsvängning såsom *resolute acceptance of American leadership*, ett uttryckligt erkännande av Amerikas ledarskap. Den ideologins tvivelaktiga värde blev uppenbart redan därigenom att Portugal hörde till de ursprungliga medlemmarna av pakten, som enligt de inledande orden skulle tjäna till 'försvar av demokratins principer'. Ändå hade labourregeringen mod nog att medge den kinesiska revolutionens seger och att erkänna folkrepubliken Kina. I underhusvalen 1950 kunde labour likväl öka sina röstsiffror till 13,3 miljoner. De konservativa fick 12,4 miljoner röster. De engelska relativa majoritetsvalens matematik kom emellertid arbetarpartiets majoritet att smälta samman till endast fem mandat. Snart såg sig Aneurin Bevan och Harold Wilson föranlåtna att förklara krig mot den överdrivna upprustningen, därför att denna äventyrade finansieringen av de socialpolitiska framstegen, och att varna för en politik som skulle göra labourpartiet, i amerikanarnas släptåg, till de asiatiska revolutionernas motståndare. De utträdde ur regeringen. I underhusvalen 1951 förlorade labour majoriteten i parlamentet. Därmed hade arbetarrörelsen för mer än ett årtionde framåt berövats den politiska ledningen i den enda västeuropeiska stormakt, i vilken den under perioden efter andra världskrigets slut kunde ha ett avgörande inflytande. Labourpartiet hade i underhusvalen 1951 inte lidit nederlag, därför att det hade förlorat sina väljare; dess andel av rösterna hade tvärtom ökat från 47,8 procent 1935 till 48,8 procent. Men relativa majoritetsval i enskilda valkretsar och valkretsindelningen gynnade de självständiga mellanskikten och tjänstemännens 'upphöjda' arbetstagar-skikt på bekostnad av de i slutna kvarter hopgyttat boende industriarbetarna. Därför inbringade en majoritet av väljarröster blott en minoritet av mandat, i jämförelse med de konservativa.

När representanterna för den bestående ordningen återvände till regeringsposterna ledde detta till undanröjandet av järn- och stålindustrins förstatligande, som tycktes hotande för koncernerna. De icke lönsamma kolgruvorna fick kvarstå i statens ägo. Socialisering av förlusterna är lika väl förenlig med 'den fria företagsamhetens' ideologi som med upprätthållandet av den kapitalistiska ekonomiska strukturen. Det väsentliga i de socialpolitiska framstegen under åren 1945 till 1951 vågade de konservativa dock inte angripa. Det ekonomiska uppsving som Förenta staternas återgång till kraftig upprustning i hela den kapitalistiska världen hade fått till följd stabiliserade det konservativa väldet under två ytterligare valperioder. Den skenbart permanenta förenligheten av socialt framåtskridande och kapitalistisk samhällsordning gav också liberalerna möjligheten att på nytt vinna en stor del av manschetttyrkenas röster. Men den storkapitalistiska regimens investeringspolitik använde inte den ostörda uppblomstringens jättelika vinster till att på längre sikt och på lämpligt sätt rationalisera den brittiska industrin. Därför står Harold Wilsons nya labourregering, som med knapp majoritet kom till makten efter valen den 15 oktober 1964, åter inför problemet att reda ut ett ekonomiskt dilemma som dess företrädare lämnat i arv åt den.

Valutgången 1951 gav Aneurin Bevan, Harold Wilson och deras anhängare ingen anledning att avstå från kritik som riktade sig mot Attlees anpassning till stämningarna inom medelklassen, och utrikespolitiskt mot Förenta staterna. Ty ökningen av labourpartiets röstandel hade bevisat, att i ett modernt samhälle debatter och meningsmotsättningar inom partiet inte behöver förlama ett

arbetarpartis slagkraft. Labour, som med tanke på de brittiska kommunisternas betydelselöshet och Independent Labour Partys förlust av betydelse representerar hela den engelska arbetarklassen, upplevde också under den konservativa regeringens år en rad häftiga meningsmotsättningar inom partiet. En oppositionell grupp, vars ledare Bevan till en början var, höll på att man skulle bibehålla socialiseringsmålet för de viktigaste områdena inom näringslivet, på en utrikespolitik som syftade till en uppgörelse med Sovjetunionen och till rustningsbegränsningar, på solidaritet med resningar i kolonierna och på energisk facklig kamp i arbetstagarnas intresse. Den understöddes och understöddes alltjämt av grupper av intellektuella, som går in för 'den nya vänsterns' politik. Den har visserligen ännu inte fått fram någon andlig ledare av samma rang som Harold Laski, han som en gång på grund av erfarenheterna från den ekonomiska världskrisen övergick från att vara fabian till att bli anhängare av marxistisk metodik. Men dess diskussionsnivå är hög. Dess problem är medlingen mellan arbetarrörelsens traditioner och de uppgifter som framgår av världskapitalismens nuvarande historiska situation, av utvecklingsläget i de länder som har tagit itu med sin industrialisering med socialistiska hjälpmedel samt av massornas elände i de förutvarande koloniområdena. På den andra fronten inom labourpartiet och fackföreningarna står yrkespolitiker, som tror att man kan vinna en kraftig majoritet och ett bestående kompanjonskap med den industriella ledningen genom anpassning till medelklassmentaliteten och genom försvar av de stora västliga industrimakternas privilegier. Omvandlingen av arbetstagarnas klassparti till ett ständigt regerande 'folkparti' låter för denna grupp såsom något önskvärt framstå, i teorin prisgivandet av ett socialistiskt samhälles mål, i praktiken stöd av nykoloniala experiment och kraftig upprustning samt också ett 'tämjande' av de fackliga striderna. Hittills har det dock inte varit möjligt för partiets högerflygel att stryka socialiseringsmålet från labours programmatiska krav och att låsa fast hela partiet vid de konservativas utrikespolitik, eftersom några av de stora fackföreningarna under ledning av Frank Cousins samt majoriteten av medlemmarna i den politiska partiorganisationen, i motsats till parlamentsfraktionen, oftast stöder vänsterflygeln. På fackföreningskongressen i Douglas och partikongressen i Scarborough blev högerflygeln 1960 otvetydigt besegrad, när den krävde uppgivandet av socialiseringskraven i partiprogrammet. Mot dess önskan krävdes att man skulle avstå från upprustning med atomvapen.

Förenta staternas försök att isolera Sovjetunionen genom en kombination av politiskt målinriktad ekonomisk hjälp och militärt tryck, och därigenom minska området för dess inflytande, hade sedan 1946 kommit Sovjetunionen att i de av den ockuperade länderna yrka på samhällets snabbare omställning genom socialisering av de industriella produktionsmedlen och kollektivisering av jordbruksproduktionen, med en byråkratisk diktators metoder. Sovjetunionen försökte att genom omorganisering och utbyte av tjänstemännen i arbetarpartierna skapa en säkrare grundval för denna politik. År 1948 gick i tur och ordning de socialistiska partierna samman i Rumänien, Bulgarien, Ungern, Tjeckoslovakien och Polen, sedan deras motsträviga ledargrupper till höger hade uteslutits. I samtliga fall tillföll ledningen av de förenade partierna efter kort tid de kommunister, som var beredda att tillämpa stalinistiska metoder i styrelsen inom partiet, men också beträffande förhållandet till arbetarklassen och den övriga befolkningen. Motsträviga kommunistiska ledare, som den polske kommunisten Gomulka, ersattes av stalinister. Anti-fascistiska grupper, som tidigare hade kämpat tillsammans med de socialistiska organisationerna och medverkat i återuppbyggnadsarbetet, berövades sina förnämsta representanter och gjordes sedan till mer eller mindre viljelösa redskap för regeringspolitiken. Det var visst inte i samtliga fall nödvändigt att Röda armén var närvarande för att man skulle genomdriva den förändring av arbetarrörelsen och styrelseformerna, som utmynnade i 'folkdemokratin'. I Tjeckoslovakien hade kommunistiska partiet i de ännu i allt väsentligt fria valen i maj 1946 erhållit 38 procent av rösterna, socialdemokratin i det närmaste 14 procent. Kommunisterna fick, såsom absolut starkaste parti, ledningen inom regeringskoalitionen. När de borgerliga partierna i februari 1948 lämnade

regeringen, eftersom de ansåg de förestående parlamentsvalens frihet äventyrad av den kommunistiske inrikesministerns aktivitet, svarade kommunisterna med mobilisering av sina anhängare i företagen och i landsorganisationen. Socialdemokraternas vänsterflygel stödde dem. Därmed hade avgörandet träffats till kommunisternas förmån, utan att vid denna tidpunkt ännu några sovjetiska trupper hade varit i landet.

I september 1947 grundades i Warszawa *Kommunistiska informationsbyrån* (Kominform), med uppgift att förmedla det ryska kommunistiska partiets ideologiska inflytande och att tjäna till stöd för den sovjetiska hegemonin. Till Kominform hörde jämte de kommunistiska partierna i de nämnda östeuropeiska länderna också de i Jugoslavien, i Frankrike och Italien. Tendenser hos den polska och tjeckiska regeringen, och även inom båda ländernas kommunistiska ledning, att ta emot Marshallhjälp från USA hade styrkt Sovjetunionens regering i dess uppfattning att än mer skärpa kontrollen av denna grupp av stater. Staliniseringen av partierna och styrelseformerna i de så kallade satellitstaterna, som sedan 1949 inordnas i Rådets för ömsesidigt ekonomiskt bistånd (Comecon) system, sedan 1959 militärt och politiskt i Warszawapaktens system, fortskred snabbt. Kommunistiska ledare vilkas åsikter avvek från Stalins dåvarande 'linje' blev, efter mönster av processerna i SSSR mellan 1936 och 1938, under vidriga rättegångar dömda på grundval av påhittade anklagelser, som Lazlo Rajk i Budapest i september 1949, Traicho Kostov i Sofia i december 1949, Rudolf Slanski och Vladimir Clementis i Prag 1952. Gomulka i Polen och Kadar i Ungern klarade sig åtminstone med livet i behåll, men de dömdes till flera års tukthus. Först 1956, efter det ryska kommunistpartiets tjugonde partidag, har partiledningarna erkänt det orättfärdiga i dessa processer och börjat skaffa offren för dem upprättelse.

Näringslivet inom respektive länder måste själv skaffa fram de för den påskyndande industrialiseringen erforderliga investeringsmedlen men var dessutom i stor utsträckning inriktat på Sovjetunionens behov. I de länder som redan tidigare, som Tjeckoslovakien, Ungern och delvis Polen, stod på en relativt hög industriell nivå betydde detta att de arbetande massornas levnadsstandard stagnerade och endast långsamt höjde sig över den ekonomiska världskrisens och ockupationstidens lågvattenmärke. Arbetarna i de angränsande kapitalistiska industriländerna kunde emellertid vid samma tid genom facklig kamp nå en väsentlig förbättring av sina levnadsvillkor, eftersom produktiviteten ökade under den långa högkonjunktur som uppstod i början av Koreakrisen och den kraftiga upprustningen. Den stalinistiska byråkratin ansåg det därför nödvändigt att avbryta alla personliga förbindelser med länderna i väster och likaså den fria nyhetsförmedlingen, för att så vitt som möjligt undanhålla arbetarna inom dess maktområde kännedom om denna situation. Syftet med denna 'järnridå' vanns dock endast i ringa mån. Förvisso hade arbetarna i östblocksstaterna fått socialpolitiska rättigheter som sträckte sig vida över arbetarklassens i de kapitalistiska staterna, och framför allt ett undervisningsväsen som inte längre vet av några som helst sociala skrankor. Men det ekonomiska planeringssystemet förblev fullständigt byråkratiskt och gav dem ingen egenförvaltning, knappast någon medbestämmanderätt. De delvis oundvikliga felen i planeringen blev därvid påtagliga för arbetarna, planhushållningens mål fick de däremot ingen vetskap om. Så ökade ständigt avståndet mellan de kommunistiska partierna och arbetarmassorna i dessa länder.

Först när Sovjetunionen hade avslutat sitt återuppbyggnadsarbete och därutöver nått ställningen som världens näst starkaste industrimakt kunde förändringen av metoder och av regimen inom det ryska kommunistiska partiet luckra upp denna situation. Det språng framåt som Sovjetunionen har gjort efter 1945 är fullt i paritet med det som gjordes efter 1929. Lika litet som då de ledande skikten i de kapitalistiska staterna till att börja med trodde på förändringen, lika litet iaktogs den när det kalla kriget stod på sin höjdpunkt. Först när år 1957 den första kosmiska raket sändes upp i Sovjetunionen och när en sådan, den 14 september 1959, nådde månen började man i de

gamla industriländerna inse, i vilken utsträckning den sovjetiska planhushållningens prestationsförmåga hade ökat.

Stalins envælde hade utmärkt Rysslands tidiga industrialiseringsperiod, med en brutal byråkratis barbariska metoder. När han dog, i mars 1953, hade det sovjetiska näringslivets produktivitet ökat så mycket, att hans system för länge sedan hade blivit en anakronism. Under relativt korta klickstrider om ledningen nådde partiet fram till en avsevärd förändring av sina metoder. De sista av dessa meningsmotsättningar avgjordes faktiskt inte längre enbart av partitoppen i trängre mening, utan av centralkommittén in pleno. Den tjugonde partidagen, 1956, hade avslutat den stalinistiska perioden med ett icke offentligt tal av Chrusjtjov och inlett uppgörelsen med det förflutna. År 1957 fattade centralkommittén beslut mot den grupp, som ryggade tillbaka för en fortsatt avstalinisering. Trots många bakslag fortsatte uppmjukningen av det andliga livet och det vetenskapliga arbetets befrielse från stalinismens dogmatiska formler. De ryska arbetarnas sociala situation förbättrades. Militärutgifterna och arméns. personalstyrka reducerades. Återgången till den socialistiska laglighetens tankevärld gjorde slut på hemliga polisens terror. Den 22-a partidagen 1961 fastställde kommunistiska partiets nya program, vars centrala problem är analysen av den nuvarande historiska situationen och det sovjetiska industrisamhällets omvandling till ett kommunistiskt samhälle, som inte längre har behov av byråkratiska tvångsåtgärder; partiets nya stadgar fortsatte liberaliseringen. Under strikt bibehållande av den socialistiska planhushållningens system har på senaste tid de enskilda produktionsenheternas planeringsförpliktelser uppmjukats. Man försökte nygestalta förbindelserna mellan konsument och producent, genom tillämpning av marknadsliknande former. Inte heller centralkommitténs avsättning av Chrusjtjov, den 17 oktober 1964, förändrade denna utvecklingstendens, som till följd av varje byråkratis benägenhet att stelna kommer att avbrytas av nya bakslag. Den sovjetiska folkhushållningen har nu skapat möjligheter att låta produktivitetens vidare utveckling underkasta sig de individuella behovens omedelbara tillfredsställelse, en ökning av fritiden och därigenom ökade möjligheter för alla samhällsmedlemmar till personlig utveckling. Detta är dock beroende av i vilken utsträckning de militära utgifterna kan begränsas, genom nedrustningsöverenskommelser med de imperialistiska staterna.

Denna uppluckring av den byråkratiska diktaturen i det sovjetiska samhället måste förändra också formen för Sovjetunionens relationer till det med den förbundna systemet av stater, och framför allt förhållandet mellan det ryska kommunistiska partiet och partierna i dessa länder. I april 1956 upplöstes Kominform: de kommunistiska partierna utanför Sovjetunionen skulle vänjas vid ett större mått av självständighet.

Men den uppluckringen ledde i Polen och Ungern till massaktioner bland arbetarna och de unga intellektuella. I Polen uppstod i juni 1956 masstrejker i Posen. Med hänsyn därtill hade Förenade arbetarpartiets centralkommitté i augusti 1956 rehabiliterat Gomulka och hans vänner men låtit de förutvarande stalinisterna stå kvar i spetsen för partiet, framför allt försvarsministern och den tidigare sovjetiske marskalken Rokossovskij. Arbetarnas och de intellektuellas protester fortsatte med oförminskad styrka. De riktades inte mot folkhushållningens socialistiska system, utan mot dess stalinistiska utformning och styrelsemetoderna inom stat och parti. Så tvingades centralkommittén att under sitt sammanträde den 19 till 21 oktober helt förändra partitoppen och därmed statsmaktens politiska ledning. Efter förhandlingar med en delegation från det ryska kommunistpartiets centralkommitté, i vilken ingick Chrusjtjov, Kaganovitj, Molotov och Mikojan, överläts ledningen i stor utsträckning på Gomulka och hans grupp, men man tryggade också de andra riktningarnas deltagande i centralkommitténs och politbyråns arbete. Den för övrigt inte särskilt framgångsrika kollektiviseringen av jordbruket inställdes så gott som helt, hela det offentliga livet liberaliserades. Men nu som förr gjorde det borgerliga samhällets förhållandevis starka grupper i Polen och katolska kyrkans inflytande på stora delar av befolkningen det nödvändigt för

regeringen att manövrera försiktigt, för att säkra det omorganiserade partiets herravälde över samhället. I partiledningen blev motsättningar mellan växlande gruppbildningar bestående. Samhällets liberalisering måste, då som nu, ofta utsättas för bakslag i detta komplicerade läge. Den polska marxismen har dock kastat av sig många av sina gamla fjätrar, och dess bidrag till filosofin, juridiken och nationalekonomin intar sedan denna tid en rangplats i Europa, vilket framgår av verk av Kolakowski, Schaff och Oskar Lange.

I Ungern måste efter rehabiliteringen av de anklagade i Ralkprocessen, i juli 1956, den extremt stalinistiska periodens representant Måtyàs Rákosi, träda tillbaka. *Petöfikretsen*, en förening av kommunistiska författare och andra intellektuella, blev centrum för oppositionen mot stalinismens rester. I oktober närmade sig spänningarna höjdpunkten; efter den 21 oktober anordnades studentdemonstrationer mot parti- och statsledningen, den 23 oktober en massdemonstration i Budapest, i vilken också industriarbetarna och tjänstemännen deltog. De rehabiliterade Imre Nagy, Munnich och Kadar blev, liksom också den gamle marxistiske filosofen; sociologen och litteraturhistorikern Georg von Lukács, upptagna i partiledningen. Men det var för sent. Demonstrationerna blev till ett uppror. Partiets generalsekreterare Gerö alarmerade sovjetiska trupper, Imre Nagy utnämndes till ministerpresident, Kadar till partisekreterare i Gerös ställe, de sovjetiska trupperna avlägsnades åter från Budapest. Partiet och statsmaskineriet hade brutit samman. Man inledde en allmän jakt på tidigare stalinistiska funktionärer, av vilka några lynchades. Återkallandet till Budapest av den landsförvisade kardinal Mindszenty, som var motståndare till socialism och demokrati, förvärrade det allmänna kaos. När Imre Nagy offentliggjorde Ungerns medlemskap i Warszawapakten, för att lugna de upprörda massorna, och proklamerade Ungerns neutralitet i förhållande till paktsystemen, underhandlade Kadar, sekreteraren i det under tiden till *Ungerska socialistiska arbetarpartiet* ombildade partiet, med de sovjetiska trupperna och bildade en motregering, som den 4 november 1956 blev herre över situationen, efter intervention av Röda armen. Men den störtade stalinistiska regimen återvände inte, inte heller när regeringens makt långsamt befästes. Trots de långvariga initialsvårigheterna för partiets återupprättade maktsystem, och trots den terror som tillgripits för att stabilisera det systemet, är Ungern nu det land i det sovjetiska maktblocket som kan erbjuda arbetarna den högsta levnadsstandarden, som mest har luckrat upp sin isolering från de kapitalistiska länderna och som har lämnat det största utrymmet för offentliga debatter.

I de andra 'folkdemokratiska' staterna och deras kommunistiska partier lanserades den nya kursen långsamt, genom mer eller mindre byråkratiskt genomförda beslut av partiledningen; några ingripanden från massornas sida och någon abrupt växling i ledningen blev det därvid inte fråga om. I Tjeckoslovakien och Bulgarien har avstaliniseringen genomförts sent, och partiledningens självständighet gentemot det ryska kommunistiska partiet är därför avsevärt mindre än i Ungern och Polen. I Rumänien har först splittringen mellan Sovjetunionen och Kina kommit tendensen till självständig socialistisk politik att bryta igenom. Denna de kommunistiska stormakternas inbördes motsättning återspeglar å ena sidan vissa nationella intressedivergenser, som i och för sig skulle vara möjliga att utjämna, men är å andra sidan ett återsken av skiljaktiga utvecklingsstadier, efter ett jämförbart utgångsläge. Industrialiseringen och den kollektivistiska rationaliseringen av böndernas produktion i dagens Kina befinner sig i ett tillstånd som ännu i många fall kräver metoder, vilka motsvarade den stalinistiska utvecklingsfasen i SSSR. Felplaneringar och bakslag, som exempelvis misslyckandet med folkkommunexperimentet efter åren 1958-1959, har visserligen inte hindrat Kina från att göra förvånansvärda industriella framsteg och att höja befolkningens bildningsnivå (detonerandet av den första kinesiska atombomben, den 16 oktober 1964, är en manifestation av de framstegen), men till en uppmjukning av det administrativa tvånget i sovjetisk skala är Kina ännu på lång tid ej i stånd. Därav kommer sig den märkliga motsägelsen, att samma kommunistiska politiker, vilkas politik under Stalins livstid i stor utsträckning förblev oberoende

av hans direktiv och som mot hans vilja kom i regeringsställning, i dag uppträder som vårdare av hans minne, mot 'revisionismen' inom det ryska kommunistiska partiet, och på grund av sitt lands näringslivs mindre sårbarhet och befolkningens lägre levnadsstandard kräver en djärvare internationell politik för att stödja de koloniala revolutionerna än vad Sovjetunionens kommunistiska parti kan riskera. Denna motsättning inom den kommunistiska världen gav den rumänska parti- och statsledningen chansen att erbjuda sina tjänster som medlare. Rumänien avböjde att rätta sin planhushållning efter den sovjetiska ekonomins behov, så som Comecon och Sovjetunionen önskade. Det rumänska partiets nationella självständighetskrav måste med nödvändighet gynna dess inrikespolitiska och inom partiet skeende demokratisering. Enbart det albanska *Arbetets parti*, det ledande partiet i den minsta och mest efterblivna folkdemokratiska staten, företräder sedan många år tillbaka synnerligen extremt de kinesiska kommunisternas åsikter och försvarar än i dag Stalins teser. Närmandet mellan Sovjetunionen och Jugoslavien, till vilket senare land Albanien står i ett nationellt motsatsförhållande, med hänsyn till den gamla jugoslaviska ambitionen att bli den ledande makten inom en Balkanfederation, har påskyndat denna det albanska arbetarpartiets omsvängning.

De jugoslaviska kommunisterna hade erövrat makten genom sin partisanarmés seger över Hitlers trupper, och sedan också över četnikerna, ursprungligen mot Sovjetunionens vilja. De hade gått en annan väg än Sovjetunionen och dess system, när efter det kalla krigets början också av dem blott hade krävts underordning och tillämpning av stalinistiska metoder. Sedan början av år 1948 blev motsättningarna ständigt allt hårdare. I mars 1948 hemkallades de sovjetiska rådgivare, som hade hjälpt till med återuppbyggandet av landets ödelagda näringsliv och med förbättringen och moderniseringen av dess armé. Men det av Tito ledda kommunistiska partiet i Jugoslavien lät inte tvinga sig till några eftergifter. Dess femte partidag stadfäste den politiska kurs som företrädades av Moša Pijade och Milovan Djilas såsom teoretiska ledare och av marskalk Tito såsom den allmänt erkände politiske ledaren. Den lilla prostalinistiska oppositionen kom inte till tals, då den varken bland bönderna eller inom arbetarklassen vann något stöd. Sovjetunionens avbrytande av de ekonomiska förbindelserna med Jugoslavien 1949 framtvängde visserligen långtgående förändringar av planeringssystemet men kunde inte bryta partiets vilja att självständigt bygga upp en socialistisk stat. Dock måste industrialiseringstakten bli väsentligt långsammare. De ekonomiska förbindelserna med utlandet försköts i riktning mot de kapitalistiska staterna. Så uppstod en visserligen av den politiska makten dirigerad planhushållning, som dock styrde den ekonomiska utvecklingsprocessen med tillämpning av den fria marknadens, endast i ringa utsträckning med direkt administrativt byråkratiska medel, och som ännu lång tid framåt räknar med förhandenvaron av privata småföretag. Industriproduktionen, gruvdriften, bank- och försäkringsväsen, transport och handel utgör samhällets egendom, som sedan 1953 lyder under arbetarnas egen förvaltning i form av självständigt drivna företag. Det systemet ger fackföreningarna, som inte tillhör vare sig Fackliga världsfederationen (FVF), ur vilken de uteslöts 1949, eller Internationella förbundet av fria fackföreningar, stort spelrum också i en kommunistiskt styrd ekonomi. Federalism, ett för starkt betonande av den fria marknadens dirigerande och fördelningen av uppgifter mellan företagsledning och arbetarnas egen förvaltning leder visserligen ibland till svårigheter som gör korrigeringar nödvändiga, men systemet har visat sig bestå provet i ett område, som åtminstone i delstaterna Slovakien, Kroatien och Serbien, på senare tid också i Bosnien, kan räkna med en yrkesutbildad industriarbetarstam. Alltsedan den sjätte partidagen 1952 kallar sig partiet *Kommunisternas förbund*, för att framhäva att det betraktar sig som landets andligt och politiskt ledande kraft, men inte som samhällets oinskränkta härskare. *De arbetandes socialistiska förbund* uppträdde år 1953 såsom massorganisation. Det av sjunde partidagen i april 1958 stadfästa nya partiprogrammet vill anvisa den väg, på vilken det är möjligt att omvandla ett redan tämligen välutvecklat industrisamhälle till ett kommunistiskt klasslöst samhälle med fullt

utvecklad produktivitet och allmänt välbefinnande. Inte minst därför är detta program ett av de viktigaste bidragen till den internationella arbetarrörelsens vidare utveckling.

De jugoslaviska arbetarnas levnadsstandard är lägre än arbetarnas i de industriellt fullt utvecklade kapitalistiska länderna, eftersom det jugoslaviska näringslivets produktivitet ännu är relativt ringa. Men den har ökat i takt med industrialiseringens fortskridande i landet och är större än arbetarnas i de kapitalistiska grannstaterna Grekland och Turkiet. Därför kan Jugoslavien avstå från åtgärder som isolerar det från omgivningen. Någon verkligt allvarlig opposition mot de jugoslaviska kommunisternas regim finns därför i dag endast bland återstoden av de förut härskande befolkningsskikten.

Inom den jugoslaviska kommunistiska rörelsen stod Milovan Djilas i opposition efter 1953, eftersom han ansåg att det ledande partiskiktet och den statliga och ekonomiska byråkratin omvandlats till en ny och oberoende samhällsklass och ville begränsa partiets makt. Han framtogs 1954 sina befattningar, uteslöts ur Kommunisternas förbund och förföljdes efter 1955 flera gånger juridiskt för sina publikationer. Men i övrigt förblev utrymmet för fria debatter tämligen stort.

Efter Stalins död lyckades man förbättra Jugoslaviens relationer till det sovjetiska blocket. Närmandet till Sovjetunionen, vars höjdpunkt blev Chrusjtjovs besök i maj 1955, avbröts efter resningen i Ungern för att åter tas upp på senaste tid. Den jugoslaviska 'blockfria' utrikespolitiken vilar på stark solidaritet med de kolonialrevolutionära arabiska, afrikanska och asiatiska staterna och på det villkorlösa befrämjandet av alla försök att avskaffa atomvapnen. Det jugoslaviska Kommunisternas förbund har blivit en av de viktigaste potentiella medlarna mellan de socialdemokratiska och kommunistiska arbetarpartierna, och mellan fackföreningarna i de båda i Europa inflytelserika internationella fackliga centralorganisationerna.

Besvärligast blev efter andra världskrigets slut den tyska arbetarrörelsens situation. Endast ett fåtal av dess ledande män hade överlevt vistelsen i Tredje rikets fängelser och koncentrationsläger. Flertalet tjänstemän i mellanställning var fysiskt fullständigt nedbrutna av fleråriga fängelsestraff. Emigranterna kunde blott återvända så småningom och fick tills vidare börja sin verksamhet bara i enlighet med de enskilda ockupationsmakternas just då rådande politiska avsikter. Till en början var deras auktoritet ganska stor bland arbetarna, men också inom andra delar av befolkningen. Ännu var man i alla fyra ockupationszonerna allmänt medveten om att de tillhörde de enda politiska grupper, som ända från början hade varnat för Tredje riket och förutsett att dess väg skulle leda till krig. Man hade ännu i färskt minne att de grupperna var de enda som alltifrån Tredje rikets första dag i en enveten illegal kamp hade försökt bjuda det motstånd, medan den borgerliga oppositionen trädde fram först när det, enligt dess mening, förelåg ett direkt hot mot rikets och dess härskande klassers maktställning. Den fruktansvärda nöden vid krigets slut uppfattades av stora delar av befolkningen alltför sällsynt som en följd av Tredje rikets politik. De gamla illegala kadrenas försök att nu genast sluta sig samman till en enhetlig arbetarrörelse avväjades dock av ockupationsmakterna, och internt av emigranterna. Sovjetunionen gav dock i sin zon 'licens' åt två borgerliga partier, och därjämte åt socialdemokraterna och kommunisterna. Man ville underställa åtminstone kommunisterna den sovjetiska disciplinen, innan de lyckades genomföra ett förenat parti. De andra ockupationsmakterna följde efter Potsdamkonferensen det sovjetiska exemplet med tillåtelse av partier. När kommunisterna senare på nytt ägnade sig åt samgående med socialdemokraterna hade stämningen redan slagit om: den isolerade föreningen av SPD och KPD till Socialistiska enhetspartiet (SED) i den sovjetiska ockupationszonen, i april 1946, uppfattades av flertalet arbetare i de andra zonerna och i Berlin som SPD:s inlemmning i ett av Sovjetunionen kontrollerat KPD, trots att KPD då ännu gick i bräsch för en speciellt tysk form av socialismen. Så stärktes genom denna politik i praktiken endast Kurt Schumachers auktoritet bland de socialdemokratiska arbetarna, han som tillsammans med de från England

återvändande emigranterna ville hålla en rak kurs mot kommunisterna. Sovjetunionens krigsskadeersättningstryck på sin zon och massutvisningarna av tyskar ur de områden, som hade tillfallit de med Sovjetunionen förbundna staterna, Polen och Tjeckoslovakien, kom de antibolsjevikiska, bittra hågkomster att åter blomma upp, som Tredje riket hade skapat och kriget i öster hade främjat. När Röda armén, tyngd av upplevelserna av Tredje rikets omänskliga förbrytelser mot den sovjetiska och polska civilbefolkningen, trängde in i Tyskland hade dess soldater i många områden till att börja med uppträtt mindre disciplinerat än de anglosaxiska trupperna. Också därigenom ökade motviljan mot Sovjetunionen, och följaktligen också mot kommunisterna.

De tyska kommunisterna medverkade effektivt och presterade mycket under återuppbyggandet av det ekonomiska och politiska livet i alla fyra ockupationszonerna under den första perioden efter sammanbrottet. De deltog också i de första regeringarna i västzonernas länder, oftast i de minst tacksamma departementen, de som hade till uppgift att fördela svälten någorlunda rättvist. När kommunisterna efter det kalla krigets utvidgning under de sista månaderna 1947 och i början av 1948 berövades sina positioner visade det sig, att det tämligen starka stöd inom Västtysklands arbetarklass, som de hade erhållit ännu vid lantdagsvalen och kommunalvalen 1946 och i början av 1947, inte längre existerade, och de kunde nu utan motstånd uteslutas. Det var typiskt för den vidare utvecklingen att de enskilda kommunistiska funktionärers auktoritet, som härrörde ur deras arbete i företagsnämnderna och fackföreningarna, inte gick att överflytta på det västtyska kommunistiska partiet, vars inflytande ständigt minskade. Medan det vid de första valen till den västtyska förbundsdagen, den 14 augusti 1949, blott hade fått 5,7 procent av rösterna, mot SPD:s 29,2 procent, hade siffran år 1953 redan sjunkit till 2,2 procent. Förbudet mot KPD 1956 drabbade ett parti som knappast ägde något inflytande längre och som, såsom illegal grupp, måste bli blott och bart en sekt.

I den sovjetiska ockupationszonen påverkade visserligen liknande faktorer kommunistiska partiets förhållande till befolkningen, men utvecklingen förlöpte sedan helt annorlunda. I de västra zonerna förhindrade ockupationsmakterna varje försök till ändring av den sociala strukturen. I stället för att konsekvent beröva de samhällsklasser makten, som aktivt hade stött Tredje riket, tillämpade man ett formellt denazifieringsförfarande, enligt vilket lägre och högre tjänstemän, hantverkare, bönder, professorer, höga domare och storföretagsledare huller om buller etiketterades som medlöpare och dömdes till låga bötesstraff. I den sovjetiska zonen däremot blev storgodsägarna berövade sin egendom, med stöd av lagen om jordreform, och likaså beslagtogs man sådana företag, vilkas ägare hade varit nazister eller av dem behärskade aktiebolag. Förstatligandet av industrin, bankerna och grosshandeln genomfördes i allt väsentligt. Folkomröstningen om expropriering av de förutvarande nationalsocialisternas egendom i juni 1946 i Sachsen gav närmare 2,7 miljoner ja-röster mot knappa 700.000 nej-röster. Resultatet skulle vid denna tid knappast ha blivit annorlunda i de västra ockupationszonerna. Eftersom SED åtminstone till en början, tycktes innebära en garanti för den tyska samhällsstrukturens omvandling, fick partiet i lantdagsvalen inom den sovjetiska ockupationszonen i oktober 1946 i de olika valkretsarna valkretsarna mellan 44 och 50 procent av rösterna.

Men återföreningspolitikens misslyckande, Sovjetunionens krigsskadeståndspolitik, stalinistisk godtycklighet och framför allt den allmänna nöden ändrade snart denna situation. Sovjetunionen förde i fortsättningen bort viktiga produktionsmedel ur sin ockupationszon. Till och med ur den löpande produktionen tog de ut skadestånd, och detta i all synnerhet sedan demonteringen hade ersatts av de sovjetiska aktiebolagens system (SAG). En antisovjetisk stämning spred sig, och den riktades också mot SED och påverkade en del av dess medlemmar. Ockupationsmaktens stalinistiska polismyndigheter vände sig först och hårdast mot kritiska kommunister och

socialdemokrater, då de var vana att gå fram med metoderna från Moskvaprocesserna 1936 till 1938. SED:s ledning hemlighöll dessa tilltag, eftersom partiet visste att det var helt beroende av ockupationsmaktens välvilja.

Partiledning och statsmakt råkade därigenom i en allt kraftigare isolering och övertog i fortsättningen allt mera ockupationsmaktens dogmatism och metoder. SED:s stalinisering, dess omvandling till ett 'parti av ny typ', hade markerats av denna mekanism. Utvecklingen innebar samtidigt slutet på den andliga friheten.

Sådan var situationen 1949, när de båda tyska delstaterna tillkom, på ockupationsmakternas order. Den av västmakterna på grundval av sexmaktskonferensen i London genomförda delningen av Tyskland fick bildandet av Förbundsrepubliken till följd; sedan förvandlade Sovjetunionen sin ockupationszon till Tyska demokratiska republiken, DDR. Dennas författning, som ursprungligen hade avfattats såsom ett gemensamt tyskt författningsutkast, stod redan från den nya statens allra första dag i skarp motsats mot verkligheten. I Tyska förbundsrepubliken inledde Marshallhjälpen ett konjunktur- och produktivitetsuppsving som, gynnat av den börjande upprustningskonjunkturen i de andra länderna i väster, under ständigt tryck av fackliga aktioner förde upp de västtyska arbetarna på en utomordentligt hög levnadsnivå, till vilken det inte finns någon motsvarighet i den tyska arbetarklassens historia. Däremot stannade under samma tid de östtyska arbetarnas levnadsstandard kvar på ett läge under för-krigsnivån.

Förbättringar av de sociala förmånerna, dessas garanterande genom lagstiftning och framför allt de kraftigt ökade möjligheterna till yrkesutbildning och allmänbildning också för arbetarbarn i DDR förändrade inte det faktum, att inkomstnivån förblev låg och att det inte var möjligt att tillgripa fackliga maktmedel eller att få medbestämmanderätt i fråga om ekonomisk förvaltning och planering. Man förhindrade också all verklig analys av den sociala och politiska situationen och ersatte den med dogmatiska formler. Omedelbart efter Stalins död utlöste så en överilad kollektiviseringspolitik, angrepp på kyrkorna och en ytterligare höjning av kraven på arbetsprestationer först byggnadsarbetarnas strejk i Berlin, till slut händelserna den 17 juni 1953. Arbetarna reste sig mot partiet som föregav sig representera deras intressen, och Röda armén måste rädda regimen. Med hänsyn till den höga och lockande levnadsstandarden i väster, i den kapitalistiska delen av Tyskland, kunde SED inte vinna något tillräckligt starkt stöd bland arbetarmassorna och bland de ur detta befolkningsskikt härstammande unga intellektuella. Förbundsrepublikens ekonomiska överlägsenhet måste emellertid bli än större, om en ständig ström av flyktingar berövade DDR dess återväxt av yrkesarbetare, tekniker och vetenskapsmän. Den materiella förlusten vägde dubbelt så tungt för DDR, eftersom flyktingarnas utbildning och studier oftast betalades med allmänna medel. Detta ökade återigen tendensen hos partiledningen att vidmakthålla stalinistiska metoder och tycktes den till slut göra det till ett absolut krav att helt spärra DDR med Berlinmuren. Ändå har också i DDR, inom ramen för dess planhushållning och trots avsevärda planeringsmissgrepp samt först på senaste tid avsevärt förbättrade, tidigare rent byråkratiska planhushållningsmetoder, ett betydande ekonomiskt uppsving förekommit, varigenom också befolkningens levnadsstandard blivit högre och, så vitt man kan se, kommer att höjas ytterligare.

Den stalinistiska utvecklingen i den sovjetiska ockupationszonen efter 1947 har kraftigt påverkat utvecklingen inom Förbundsrepubliken. Kommunistiska partiet maldes praktiskt taget sönder, socialdemokraterna pressades åt höger. Vid tiden för Förbundsrepublikens tillkomst genomförde arbetarna ännu allvarliga strider för en förändring av den kapitalistiska samhällsstrukturen, som exempelvis den stora strejken i november 1948. Den nya tyska landsorganisationens (DGB) första kongress krävde planhushållning, socialisering av de mest betydande industrierna och arbetstagarnas fulla medbestämmanderätt. Ännu 1951 framtvingade man under strejkhots lagen om medbestämmanderätt i gruvsdriften och i den järn och stålproducerande industrin. Men när 1952

kampen rörande lagen om företagsnämnder slutade med förlust förlamades fackföreningarnas energi att gå in för en omvandling av samhällsstrukturen. De ansträngde sig visserligen alltjämt, och med framgång, för att få löneförbättringar, arbetstidsförkortningar och sociala förmåner av alla slag, men de fogade sig i praktiken efter stabiliseringen av den gamla samhällsordningen och accepterade den roll som den kristna sociala läran och, senare, SPD:s ekonomiska teoretiker tillskrev dem: att inte vara kapitalets klassmotståndare, utan dess 'sociala partners'. Arbetarnas spontana aktioner mot den 1950-51 inledda återupprustningen neutraliserades av SPD:s och de flesta fackföreningsledarnas vacklande hållning. När SPD 1956 sade ja till de för en ny beväpning erforderliga författningsändringarna hade arbetarnas motståndsvilja redan försvagats så mycket, att någon större opposition inte längre gjorde sig hörd. Den snart därefter begynnande rörelsen som ogillade den västtyska krigsmaktens utrustning med atomvapen isolerades av de socialdemokratiska organisationernas ledare så effektivt, att SPD:s partidag 1964 i Karlsruhe mot blott ett fåtal nej-röster biföll planerna på en multilateral atomstridskraft. Den i pressen och utbildningsväsendet rådande ideologin gjorde avvisandet av planhushållningens stalinistiska metoder, sådana de tillämpades i DDR, till ett argument mot varje form av planhushållning, och av den på grund av den speciella situationen i DDR mindre prestationsförmågan där, inom dess förstatligade industri, skaffade man sig ett argument mot allt förstatligande av produktionsmedlen, liksom man också av polissystemet och den bristfälliga personliga friheten i DDR fick argument mot ett socialistiskt samhälle överhuvudtaget. SPD motarbetade efter 1953 inte längre en sådan propaganda, utan började, efter det förlorade förbundsdaysvalet det året, anpassa sig. Genom att SPD ger efter för stämningarna i ett välfärdssamhälle förhindrar partiet att arbetarna får någon kännedom om sin objektiva situation: att vara en av ägarna till produktionsmedlen beroende social klass. Vid en tidpunkt då i det närmaste 80 procent av den yrkesutövande befolkningen är arbetstagare vill SPD inte vara ett arbetarparti, utan ett folkparti. Denna önskan ändrar dock inte det faktum, att det ändå har förblivit arbetarnas och delvis också andra arbetstagargrupper parti. Det har blott upphört att främja utvecklingen av arbetarklassens självmedvetande. Det har snarare blivit ett instrument som tryggar de härskande klassernas ideologiska inflytande på arbetarna. Men några effektiva socialistiska grupperingar står knappast att upptäcka i Förbundsrepubliken. De ur SPD uteslutna vänstersocialisterna är desorganiserade och har blott genom en studentorganisation ett visst inflytande vid universiteten. Inom fackföreningarna lever visserligen, delvis, den tyska arbetarrörelsens traditionella medvetande ännu kvar, redan av det skälet att de ständigt måste lösa klassproblem när det gäller löne- och arbetstidskonflikterna. I det nutida kapitalistiska samhället avgörs dock de flesta sociala och politiska frågor med inkoppling av statliga myndigheter. Ett enbart fackligt medvetande, som inte kan ta sig något politiskt uttryck, räcker därför inte ens till att leda de dagliga striderna, så snart en politisk eller ekonomisk kris stör lugnet i högkonjunktursamhället.

I fråga om denna avvikelse från den europeiska arbetarrörelsens traditioner står SPD så gott som ensamt bland de europeiska arbetarpartierna. Men också de andra arbetarpartierna i de kapitalistiska länderna i väster fick ta många steg baklänges, till följd av det kalla krigets utbrott och på grund av den nya staliniseringsvågen i Sovjetunionen.

I Frankrike hade *Parti Communiste Français* (PCF) stärkts av motståndskampen och blivit en jämbördig medtävlare till SFIO när de första valen hölls, i oktober 1945. PCF fick 26,1 procent, SFIO 23,4 procent av rösterna. Efter kommunisternas undanträngande ur regeringskoalitionen minskade deras inflytande till att börja med avsevärt, men PCF förblev det parti som hade den starkaste ställningen inom den återupprättade *Confédération Générale du Travail*. CGT har ända till våra dagar förblivit industriarbetarnas mäktigaste fackliga organisation. Den är alltjämt medlem av Fackliga världsfederationen, vars kärna utgöres av de kommunistiskt ledda fackföreningarna. SFIO har under fjärde republikens tid komprometterat sig så till vida, som

partiet helt och fullt accepterade det kalla krigets ideologi och även understött kriget mot Vietnams folk och Algerietkriget. Små grupper av intellektuella och ett fåtal arbetarfunktionärer utträdde därför ur det och bildade *Parti Socialiste Unifié* (PSU). Det fackliga inflytandet av den högersocialistiskt ledda *Force Ouvrière* (FO) är relativt svagt. Betydligt starkare är den kristliga fackföreningsrörelsen, som i varje fall genom sitt deltagande i lönekonflikter blev så radikal, att den 1964 beslöt att slopa beteckningen 'kristlig'. Den kräver nu, som CGT, socialistiska reformer och företräder medvetet klassintressen. Efter femte republikens grundande, med de Gaulle som president, har också SFIO börjat orientera sig åt vänsterns program på nytt. Inför kommunalvalen 1965 i Paris' förorter och stadsdelar ingick sålunda PCF, PSU och SFIO en valkartell för att söka besegra gaullisterna. Ideologin inom den av Deferre ledda högerflygeln av SFIO motsvarar SPD:s, medan partimajoriteten kring Mollet företräder traditionella reformistiskt socialdemokratiska tankegångar. Den franska arbetarrörelsen har, trots sin splittring under konjunkturuppgångens period, tillkämpat sig en lönenivå som är jämförbar med arbetarnas i Tyska förbundsrepubliken. Därutöver är kraven på sociala förmåner, framför allt gynnandet av barnfamiljer och ålderspensioner, betydligt större. Dessa relativt stora framgångar har emellertid inte lyckats bryta ned klassmedvetandet i Frankrike. Vid valen till nationalförsamlingen 1961 fick i första omgången, som klart låter väljarnas partipolitiska anknytningar framstå, PCF 21,8 procent, PSU 2,4 och SFIO 12,6 procent.

Också i Italien kunde arbetarna, allra helst i den mera industrialiserade norra delen av landet, avsevärt förbättra sin situation, även om de inte har uppnått den lönenivå som råder exempelvis i Frankrike och Tyskland. Också i Italien blev de av Palmiro Togliatti och Luigi Longo ledda kommunisterna undanträngda ur regeringen av det kalla kriget. Men socialisterna under Pietro Nenni höll, gentemot de kristliga demokraterna och deras liberala och monarkistiska bundsförvanter, fast vid solidariteten med sina kamrater i den illegala kampen mot Mussolini. Ur PSI har det socialdemokratiska partiet PSDI, under ledning av Giuseppe Saragat, framgått efter 1947. Det hyste den uppfattningen, att det måste skydda, om inte den kapitalistiska samhällsordningen så dock demokratin, i förbund med USA mot Sovjetunionen. Kommunisterna och socialdemokraterna uppträdde vid parlamentsvalen 1948 gemensamt såsom *Fronte Democratico Popolare* och fick då 30,7 procent av rösterna, de senare socialdemokraterna 7,1 procent. I fackföreningsrörelsen har den socialistiskt-kommunistiska enigheten bibehållits, och den av Nennisocialisterna och kommunisterna ledda *Confederazione Generale Italiana del Lavoro* (CGIL) är alltså Italiens starkaste fackliga organisation. Dess svåraste konkurrenter är de i Italien oftast relativt radikala kristliga fackföreningarna, medan den till IBFG hörande italienska fackliga rörelsen är tämligen svag. Det politiska förbundet mellan de båda arbetarpartierna har upplösts efter resningen i Ungern 1956. Liksom det socialdemokratiska partiet tillhör också koalitionsregeringens PSI 'mellanvänstern', som står under kristligt-demokratisk ledning. På grund av detta deltagande i koalitionen har ett litet parti brutit sig ur PSI, *Den proletära enhetens socialistiska parti* (PSIUP), under Vecchietti och Lelio Basso. Det stöder sig framför allt på det socialistiska ungdomsförbundet, fackföreningsledare och intellektuella. Vid kommunalvalen i november 1964 fick kommunisterna 26 procent (mot 25,5 procent vid parlamentsvalen 1963), PSIUP 2,9 (1963 tillhörde det ännu PSI), PSI 11,3 (1963 14,2), socialdemokraterna 6,6 (1963 6,3) procent av rösterna. Kommunisterna, som eftersträvar en folkfront bestående av de fyra arbetarpartierna och de kristliga demokraternas vänsterflygel, hjälpte i slutet av år 1964 socialdemokraten Saragat till seger i presidentvalen.

I ytterligare två kapitalistiska länder i Europa utgör kommunisterna ett starkt parti, med stort inflytande på fackföreningarna. I Finland erhöll det av dem behärskade partiet vid kommunalvalen i oktober 1964 25 procent, socialdemokraterna 27 procent och en liten vänstersocialistisk utbrytar-grupp i procent av rösterna. I Grekland är kommunistiska partiet förbjudet, men det fick (före

militärjuntans kupp i april 1967; ö. a.) delta i valen såsom Förenade demokratiska vänstern (EDA). Något funktionsdugligt socialdemokratiskt parti existerar inte i Grekland. I alla andra väst-europeiska länder är socialdemokratin betydligt starkare än de kommunistiska eller vänstersocialistiska partierna. Men endast i Schweiz och Holland företräder den samma uppfattningar som SPD. Blott där har den frångått tanken att den representerar arbetarnas och de övriga arbetstagarnas klassintressen och bör ersätta den kapitalistiska privata äganderätten till produktionsmedlen med samhällelig äganderätt. Likväl håller socialdemokratin i Holland alltså fast vid en del element i sin förutvarande samhällsteori, och i Schweiz svarar åtminstone partiets vänsterflygel, som tidigare, för socialistiska tankegångar. Båda länderna ger sina arbetare en relativt hög levnadsstandard och stora sociala förmåner. I Nederländerna fick vid parlamentsvalen i juli 1963 det högersocialdemokratiska Arbetets parti 1,75 miljoner röster och 43 mandat (mot 1,82 miljoner och 48 mandat 1959), medan kommunisterna erhöll 0,17 miljoner röster och 4 mandat (1959 0,14 och 3 mandat) och det vänstersocialistiska *Pacifistiskt-socialistiska partiet* 0,19 miljoner röster och 4 mandat (1959 0,11 och 2 mandat). I Schweiz gav parlamentsvalen i oktober 1963 socialdemokratin 26,7 procent av rösterna (1959 26,6), det kommunistiska Arbetets parti 2,2 procent (1959 2,8).

De skandinaviska socialdemokratiska partierna, som har regerat i sina länder sedan årtionden tillbaka och åstadkommit en hög levnadsstandard och omfattande sociala förmåner, utan att förändra äganderättsförhållandena, håller fortfarande teoretiskt fast — åtminstone på sina organisationers vänsterflygel — vid målet att uppnå en socialistisk omvandling av hela samhället. I alla tre länderna finns jämte dem små kommunistiska partier, av vilka det svenska på senare år har fått ökad betydelse. Det har frångått sin dogmatiska inställning från förr och söker närmare anknytning till vänstersocialisterna i de andra skandinaviska länderna. Därtill kommer i Danmark och Norge också vänstersocialistiska partier, som kallar sig *Socialistiskt folkparti* och som vänder sig mot sina länders medlemskap i NATO.

Ledningen för det belgiska socialistiska partiet står visserligen till höger, men landets fackföreningar är stridbara. Också de kristliga fackföreningarna i Belgien har ofta visat sig vara tämligen stridslystna i lönefrågor. Storstrejken mot regeringen Eyskens 'saneringslag' i december 1960 och januari 1961 bekräftade att de belgiska arbetarnas höga levnadsstandard på intet vis har minskat deras stridsberedskap. Vid parlamentsvalen i mars 1961 erhöll socialisterna 36,7 procent (1958 36,8), kommunisterna 3,1 (1958 1,9) procent av rösterna. Vid årsskiftet 1964-65 bildades av det socialistiska partiets radikala flygel kring den vallonskt federalistiska gruppen och kring tidskrifterna *La Gauche* och *Links* ett nytt vänstersocialistiskt parti. Ur kommunisterna har ett litet prokinesiskt parti brutit sig ut.

Den kontinentala europeiska arbetarrörelsens splittring har i samband med de sex europeiska staternas gemenskap (EEC, Euratom, kol- och stålunionen) visat sig få speciellt ogynnsamma följder, eftersom det inom dessa institutioner förhandlas om viktiga ekonomiska frågor, vilka också får socialpolitiska konsekvenser. Men utan en samverkan inom arbetarrörelsens alla organisationer kan man inte skapa någon motvikt till företrädarna för regeringarnas och företagarnas intressen. Frankrikes och Italiens starkaste arbetarpartier, PCF, PCI och PSI, har uteslutits ur Europarådet, och båda ländernas effektivaste fackliga organisationer, CGT och CGIL, kallas inte till dess rådplågningar. Medan de stora koncernernas europeiska integration ständigt ökar, kan under sådana omständigheter inte ens arbetarnas socialpolitiska intressen ännu hävdas med tillräckligt eftertryck.

Den 14 november 1947 förklarade de kommunistiska partiernas kongress i Moskva, att en socialistisk omvandling av samhället på fredlig väg, genom parlamentarisk majoritetsbildning, enligt deras uppfattning skulle kunna genomföras i de parlamentariskt-demokratiskt styrda

kapitalistiska staterna. Med denna (sedan dess ofta upprepade) förklaring har för de socialistiska partierna ett av de viktigaste sakskälen bortfallit, när det gäller att avböja varje form av samarbete med de kommunistiska partierna i respektive länder. I Frankrike och Italien utkämpar kommunistiska, socialdemokratiska och kristliga fackföreningar gemensamt sina arbetskonflikter. Desto obegripligare verkar det då att de fackföreningar som hör till IBFG och de kristliga förbunden inte får samarbeta med de i Fackliga världsfederationen sammanslutna fackföreningarna. Men alla byråkratiska massorganisationer behöver lång tid på sig för att frigöra sig från en tidigare rutin och för att rationellt anpassa sig till en ny situation.

Efter andra världskriget återförde det kalla kriget till att börja med. Sovjetunionen och de östeuropeiska staterna till den stalinistiska perioden, med alla dess byråkratiska diktators barbariska konsekvenser. Därigenom fördjupades på nytt klyftan mellan den europeiska arbetarrörelsens båda läger. Arbetarrörelsen kunde inte förhindra att USA:s och Storbritanniens, sedan också Sovjetunionens atomvapenupprustning, till slut också Frankrikes och Kinas, hotar världen med en för förnuftet ofattbar katastrof, så länge det inte går att upphäva de ekonomiska och samhälleliga orsakerna till upprustningsekonomin och till underkuvandet eller utsugningen av andra nationer. Det har varit och förblir den europeiska arbetarrörelsens strävan och uppgift att verka för sådana farors undanröjande, för undanröjandet av en klasstruktur i samhället som ger upphov till sådana faror. Den förblev medveten om den uppgiften fram till första världskriget. Efter första världskriget erövrade den makten blott i det land i Europa, där de ekonomiska förutsättningarna för förverkligandet av dess mål, en välutvecklad, hög industriell produktivitet, allra minst var förhanden. I Europas andra länder kunde den avsevärt förbättra arbetarnas levnadsstandard inom ramen för den gamla samhällsordningen. Sovjetunionen tvingades, på grund av dess isolering, till en planhushållningsmässig, icke kapitalistisk industrialisering som förde med sig stora påfrestningar för befolkningen. Det därvid av denna stat tillämpade barbariska förfarandet blev orsaken till den nu sedan ett halvt sekel bestående splittringen och försvagningen av arbetarrörelsen. Därför kunde fascismen segra och andra världskriget beröva Europas gamla industriländer deras ledande ställning i världen. Sovjetunionens snabba industriella frammarsch innebar för revolutionärerna i de förutvarande kolonierna ett exempel på, att man redan i själva industrialiseringsprocessen kan förverkliga socialistiska idéer, ty industrialiseringen med planhushållningsmetoder och med samhället såsom ägare till produktionsmedlen går snabbare än på det kapitalistiska sättet, med privat äganderätt. Så fick den europeiska arbetarrörelsens tankar inflytande på en utveckling som ledde till revolutionerna i Kina, i de arabiska länderna och på Kuba. USA:s och Sovjetunionens uppstigande till supermakter har visserligen minskat den europeiska arbetarrörelsens betydelse, men alls inte utplånat den.

Om det lyckas att genom samarbete i kamp för arbetarrörelsens gamla mål mildra effekten av dess splittring, skulle den en dag åter kunna bli i stånd att åstadkomma en förnuftigare samhällsordning i de industriellt högt utvecklade staterna. Den kunde då hjälpa de ekonomiskt underutvecklade länderna med deras industrialisering, så att dessa undviker de fel, vilka sedan Stalins död långsamt har rättats till och övervunnits i Sovjetunionen. Framför allt skulle den genom sin seger avsevärt kunna minska sannolikheten för ett atomkrig.

Litteratur

Nedanstående litteraturanvisningar bör på intet sätt betraktas såsom en bibliografi till den europeiska arbetarrörelsens historia, eller som en förteckning över i denna bok utnyttjad litteratur. De avser blott att ge den intresserade läsaren en antydning om ytterligare böcker i ämnet.

Allmänna skildringar av den europeiska arbetarrörelsen:

Beer, M. — Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe. 6. uppl., Berlin 1929

Cole, G. D. H. — *A History of Socialist Thought*, 1-4. London 1955-1960

Första och Andra internationalens historia:

Braunthal, J. — *Geschichte der Internationale*, 1-2. Hannover 1961, 1963

Tredje internationalens historia:

Borkenau, F. — *The Communist International*. London 1938

Den europeiska arbetarrörelsens tidigare historia:

Aulard, A. — *Histoire politique de la revolution française*. Paris 1913

Buonarotti, F. — *Babeuf und die Verschwörung für die Gleichheit*. Stuttgart 1909

Cole, G. D. H. — *A Short History of the British Working Class Movements 1789-1947*. London 1948

Engels, F. — *Die Lage der arbeitenden Klassen in England*

Marx, K. — *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte*

Marx, K. — *Pariskommunen*. Stockholm 1927

Marxismen:

Mehring, F. — *Karl Marx. Hans livs historia*, 1-3. Stockholm 1921-22

Mayer, G. — *Friedrich Engels*, 1-2. Berlin 1920, Haag 1934